

TUDÁS^{pe} MENEDZSMIENT

A Pécsi Tudományegyetem TTK

Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézetének periodikája

II. évfolyam, 2. szám

2001. október

Tartalom

HIDY PÉTER	5
Művelődésszervezők szerepfelfogása és pályaképe	5
SZABÓ JÁNOS	28
Kultúraváltás a védelmi szektorban	28
ZELLER GYULA.....	46
Taylor előtt.....	46
KRISZTIÁN BÉLA	67
Közelebb az írásértelmezéshez – a kézírásismerete és felhasználása a gyakorlati személyügyben.....	67
HUSZ MÁRIA	73
Az ízlésfogalom paradoxonai: az élményképesség és az értékválasztás mint habitus	73
BODÓ LÁSZLÓ	79
„Szép a rút és rút a szép”	79
FORINTOS KLÁRA	93
Készségfejlesztő tréningek tapasztalatainak elemzése a hallgatói visszajelzések tükrében	93
HÁRY ESZTER.....	97
Eltérések és hasonlóságok a felnőttek nyelvi képzésében az Amerikai Egyesült Államokban és Magyarországon.....	97
JAKAB JULIANNA	104
Gondolatok a készségfejlesztő képzési módszerekről	104
ESZIK ZOLTÁN.....	111
„Hogy ezt mennyire rosszul is lehet csinálni ...”	111
SÁRI SZILVIA.....	116
Fél évszázad a kultúra szolgálatában	116
MACZÁK NÓRA.....	119
Az európai időszemlélet változása és értelmezése	119
Magyarország kultúrája az ezredfordulón – a fiatalok szemével.....	126
ABSTRACTS	140

Megjelent az OTKA T030398 számú kutatás részeként.

ISSN 1586-0698

Szerkesztő bizottság: Bodó László felelős szerkesztő, FEEFI tudományos munkatársa (bodo@human.pte.hu); Bokor Béla adjunktus, a Baranya Megyei Közgyűlés alelnöke; Halmos Csaba elnök, PTE FEEFI tanszékvezető docens (halmos@human.pte.hu); Szamosközi István tanszékvezető, dékánhelyettes, Babes-Bolyai Egyetem, Kolozsvár; Tóth József, a PTE rektora, Vissi Ferenc személy- és munkaügyi igazgató, Primagáz Rt. Kiadja a PTE FEEFI, felelős kiadó: Koltai Dénes, a FEEFI igazgatója (koltai@human.pte.hu). Szerkesztőség: 7633 Pécs, Szántó Kovács János u. 1/b. Telefon: 72/251-444. Fax: 72/251-100, G&G Kft. Felelős vezető: dr. Gárván János ügyvezető igazgató

HIDY PÉTER

Művelődésszervezők szerepfelfogása és pályaképe

A Magyarország kulturális állapota tervezetében az szerepelt, hogy első lépcsőben megvizsgáljuk a magyar társadalom kulturális fogyasztását, a kultúraközvetítő intézmények helyzetét, állapotát. Ezt követően nézzük meg a kultúraközvetítő értelmiség helyzetét, végül az alkotókat, alkotásokat, azok keletkezési körülményeit. Az első feladatot szerencsésen tudtuk teljesíteni, egyrészt, mert kaptunk rá pénzt és felhatalmazást, másrészt, mert nem volt különösebben bonyolult. Össze- gyűjtöttük az intézmények állapotrajzát, megvizsgáltuk területi elhelyezkedésüket, megírtuk kialakulásuk történetét, s összefoglaltuk a rendszerváltás kultúrpolitikai tanulságait – illetve: megkérdeztük a lakosságot (nemcsak a polgárokat) egy reprezentatív mintán a kultúrával kapcsolatban sokmindenről. Ennek jó részét publikáltuk, publikáljuk.

Nehezebbnek bizonyul a második rész. Részint anyagiak miatt, változtak a viszonyok '95 óta, s mi nem kaphatunk támogatást ilyen vállalkozásra, de ez a kisebbik gond, vagy legalábbis ezt már megszoktuk. A nagyobbik baj szakmai, elméleti jellegű: ki a kultúraközvetítő? Mert részint mindenki az, hiszen a kultúra definíciója, létezőmódja szerint mindenkié, a társadalom egésze csak úgy létezhet, ha nemcsak megteremti, használja, de egyszersmind tovább is adja a kultúrát. De ha csak szűk, hétköznapi értelemben gondolkodunk a kultúráról, akkor is nehéz megmondani, hogy ki a hivatásos kultúraközvetítő. A hagyományos intézményekben dolgozó levéltáros, könyvtáros, muzeológus, művelődési otthonban dolgozó (népművelő)? És a művészeti intézmények: színházak, képtárak, galériák, hangversenyek, könyvkiadók megvalósításán, működésén munkálkodók? És a rádió-televízió-internet emberei? És az amatőr mozgalmakban résztvevő tanárok, gyógyszerészek, balett-táncosok és kőfaragók? Vagy a nonprofit szféra aktivistái-hivatásosai? A kulturális vállalkozásokban résztvevők? Parttalanak tűnt a sokaság meghatározása is, hogy kire is gondolunk. Mégis, az alkotás és befogadás között nélkülözhetetlen a közvetítő, vizsgálata megkerülhetetlen, amikor a társadalom kulturális állapotáról gondolkodunk. De hiányzik még a tudományos igényű definíciója a méréshez szükséges alapsokaságnak. És hát a kérdés leginkább az, hogy lehetséges, szükséges-e ilyen meghatározás. A hagyományos értelemben vett kultúra, a 'magas' kultúra teremtője, őrzője és továbbadója az értelmiség: per definitionem, a sámánoktól kezdve. Már a törzsi varázsló is a többiekétől elkülönítő tudás birtokosa volt, érdekelt annak megvédésében, gyarapításában és hagyományozásában.

A kultúráközvetítés egyrészt mindenkinek feladata: így tölti bele a közösség tudását az új egyedekbe, ez az emberré válás útja, enélkül nem létezik az emberiség; másrészt értelmiségi teendő: a mérnöktől az állatorvosig, a szobrásztól a latin tanárig a szellemi (és szociális) kultúra letéteményesei és továbbadói, foglalkozásszerűen. Ez nem hivatás, nem küldetés, hanem foglalkozás, társadalmi helyzet.

Hogyan termelődött hát ki az a professzió, amit 'népművelőnek', 'művelődésszervezőnek', 'kulturális menedzsernek', 'kulturális munkásnak', 'kultúráközvetítőnek' hívunk? Itt maradt felvilágosodás-kori termék? Ha igen, akkor miért? Hogyan? A globalizáció, az információs társadalom igényel ilyet? Ha nem, akkor milyet, miért? Mi is ez? Hol helyezkedik el az értelmiségi foglalkozások között?¹

Anyagi és szellemi természetű problémák együtt kínálták azt a megoldást, hogy nézzük meg első lépésben: kik azok, akik ilyen diplomát kapnak. Mert van egy olyan rétege az értelmiségnek, amelyiket főhivatású kultúráközvetítőnek képeznek ki. Ennek a rétegnek a megismerésével legalább fogalmat alkothatunk arról, hogy mi az *ideáltípusa* a hivatásos kultúráközvetítőnek, mert ez az állam által elismert tanterv, tudásanyag és bizonyítvány. Azért mondom ideáltípusnak, mert a képzés a mindenkori társadalmi normákat, ideákat tartalmazza, nem a valóságos gyakorlatot. Arra a kérdésre tehát, hogy miként működik a kultúráközvetítés gyakorlata a mai magyar társadalomban még nem kaphatunk kimerítő választ, de első lépésnek talán megfelel amit tettünk: megvizsgáltuk a művelődésszervező képzés történetét, a végzettek vélekedéseit, a képzés tartalmi vonatkozásait.

Kérdés, hogy szüksége van-e a 21. század magyar társadalmának népművelőre, művelődésszervezőre, művelődési menedzserre. Kérdés, hogy értelmiségi szakma-e ez, vagy csak lépcsőfok egy igazi diplomához. Kérdés, hogy a felsőfokú képzésben elsajátított tudásanyag hasznosítható-e a kultúráközvetítői gyakorlatban. Kérdés, hogy a mai és holnapi munkaerőpiac igényt tart-e erre a tudásegyüttesre. Kérdés, hogy az ilyen diplomát szerzettek képviselik-e a kultúráközvetítéssel hivatásszerűen foglalkozók egészét.

A magyar társadalom kulturális állapota vizsgálat első fázisában a *befogadókát* vettük szemügyre. A kulturális folyamatban azonban nélkülözhetetlen szerepe van a *közvetítőknak*. Elengedhetetlen ágensei az intézményesülésnek, az intézményrendszer működésének. Munkájuk sajátos tudást, készségeket, jártasságokat igényel, önálló profi foglalkozásokról van szó. Nem lehet sem arra hivatkozni, hogy a kultúráközvetítés általában vett értelmiségi feladat, sem arra, hogy az információs társadalomban átveszi szerepüket a technika. Mivel a fogalom igen kiterjedt és sokrétű, jelen vizsgálatunkba azokat vonjuk be, akik népművelő illetve művelődésszervező, művelődési menedzser diplomát kaptak. Feltételezzük, hogy a képzésükkel, élet- és munkakörülményeikkel kapcsolatos megállapítások alapján jó becsléseket tehetünk az egyéb, hasonló foglalkozásokkal kapcsolatban is. Azért is választjuk ezt a foglalkozási csoportot mintául, mert itt a képzés teljessége a kultúráközvetítésre irányul, s kíváncsiak vagyunk, hogy a megszerzett

¹ Megkockáztatok egy definíciót: Művelődésszervező az az értelmiségi, aki ilyen diplomát szerzett a felsőoktatásban, és olyan munkát végez, amelyikre ez a végzettség van (vagy lehetne) előírva.

tudás hol és miként hasznosul. Mi igazolja a szak iránti érdeklődést, s hol helyezkedik el ez a professzió a foglalkozások társadalmi megítélésében. Másként fogalmazva: hogyan ítéli meg a munkaerőpiac a jelenlegi képzést, miben kellene módosítani.

Az életem eltelt azon tűnődésben, hogy szükség van-e népművelőre, kellünk-e valakinek, és egyáltalán. Magakelletőnek érzem a kérdést, mert nem szeretttük volna rá a 'nem' választ, nem szeretttük volna, ha azt mondják, hogy korszerűtlenek, műveletlenek, alkalmatlanok vagyunk. Azt viszont szeretttük volna, ha az állam képviselői a fejükre ütnek, hogy tényleg nélkülözhetetlenek vagyunk, és sokszorosára emelik a támogatásainkat. Ítélt az elmúlt idő: szükség van arra, aki jól csinál valamit, de nincs szerzett jogon való hűség, miként a szerelemben sem: nap mint nap bizonyítanunk kell. A kérdés inkább az, hogy pontosan mi is az, amit mi népművelőnek, művelődésszervezőnek, kulturális menedzsernek hívunk. Miként tudunk helyt állni, hogyan tudjuk folyamatosan bizonyítani, hogy szükség van ránk, s hogy ránk van szükség a 21. században is. Mi az, amit a társadalom méltányol? Mi az, amit a piac elismer? Mi is ez az egész, rendeletektől, kötelező irodalmaktól, babonáinktól függetlenül: *elfogulatlanul végiggondolva*?

Ezek az együttlétek, közös gondolkodások baráti körben vagy hivatalosan, civil szervezetekben vagy kutatásokban: *diskurzusok*, s a diskurzusnak az a dolga, hogy felmutassa, ami a mű és befogadó között közvetítő tevékenységben tárgyasul, amiben a kultúráközvetítők nyomot hagynak, amiről felismerhető, hogy az ő kezük munkája. Akkor dolgozunk jól, ha tevékenységünk láthatatlan, hiszen nem mi vagyunk fontosak, hanem a találkozás, amit létrehozunk, a ráismerés, a felfedezés pillanata, öröme, magátólértetődősége. De akkor mi marad belőlünk, akik a kisvilág és a nagyvilág határán állunk, s tolmácsolunk innen oda, s onnan ide? Abban bízunk, hogy gesztusokat adó foglalkozást üzünk, s ha köben, fában, zenében nem is maradunk meg, mosolyokban, jó érzésekben, derős pillanatok emlékeiben, egymásra és a létezések nyomaira találasokban ott vagyunk.

Úgy érdemes a hagyományos értelmiségi szerepeket újra értelmezni, hogy nincs küldetésstudatunk, hogy nem hierarchikus viszonyok között képzeljük el társadalmi létezésünket, s tudjuk, hogy ez az újraértelmezés nagy érzelmi energiákat, kollektív önreflexiókat igényel, s hordoz magában. Megpróbálunk arra vállalkozni, hogy a nyilvánosság számára mutassunk fel értékeket, egy lényege szerint rejtőzködő értelmiségi foglalkozás lényeges jegyeit. Nélkülözhetetlen az a tudás, ami a könyv írója és olvasója között a kiadót, mű és hallgatója között a zenekart, tanár és diákja között az iskolát működteti. De ez a közvetítő is a társadalom része, sajátos tudás birtokosa, nem kinevezés útján terem, s igyekszik függetlenedni a hatalomtól.

Zaniecki és Thomas vizsgálatait óta tudjuk – A lengyel paraszt Európában és Amerikában –, hogy nemcsak a konkrét helyzet, hanem annak definíciója is fontos. Azért kérdeztük meg az elmúlt tíz évben művelődésszervező és művelődési menedzser szakot végzetteket,² hogy ők miként minősítik a képzést, a tanult és

² A tanszékek tájékoztatása és megküldött adatai szerint az 1989/1990-es és az 1998/1990-es tanév között valamivel több, mint 4000 hallgató szerzett diplomát népművelő, majd (1992-től) művelődésszervező, művelődési menedzser szakon, főiskolán illetve egyetemen, nappali, esti, levelező, kiegészítő tagozaton. A szám nem egészen pontos, mert a kiadott diplomák nyilvántartása intéz-

vallott értékeket, a kulturális intézmények kínálatát, a szabadidős lehetőségeket. S azért egyik témája a vizsgálatnak a használó vélekedése, mert együtt kell néznünk a tényeket, s a róluk való vélekedést.

Szerepfelfogások³

A hagyományos szerepelmélet⁴ és a köznap gondolkodás is úgy tudja, hogy a társadalomban vannak pozíciók, státusok, amelyeket be kell tölteni, el kell látni azt a szerepet, amik ezekhez a pozíciókhoz kötődnek. Az anya, a barát, a tanár szerepe többé-kevésbé világos, de mi a művelődésszervező szerepe? Elméletileg világos a státus: a mű (objektíváció) és a befogadó között léteznie kell közvetítőnek, mediátornak. Az író regényét, a tudós felfedezését fogyasztható állapotba kell hozni, s – a modern társadalmakban – hosszú folyamat eredményeként jut el a felhasználóhoz. Ebben az értelemben persze mindenki kultúraközvetítő: az anya, aki beszélni tanítja gyermekét, a rendőr, aki a közlekedési szabályokat kéri számon. Mi a státusa a hivatásos kultúraközvetítőnek? Mire szocializálódik? Milyen elvárások vannak ezzel a szereppel kapcsolatban – egyáltalán vannak-e? Milyen a művelődésszervezői szerepkészlet és szerepkomplexum?

A bonyolult és nehezen megválaszolható kérdéssorozat⁵ boncolgatásához kezdtünk ebben a vizsgálatban. Arra voltunk kíváncsiak, hogy e foglalkozási

ményenként különböző, átszervezések, költözések és egyéb okok miatt nem egészen naprakész. A populáció nagyságrendjének becslésére viszont elegendő volt. A kérdézt egyetemi, főiskolai hallgatók végezték a társadalmi szociológiát tanító tanáraink irányításával, 2000. február-márciusban. 419 értékelhető válasz érkezett.

³ A szerep társadalomtudományos értelmezése mentes a tettetés, megjátszás, hazudozás morális minősítéssel terhes utalásaitól, és pusztán viselkedési technikát, „szer”-t fejez ki. A szerep „sajátos reaklási mód, beidegzett, megszokott, automatikus és legtöbbször öntudatlanul zajló viselkedési lánc, amely jellemző szociális attitűdök, emóciók és énázonosulások közepette megy végbe” (Buda Béla: A szerep fogalma a szociálpszichológiában. In: Csepeli György: Szociálpszichológia. Bp. 1997. Osiris). A pozíció – amelyet a szociológiában státusznak neveznek – az a hely, melyet egy bizonyos egyén egy adott szociális struktúrában egy adott időben elfoglal. A pozíció vagy státusz betöltéséhez szükséges viselkedési technika a voltaképpeni szerep, ami magába foglalja a státust betöltő személy számára előírt attitűdöket, értékeket, viselkedési mintákat. A szerep státushoz kötése azért nagy jelentőségű, mert ezáltal látható be e fogalom rendszerjellege. Egy szerepnek következésképpen mindig csak úgy van értelme, ha feltételezzük a másikat, a többieket, akik felé a szerepviselkedés irányul, s akik cserébe szintén szerepszerű viselkedéssel reagálnak. Az „orvos” szerepének nyilván nincs semmi értelme, ha nem rendeljük hozzá a „beteg” szerepét, a „postás”-hoz hozzátartozik a „címzett” és így tovább. A szerepnek mindig is az volt a funkciója, hogy az egyének számára leegyszerűsítse a társadalmi szerkezetben való élés technikáját, előreláthatóvá tegye az érintkezések lezajlását. A modernizáció előtt az egyén szerepkomplexuma jóval szegényebb volt, szerepei egész életre szóltak, mobilitása csekély volt. (Csepeli i. m.).

⁴ A szociálpszichológia a szerep kifejezéssel írja le az emberek között létesülő formális viszonylatokat, melyek társadalmi konstrukcióként lehetővé teszik az emberek számára, hogy egyéniségük sérelme nélkül bekapcsolódjanak az intézmények, szervezetek, rendezett együttélési minták egyének feletti organizációjába (Csepeli György: Szociálpszichológia. Bp. 1997. Osiris).

⁵ Dahrendorf a szerepelvárásokat a következmények súlyossága szempontjából a következőképpen osztályozza:

1. *Kann-elvárások* – ezek a szerep megvalósításával szemben táplált csekély szankcióval járó követelmények, melyeket az illem és a jó modor szabályaiként azonosíthatunk.
2. *Soll-elvárások* – ezek közösségi szankciók, melyek a szerepelvárások megsértése esetére kiközösítést, kerülést, deviánsnak járó megbélyegzést helyeznek kilátásba.
3. *Muss-elvárások* – ezek társadalmi szankciók, melyek az elvárások felrúgása, kijátszása, semmibevétele esetére büntetőjogi következményekkel fenyegetnek.

szerep⁶ elsajátításához mit tartanak szükségesnek a képző intézmények, és mit gondolnak azok, akik ezt a szakot – professziót választották. Létezik-e, s ha igen, hogyan írható le, egy közös normakészlet, amelynek nyomán tevékenykednek a művelődésszervezők.

Vélekedéseik a diplomáról és mögöttes értékeik feltérképezése lehet az első lépés a szerep tisztázásához. Tartjuk magunkat Goffman⁷ felfogásához, korunk és ez a tevékenység különösen, nem tartalmaz merev pozíció leírásokat. Ha vannak is csak nagyon lazán körülhatároltak, elmosódóak, változékonyak.⁸ De valami

⁶ A *foglalkozási szerepek* a társadalmat behálózó, különböző rendeltetésű szervezetekben elfoglalt pozíciók függvényében alakulnak. A *hivatások* (pl. pap, orvos) olyan foglalkozási szerepek, amelyek pervazív jelleget öltenek (felszentelés, hippokratészi eskü), míg más szervezeti-foglalkozási szerepek pervazivitása gyengébb jellegű.

⁷ Goffman a következőképpen határozza meg a szerep „javított” jelentését: „a szerepet most már úgy határozhatjuk meg, mint egyének *tipikus* reagálását bizonyos helyzetekben. A tipikus szerepet természetesen meg kell különböztetni az adott helyzetben lévő konkrét egyén tényleges szerepjátásától. Rendszerint bizonyos különbség mutatkozik tipikus válasz és tényleges válasz között, már csak azért is, mert az egyén helyzete úgy, ahogy itt használjuk ezt a kifejezést, valamennyire együtt változik azzal, ahogy ő maga felfogja és meghatározza szituációját. Ahol valamely szerep normatív keretbe ágyazódik, az adott helyzetben levő egyénekre ható bonyolult erők várhatóan biztosítják majd, hogy a tipikus szerep bizonyos mértékig eltérjen a normatív modelltől, függetlenül attól a társadalmi életben meglevő tendenciától, hogy amit rendszerint tesznek, azt olyasmivé alakítsák, amit tenni kellene. Általában tehát különbséget kell tennünk tipikus szerep, a szerep normatív oldala, és az adott egyén tényleges szerepjátása között.” (Goffman, E. 1978. Érintkezések. Válogatott tanulmányok. Szociológiai Füzetek, 14. sz. 20-246.p. In: Csepeli György: Szociálpszichológia. Bp. 1999. Osiris)

⁸ A státuszt betöltő személlyel szemben a rendszer többi pozícióját betöltő személyek igényeket táplálnak, melyek mintegy kikényszerítik a megfelelő szerepviselkedést. Megkülönböztetünk veleszületett és szerzett szerepeket. A veleszületettből nem lehet kilépni, oda mobilitás útján nem lehet bekerülni, ezek a szerepek sorsszerűen kísérik az embert. A szerzett szerepek az egyéni aktivitás függvényében alakulnak. A polgári társadalom értékei a szerzett szerepek elsőbbségét nyomatékosítják a veleszületett szerepekkel szemben. A *pervazatív szerepek* az egyén össze többi szerepére hatnak, valamiképpen módosítva azok teljesítését (esetleg kizárva más szerepek elérhetőségét). Ilyen a nemi, a generációs szerep.

A *rokonági-családi szerep* a családi-rokonsági hálózatban betöltött státushoz (apa, anya, férj, feleség, nagynéni, nagynya, testvér, stb.) kötődik. A *művezetői szerep*, ahol a beosztottak várakozásai a *vezetőre* vonatkoznak, a felettesek elvárásai pedig a *beosztottra*, s így módon a művezetői poszt birtokosa eleve meg hasonlításra lesz ítélve.

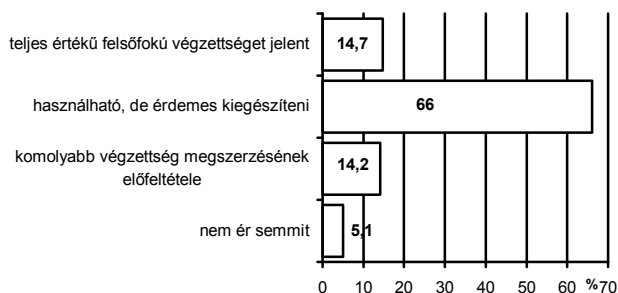
Szerepen belüli konfliktusok: ezek egyik válfaja az adott szerephez fűződő szerepkészlet különböző küldői által támasztott ellentétes elvárások által kiváltott konfliktus. Klasszikus példája ennek a konfliktustípusnak a *művezetői szerep*, ahol a beosztottak várakozásai a *vezetőre* vonatkoznak, a felettesek elvárásai pedig a *beosztottra*, s így módon a művezetői poszt birtokosa eleve meg hasonlításra lesz ítélve.

A *közvetítői tevékenységet* igénylő szerepekről általában elmondhatjuk, hogy betöltőik számára állandó konfliktusforrást jelentenek. E szerepek birtokosai ellentétes érdekű csoportok határmezsgyéin ténykedve (művezetők, középszintű vezetők, riporterek, ismeretterjesztők) ellentétesen definiálódnak. (Csepeli i. m.) A szerepelmélet strukturalista-funkcionalista társadalomfelfogásában gyökerezik mely a pozíciók-szerepek-értékek rendjét a newtoni égi mechanika módjára szemlélt bolygók rendjéhez hasonlította, s az egyén egyedüli problémáját abban látta, hogy miként tud konform módon igazodni ehhez az égből földre költözött rendhez. A 20. század hatvanas éveiben ezt a társadalom-felfogást a társadalomtudományok művelői belülről kezdték megkérdőjelezni, abból a tapasztalati tényből kiindulva, hogy a valóságban megfigyelhető szerepviselkedések korántsem egyeznek meg az ideálisan tételezett szerepviselkedéssel. Az értékek egyezéséről csak beszélnek az emberek, de tetteik annál tarkább értékvilágot tükröznek. A konform viselkedés sem feltétlenül építő jellegű, miként a konfliktus sem feltétlenül destruktív. Árnyaltabb szerepfelfogás keletkezett, mely megnyitotta az érintkezés finomszerkezetének tanulmányozásához vezető utat.

elképzelésnek, értékegyüttesnek, viselkedési technikának kell lennie e foglalkozásnál is. Ezért kértük, hogy értékelje a diplomát, foglaljon állást a képzést minősítő tulajdonságpárok tekintetében, és helyezze el a hivatás lényegét egy a proféta-tanító-szervező- menedzser skálán. Megkíséreltük a választások alapjául szolgáló értékstruktúrát feltárni, mint a szerepfelfogások mélyén rejtőző egyik fő komponens.

A művelődésszervező diploma értéke

A többség a hivatalos véleményt képviseli: használható ez a diploma, de érdemes kiegészíteni (66%). Itt két dolog lehet érdekes: a nem hivatalos véleményt hangoztató 1-1 heted, mely egyrészt alábecsüli (komolyabb végzettség megszerzésének elő-

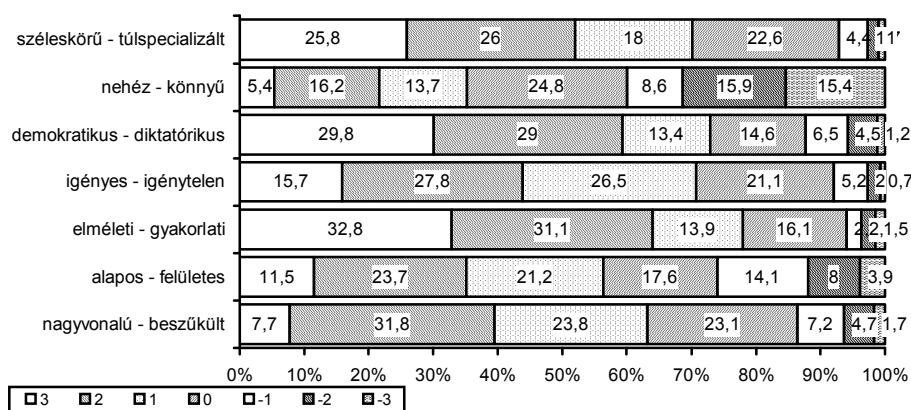
1. ábra A művelődésszervező diploma értéke

feltétele 14,2%), másrészt túlértékeli (teljes értékű felsőfokú végzettséget jelent 14,7%). Kik ők? Van-e életkori, foglalkozási, lakóhelyi, iskolai különbségük. Tudniillik a hangosan hallható vélemény az negatív: elhalasztott pályaválasztás, könnyű diplomaszerezés, stb., tehát előszoba a komolyabb, az igazi diplomához. A másik véglet pedig annak a többszörösen hátrányos helyzetben lévő rétegnek a hozzáállása, akinek még ez is anyagi, intellektuális megterhelést jelent, s ezzel együtt nagy státusznövekedést. Természetesen különbség lesz nappali és levelező, főiskolai és egyetemi diplomát szerzettek között.

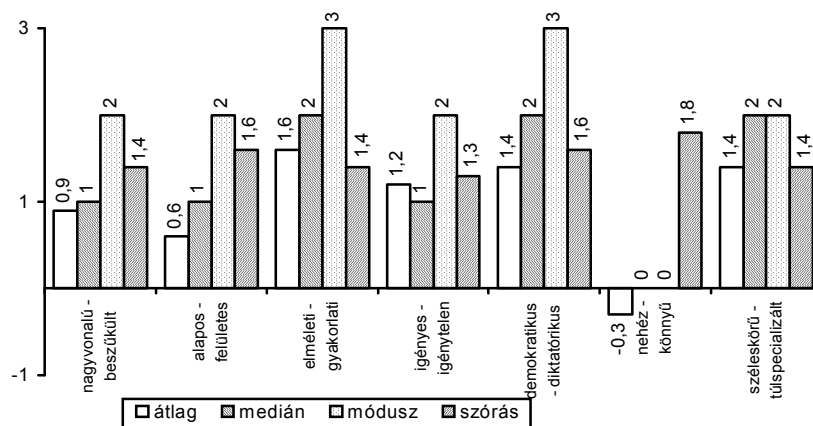
A másik dolog, amit interjúban kell tisztázni, hogy mivel is lehet kiegészíteni ezt a képzettséget. A 3 éves művelődésszervezői szaknál adódik Pécsen a két éves egyetemi kiegészítés. A dolog így van kitalálva, hogy 5 éves egyetemi képzésben a harmadik év után főiskolai diplomát adnak. Hogy ezt meddig teheti Pécs, az kérdés. A 4 éves képzésű főiskolai szakoknál is adott az egyetemi kiegészítés Debrecenben illetve Pécsen művelődési menedzser szakon. De mit gondolnak az egyetemi végzettségűek? Tudományos fokozat, vagy egy kurrensebb diploma? Hová vezetnek az utak, és miért? Persze azt is érdemes megnézni, hogy akik szerint nem ér semmit, (5,1%), azok kik és vajon miért csalódtak.

A művelődésszervező képzés jellemzése

A válaszolóknak jó véleményük van a képzésről. Feltételezhetünk annyi torzítást, hogy hallgatók kérdezték őket, s talán szívesebben mondtak az „utánpótlásnak” jót, mint rosszat: általában is így van, és az ember a saját tanulmányairól miért nyilatkozzon lebecsülően. A megadott tulajdonság-párok közül inkább a pozitív irányúakat választják, a képzés inkább nagyvonalú, mint beszűkült, inkább alapos, mint felületes, inkább igényes, inkább demokratikus, inkább széleskörű és inkább elméleti, s a többség nehéznek véli.

2. ábra A művelődésszervező képzés egészére jellemző tulajdonságok értékelése

3. ábra A művelődésszervező képzés egészére jellemző tulajdonságok értékelése – középértékek

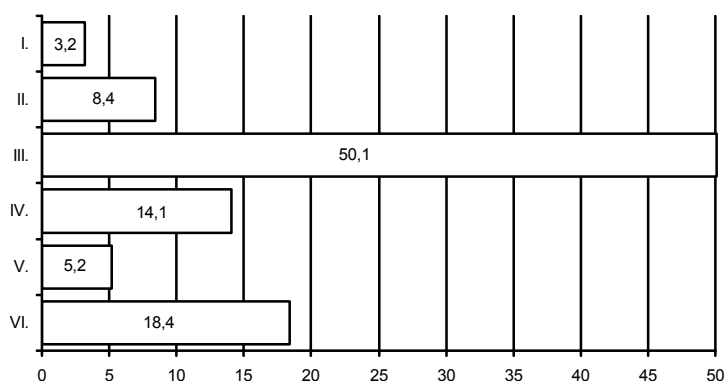
A megadott intervallumban (+3 és -3 között) a legmagasabb értéket az *elméleti* megjelölés kapta, 32,8% ad 3 pontot (maximum), 31,1% 2-t, 13,9% 1-t, vagyis a válaszolók háromnegyede valamilyen fokban *elméletinek* tartja a képzést. Ez magától értetődő is lenne, mert mi más lehet, de – főleg a főiskolai képzésben – sokszor felmerül a gyakorlatiasság igénye, mind a hallgatók, mind a munkáltatók oldaláról. Szokták hangoztatni velük szemben, hogy a szakmát munka közben lehet megtanulni, a felsőoktatásnak az elméletet kell tanítani, de mindig irritáló pont marad. Elméletileg se lehet pontosan megmondani, hogy mit jelent a gyakorlat: rendezvényszervezést? Plakátragasztást? Műsorkészítést? Mindenesetre a tanszékek törekvését a gyakorlati képzés megoldására a végzettek nem igazolják vissza. Véleményem szerint ez így van jól, a felsőfokú képzésnek elméletinek kell lenni, s a gyakorlat elméletét kell tanítani, s ez mindig vitapont lesz. Ugyanígy kiemelkedően *demokratikusnak* tartják a képzést, 29,8% ad maximumot, 19%

2 pontot, 13,4% 1-t; s a módusz itt is 3, a medián 2, s az átlag 1,4 pont, hasonlóan az elmélet-gyakorlat párhoz.

Másik oldalról viszont a válaszolók negyede (26%) inkább *felületesnek* ítéli és 40%-uk *könnyűnek*, és ebben a legnagyobb az állást nem foglalók (0 érték) száma: 24,8%. Azt lehet tehát mondani, hogy nem nehéz ez a szak, kissé felületes (az alapos-felületes pár átlaga 0,6, a nehéz-könnyűé 0,1, s ennek legnagyobb a szórása). A szak megítélésénél is érdemes megnézni, hogy mitől függenek a vélemények.

A művelődésszervező hivatás legfontosabb elemei

A kézenfekvő választ csak a válaszolók fele vállalja (50,1%): megszervezni, hogy az emberek hozzájussanak a számukra fontos kulturális javakhoz. Viszonylag szűk a tanítói ambíció: megtanítani mindarra, amit Ön tud 3,2%, illetve megtanítani mindarra, amit tudniuk kellene 8,4%, de azért érdekes lehet ez a tíz százalék is. Ennek duplája a másik oldal, a menedzseré: 14,1%, a menedzselő, hogy kulturális elképzeléseit megvalósítsa, illetve, 5,7% a felüdülésről, pihenésről gondoskodó. Ők kik? A tanító szakosok, illetve a menedzser diplomások?

4. ábra A művelődésszervező hivatás legfontosabb elemei

- I. megtanítani mindarra, amit Ön tud
- II. megtanítani mindarra, amit tudniuk kellene
- III. megszervezni, hogy hozzájussanak a számukra szükséges kulturális javakhoz
- IV. menedzselni, hogy a kulturális elképzeléseit megvalósíthassa
- V. felüdüléséről, pihenéséről gondoskodni
- VI. másvalami, éspedig

Feltűnően sok az egyéb válasz (18,4%), de ezek részint általánosságok: „megtanítani az embereket, hogy el tudják sajátítani”, „mindegyik fontos”, részint hülyéskedések „a düsseldorfi és brnoi szakvásárok népszerűsítése”, de az se rossz, hogy „látható és élvezhető formába hozza a kulturális javakat”, vagy „bűnselekmények felkutatása, bűnözők törvény elé állítása”.

Valószínűleg a kérdés is olyan, hogy csak jelszószerű válaszokat lehet rá adni. Mindenesetre a művelődésszervezők pályaképe vizsgálatban a válaszolók fele akar szervezni. A kérdés, hogy kikből áll ez a fél? Szerepfelfogásukat akartuk tisztázni: mi a művelődésszervező? Tanító, szervező, menedzser – egyéb?

Néhány dolog a keresztábrákból, a válaszok egybevetéséből már látszik néhány fontosabb összefüggés (szignifikánsak az együjtjárások). Aki azt mondja, hogy a diplomának *semmi értéke* nincs, az inkább tartja a képzést beszűkültnak, felületesnek, *elméletinek, igénytelennek, diktatórikusnak könnyűnek és túlspecializáltnak, s egy arisztokratikus kultúrpolitika híve* (a kultúra kevesek kincse, így kell megőrizni). A másik véglet, aki *teljes értékűnek* véli a diplomát, az a tulajdonságpárok másik felére szavaz inkább: a képzés *nagyvonalú, alapos, igényes, demokratikus, nehéz, széleskörű ismeretet ad*, s ők egy liberális, választani engedő kulturális politika hívei.

Széleskörűnek ítélik (69,9%). A 'nem ér semmit' válasz (4,9%) döntően a középmezőből érkezett (35%) az elutasítás oka – vélhetően – a *túlspecializáltság*.

Nagyvonalúnak és kiegészítendőnek vélik (42%!)

Modális érték a 0, vagyis *'se könnyű, se nehéz'* (24,3%), de azért inkább könnyű (40,1%). Akik könnyűnek tartják, azok is inkább kiegészítendőnek ítélik, akik nehéznek, azok inkább teljes értékűnek. A nehéz-könnyű megítélés a tagozattól is függ, a nappalin végzettek könnyűnek mondják, a levelezők nehéznek. A szak inkább könnyű, mint nehéz, 0 körül mozognak az osztályzatok, negatív szám az átlag.

A skála negatív részében megjelenő véleményeket (-3 – -1-ig) elutasítónak vettük, az *igénytelen* minősítés tehát 8,9%, a középen elhelyezkedőket (0 – +2-ig) *kritikusnak*, ez a válaszolók háromnegyede (75,2%), és a kifejezetten *igényesnek* minősítőket (a +3-s osztályzatot) vettük elfogadónak, ez 15,9%, a válaszolók mintegy hetede.

Aki *igényesnek* tartja, az *teljes értékűnek* is, az erre szavazók a teljes értékűnek tartók több, mint harmada (35,6%) – illetve az *igényesnek* ítélok harmada tartja teljes értékűnek. A kritikusok a kiegészítésre szavaznak 22-28-30%, ahogy javul az igényesség megítélése, növekszik a kiegészítés szándéka. Elenyésző az igénytelennek minősítők elutasítása, ők is inkább kiegészítendőnek, előfeltételnek tartják. Itt gyengébb összefüggés tapasztalható, de azért a nappalisok valamivel igénytelenebbnek ítélik, egyhatodik (15,7%) véli csak *igényesnek* a képzést, több mint negyedük (27,8%) majdnem annak. A -3 és +3 közötti mezőben 1,2 az átlag, 0 a medián és 2,0 a módusz. A leggyakrabban emlegetett érték tehát a 'majdnem igényes', de nem igazán az. S ez főleg a nappalin végzettek jellemző állítás. A nappalisok valamivel *felületesebbnek* tartják a képzést, de ez gyenge összefüggés. Általában hajlanak a válaszolók a pozitív értékelés felé. A -3 – +3 közötti sávban az átlag 0,6, a medián 1, a módusz 2 (a szórás 1,6), az egész a pozitív értékelés felé – alapos – hajlik. De azért a felnőttek – levelezőn végzettek – jobb osztályzatot adnak a képzésnek.

A *diploma értéke* függ a *szabadidő* fontosságának megítélésétől (ez egy blokkban van a 'barátok', 'kultúra' 'művelődés' értékekkel) 17,7% tartja nagyon fontosnak (10 osztályzat), 19,7% 9-es, 28,5% 8-as osztályzat. 7,79-es átlaggal 5. a tíz értékből. Azt mondhatjuk, hogy minél fontosabb a szabadidő, annál értékesebb a diploma.

A *barátok* fontosak: 23% szerint nagyon (10-es), 27,3% 9-es, 21,3% 8-as, 8,15 pont az átlag. S a barátok fontosságával nő a diploma fontossága. Feleződik a semmi válasz, bár a 'nem ér semmit' válaszolók négy tizede nagyon fontos ér-

téknék tartja a barátságot. A barátság fontosságával növekszik a 'kiegészíthető' értéke, viszont csökken a 'teljes értékű' válaszá.

Árnyalatnyi (de azért szignifikáns!) különbség érzékelhető. A '*nacionalisták*' (=megőrzi a kultúrát, mint a közösség nemzetazonosságát) mondják legtöbben, hogy *előfeltétel* (19,4%, míg a teljes csak 14,3%), a '*felvilágosítók*' (=mindenkihez eljuttatja a kultúrát), hogy *kiegészítendő* (70,5%), s a '*liberálisok*' (= támogatja, hogy mindenki választhasson a kultúrából), hogy *teljes értékű* (16,6%).

Ezek szerint: a *semmire nem tartók* kicsiny csoportja fiatal, egyedülálló, gyermektelen; inkább széleskörűnek mint túlspecializáltnak, viszont beszűkültnék, közepesen igényesnek ítélik. Fontos érték számukra a szabadidő és a barátság, inkább nappalin végzetek. A másik véglet, amelyik *teljes értékűnek* tartja: középkorú, párkapcsolatban él, gyerekei vannak; széleskörűnek, nagyvonalúnak, nehéznek, közepesen igényesnek ítéli a képzést; fontos értéknek tartja a szabadidőt és a barátságot, inkább liberális kulturális politikát helyesel. Az elégedettebbek aktívabbak a túrázásban, barátokkal való találkozásban, sportversenyre járásban.

Faktorelemzés alapján az első faktor a belső értékeket, a második a külső megítéléseket tartja fontosnak. Az igényesség, alaposság, megítélés a szubjektumra tartozik, a nagyvonalúság, a demokrácia inkább közösségi megítélésű. Az elsőben erősebbek a kötődések.

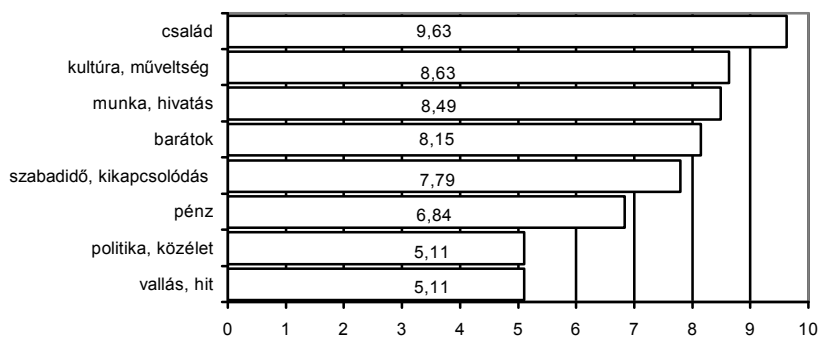
Értékválasztások

Kérdésünk így szólt: Az embernek sok minden fontos lehet az életben. Kérem, mondja meg a felsorolt értékekről, mennyire fontosak Önnek? (1–10-ig osztályozva).

A család fontosságára 83,9% ad 10 pontot, a kultúrára és műveltségre 33,4%, 27,6% a munkára, hivatásra, 23% a barátokra, 17,7% a kikapcsolódásra, 13,9% a pénzre, 11,3% a vallásra és csak 2,2% gondolja úgy, hogy a politika, közélet érdemli a legmagasabb pontszámot az értékek listáján. Érdekes a vallás megoszlása: ugyanannyian tartják nagyon fontosnak (11,3%), mint amennyien egyáltalán nem (10,6%). E két szélső értéke között szépen egyenletesen oszlanak el a pontszámok 6% és 10% között, kivétel a 16,1%-os 9 pontos arány. Viszont második helyre (9 pontos érdemlőnek) a munka, hivatás (29,3%) után a politikát, közéletet teszik (28,7%), és csak minimális az elutasítás (1,7%). A foglalkozás ugyanis (elvben) zömmel közszolgálati tevékenység, helyi és országos politika része, nehéz lenne közömbösnek maradni politikai kérdésekkel szemben. De nem teszik első helyre!

Faktorelemzéssel azt találtuk, hogy a főkomponens sajátértéke kiugróan magas. Ez azt mutatja, hogy a felsorolt értékek majdnem mindegyikét fontosnak tartják a művelődésszervezők, kivéve a vallásos hitet, és a pénzt. Mégis strukturálisan külön dimenzióban különülnek el a közösségi – rekreáció értékei (barátok, szabadidő – kikapcsolódás, kultúra, műveltség, politika, közélet) a család, munka, hivatás értékektől, és e két érték-csoport nem bipoláris, hanem ortogonális egymással. Átlagosan a család és a munka a legfontosabb (12. tábla, 6. ábra).

A sokdimenziós skálázás a vallást, a politikát (ehhez kapcsolja a pénzt) és a többi érték hármasságát mutatja.

5. ábra A felsorolt értékek közül melyik mennyire fontos

Rokeach-értékteszt

Itt, természetesen az együttjárások, a kirajzolódó alakzatok lesznek érdekesek és elemzendők. Használhatjuk mutatóként a szerepfelfogások, az értékválasztások, az időfelhasználás megítéléséhez, és persze tünődhetünk azon, hogy egy-egy értékválasztás struktúra mitől függ. S persze össze lehet hasonlítani lakossági és más értékteszt eredményekkel is, megállapításokat téve a kultúrák közvetítői értékrendjére.

Az alapmegoszlásból szemezgetve a célértékek közül messze a legfontosabb a *családi biztonság* (3,86). Jó helyezést kap még a *belső harmónia* (5,11), az *igazi szerelem* (6,54), az *igazi barátság* (7,51), tőlük egy kicsit leszakadva a *béke* (8,05), a *szabadság* (8,61), az *emberi önérzet* (8,75) és a *bölcsesség* (9,71). A hátsó mezőnybe helyezkednek el: az *érdekes, változatos élet* (10,25), az *anyagi jólét* (10,55), a *társadalmi megbecsülés* (10,65). Sereghajtók: a *haza biztonsága* (11,32), a *szépség világa* (12,3), a *kellemes, élvezetes élet* (12,84), az *egyenlőség* (13,01), és igencsak a végén van az *üdvözülés* (15,96). Az eszközértékeknek az *értelmes* (4,83) vezet, jó helyezéssel a *szavahihető* (5,21) és a *felelősségteljes* (5,86) követi. Középmezőnyben az *alkotó szellemű* (7,32), az *önálló* (8,25), az *előítéletektől mentes* (8,31), a *bátor, gerinces* (8,52), illetve a *jó kedélyű* (9,04), a *logikus gondolkodású* (9,09), a *segítőkéss* (9,82) és a *szeretettel teljes* (9,83) található. A hátsó mezőnyben foglalnak helyet a *hatékony* (10,26), a *fegyelmezett* (10,79), a *tiszta* (10,97), illetve az *udvarias* (11,55), a *megbocsátó* (12,13). Az eszközértékek végén a *törekvő* (13,61) és az *engedelmes* (15,15) áll.

Hogy az alapmegoszlás csoportosítása látható legyen, íme egy táblázat:

		cél	eszköz
vezető		családi biztonság	
közép	felső	belső harmónia, igazi szerelem, igazi barátság	szavahihető, felelősségteljes
	közép	béke, szabadság, emberi önérzet, bölcsesség	alkotó szellemű, önálló, előítéletektől mentes, bátor, gerinces
	alsó	érdekes, változatos élet, anyagi jólét, társadalmi megbecsülés	jó kedélyű, logikus gondolkodású, segítőkész, szeretettel teljes
alsó		a haza biztonsága, a szépség világa, kellemes, élvezetes élet, egyenlőség	hatékony, fegyelmezett, tiszta, udvarias, megbocsátó
utolsó		üdvözülés	törekvő, engedelmes

Egyház- és pártválasztások

A vallási hovatartozás illetve a pártválasztások szerinti különbségek nem igazán számottevőek, de azért nem tanulság nélkül valók. A vezető célérték a *család és a belső harmónia*, az eszközértékek közül az *értelmes* és a *szavahihető*. Az *üdvözülés* és az *engedelmesség* mindenütt a végén kullog.

A magukat egyházhoz tartozónak vallóknál külön érdekesség, hogy céljaik között utolsó helyen szerepel az üdvözülés és eszközeik között az engedelmesség. Értékpreferenciában nem különböznek a vallásosak és az egyházhoz nem tartozók. Részletezve azonban árnyalati hangsúly különbségeket találunk:

Pártválasztástól függetlenül a vezető célérték a családi biztonság és az utolsó az üdvözülés, eszközértékként az értelmesség a legfontosabb és legkevésbé az engedelmesség. Árnyalatnyi különbségek adódnak, de ez inkább véletlen, mint egy-egy párt eszmerendszerének elfogadásából következik. Olyanokat persze lehet mondani, hogy a FIDESZ-nek és az SZDSZ-nek fontosabb az értelmesség, mint az MSZP-nek, a rejtőzködőknek pedig egyáltalán nem fontos, hogy csak az SZDSZ-t választóknál jelenik meg a boldogság, mint vezető célérték, hogy a szavahihetőséget viszont mindenki fontos eszközértéknek tekinti.

Nagy valószínűséggel állítható, hogy sem az egyházi hovatartozás, sem a pártválasztás nem értékválasztásos alapú, vagy legalábbis ebből a kérdőívből ez derül ki. Feltehető, hogy stabil értékrendszerük van a válaszolóknak, de nem eszerint választanak egyházat, pártot.

Értékalakzatok

Az értékek másként strukturálódnak. Faktorelemzéssel⁹ négy, jól elkülönülő faktort találtunk:

1. hatékony (a menedzser) eszközértékek: belülről vezérelt	2. jólét (a tisztas polgár)	3. boldogság (az érzelemdús) célértékek: kivülről vezérelt	4. felelősség (az alkalmazott)
Előnyben részesíti (preferálja):			
<i>hatékony</i>	<i>tiszta</i>	belső harmónia	<i>felelősség teljes</i>
<i>alkotó szellemű</i>	<i>udvarias</i>	boldogság	<i>fegyelmezett</i>
<i>önálló</i>	családi biztonság	szépség	<i>engedelmes</i>
<i>logikus</i>	<i>tőrekvő</i>		emberi önértzet
	társadalmi megbecsülés		
	az elvégzett munka öröme		

⁹ Faktorelemzést olyan kutatási helyzetben szoktak alkalmazni, amikor nagyszámú megfigyelési egységről nagyszámú (de a megfigyelési egységeknél lényegesen kevesebb) változónk van, és az utóbbi változókat össze kívánjuk vonni két-három-négy „alapvető” változóba, faktorba. Ezáltal mintegy „feltérképezzük” a rendelkezésünkre álló adattömeget. A faktorelemzés a változókat kisebb számú faktorban vonja össze. Kiszámítja a faktorsúlyokat. Ezek megadják a háttérben lévő faktorok és az egyes változók közötti kapcsolat erősségét. Ennek alapján a kutató dönti el, hogy az egyes faktorok mit „jelképeznek”. Továbbá kiszámítja a módszer minden megfigyelési egység faktorpontszámát az egyes faktorok dimenziójában. (Andorka Rudolf: Bevezetés a szociológiába. Bp. 1992. Aula Kiadó)

Hátratorolja (diszpreferálja):			
megbocsátó	szabadság	a haza biztonsága	jókedélyű
szeretetteljes	előítéletmentes	béke	érdekes élet
üdvözülés	bölcsesség		kellemes élet
segítőkéz	egyenlőség		
szavahihetőség	bátor		

*dólt betűvel szedve az eszközértékek!

Az 1. faktorhoz eszközértékek illeszkednek, ez a vállalkozó, a menedzser faktora, kizárja az érzelmeket (megbocsátás, szeretet, segítség, szavahihetőség) és az üdvözülést. A 3. faktorhoz célértékek tartoznak, érzelmeket és a háborúsdit zárják ki. A 2. faktor a tisztas polgáré, kézművesé, önálló gazdáé, ahol az anyagi jólét célhoz rendelt eszközértékek vannak, a jólét következménye a családi biztonság, a társadalmi megbecsülés és értéke az elvégzett munka öröme – kérdés, hogy ez flow, vagy csak elégedettség a teljesítménnyel. A liberálisok értékeit (szabadság, egyenlőség, bölcsesség) kizárja, s az előítélet-mentesség sem tartozik ide. A 4. faktor az alkalmazotté, aki a rábízott feladatot felelősséggel, fegyelmezetten és engedelmesen látja el, igyekezve önértékét megtartani. Ez a szabályozott értékrendszer kizárja a kellemes és érdekes életet mint célt, a jó kedélyt mint eszközt.

Másként szemlélve itt is tettenérhetők modern (kapitalista) és posztmodern érték-csoportok (részletesebben a 19., 20. tábla):

boldogság: célértékek	jólét: cél és eszközértékek	felelősség: eszköz és célértékek	hatékonyság: eszközértékek
---------------------------------	---------------------------------------	--	--------------------------------------

Különböző értékválasztású csoportok

Weber *váltókezelő*¹⁰ hasonlatát megfogadva kérdeztük a művelődésszervezőket értékrendjükről. Füstös László & co nyomán alkalmaztuk a Rokeach tesztet, s az ő értékelését követjük a számítások értelmezésénél is. (Füstös László-Szakolczai Árpád: Értékrendszerek az axiális momentumokban. 24 európai ország összehasonlító elemzése. Bp. 1999. MTA Szociológiai Kutatóintézet – Módszertani Füzetek). A népművelő is a magyar társadalom része, értékei ugyanabban az „axiális korban, térben”¹¹ léteznek, amiről az említett dolgozat szól. Nem megismétel-

¹⁰Ennek értelmében: „közvetlenül nem az eszmék, hanem az anyagi és a képzeletbeli érdekek befolyásolják az emberek viselkedését. Ám gyakran az 'eszmék' által kreált 'világképek' határozzák meg, váltókezelők módjára azokat a pályákat, amelyeken az érdek dinamikája a cselekvést mozgatja.” (Max Weber: Gazdaság és társadalom)

¹¹Az axiális kor egy konkrét történelmi időszakot jelent. Ha azonban erre az időszakra korlátozzuk figyelmünket, akkor fennáll a veszélye, hogy a szociológiai elméletet egy radikális historizmusra redukáljuk. A tér- és időbeli korlátozásokat azonban el lehet törölni, méghozzá az „axiális momentum” terminus bevezetésével, ha az adott periódus konceptuálisan kiterjesztett. Axiális momentumról akkor beszélhetünk, ha a dolgok fennálló rendjében, s vele együtt a politikai rendszerben és a mindennapi élet társadalmi rendjében is globális kollapszus – meglehetősen ritka esemény – következik be, s egy olyan, nagy vallási-szellemi megújuláshoz vezet, amely a kollapszusra adott válaszként a rend forrását az egyénen belülről helyezi. (Füstös László-Szakolczai Árpád: Értékrendszerek az axiális momentumokban 24 európai ország összehasonlító elemzése, Bp. 1999. MTA Szociológiai Kutatóintézet – Módszertani Füzetek)

ve az értékszociológiai elméleti megállapításokat,¹² megkíséreltem beilleszteni a kapott eredményeket az általános értékkataszterbe.

A klaszterelemzések¹³ szemléletesen különítik el a különböző értékválasztási csoportokat. Ezek természetesen nem fedik le teljesen a társadalom egészére készülteteket, de a főbb 'lenyomatokat' jelzik (a tradicionális-vallásos, a felvilágosult-racionalista és az önmegvalósító-hedonista hatások különíthetők el nagyjából jól).

Az öt klaszteres csoportosítás:

Az 1. fürt (91 fő) vallásosnak (ideologikusnak) mondható, átlagon felül fontosnak, a célértékek közül az üdvözülést és a bölcsességet tartják, az eszközértékek közül pedig a megbocsátó, szeretettel teljes és a segítőkész szerepel az élen. Az átlag alatt preferálják a logikus és az önálló értékeket.

Hasonlóan tradicionális, de praktikusan az, az 5. fürt (72 fő). Számukra az anyagi jólét az átlagon felül preferált cél, és ehhez rendelik az eszközöket tiszta, udvarias, szeretettel teljes, jókedélyű.

Felvilágosult-racionalis a 3. és a 4. fürt. A harmadik (48 fő), elvontabb, kiemelt célértékei a bölcsesség, egyenlőség, béke, szabadság, eszközként pedig az alkotó szelleműség. Átlag alatt preferálja viszont az igazi szerelmet, a boldogságot mint célt, a szeretettel teljest mint eszközt.

A 4. fürt (90 fő) praktikusabb, számára a béke és a haza bizonysága az átlagon felül preferált célérték, s ehhez rendeli a logikus, felelősségteljes, bátor tulajdonságokat. (Nekem ez így egy kicsit militáns, fegyelmező!) Átlagon alatt tartja fontosnak a boldogságot, az igazi szerelmet, mint célt és a szeretettel teljes magatartást, mint eszközértéket. Mondhatnánk – a mai magyar kíváncsiak szerint – konformistának is, mindenesetre a legmagasabb az átlagtól való pozitív eltérése, s nincs 'nagyon nem fontos' értéke.

¹²A Weber-féle megközelítésben azonban az elemzés fő kérdése az, hogy mi történik az egyének életvezetésében, ha ezek a normák megszűnnek működni. Weber ezenkívül kulcsfontosságú konceptuális eszközt is kínál a „lenyomatokképzés” („stamping”) terminus bevezetésével. „A rend összeomlásakor – írja Weber – erőszakkal tarkított és bizonytalan idők jönnek el, amelyek „nyomot” hagynak vagy „sebet” ejtenek az akkor élőkn. A természeti csapások vagy háborúk által okozott pusztítástól eltérően azonban a rend felbomlásának időszakai után a nyomok tartósan megmaradnak, minthogy belsőleg esnek szét a társadalmi rend lényegi struktúrái és kódjai – még a személyi és a kollektív identitás is. Ha ezek a rendezőstruktúrák érintetlenek maradnak, még a pusztító eseményeket is át lehet vészeln. Ha azonban ezek a háttérkódok maguk is felbomlanak, akkor a végül megjelenő új rendezőelvek magukon fogják viselni az események bélyegét.” U.o

¹³A klaszterelemzés feladata objektumok (egyedek vagy azok jellemzői, stb.) osztályokba sorolása. Ezalatt az objektumok halmazának olyan felbontását értjük, hogy a részhalmazok teljes rendszert alkossanak, vagyis a csoportok diszjunktak (egymást kizáróak) legyenek és együttesen a teljesen halmazt adják. Másképpen fogalmazva a klaszterelemzés az objektumok olyan csoportosítását keresi, amelyekre igaz, hogy egy egyed egy és csakis egy csoporthoz tartozik és azokhoz az egyedekhez lesz hasonló, amelyekkel egy csoportba került, míg a többi csoportba tartozó objektumoktól különbözik.

A klaszterelemzés túllép a klasszikus logika modelljein egyrészt azért, mert míg a klasszikus logika típusdefiníciója szigorúan monotonikus osztályozás, vagyis egy osztály minden eleme minden szempontból ekvivalens, addig a klaszterelemzés politetikus osztályokat definiál, amelyekben az objektumok egy vagy több változóban (jellemzőben, tulajdonságban) nem feltétlenül ekvivalensek, de hasonlóak, így a sokdimenziós mintatérben is képes kevés számú csoport elkülönítésére. Másrészt a klaszterelemzés nem definiál típusokat azelőtt, mielőtt kijelölné az objektumokat az osztályokban, ugyanakkor a csoportosítás után megadhatja a típusjegyeket, így típusalkotásra képes. A klasszikus logika először definiálja a típusokat, és utána sorolja az egyedeket osztályokba. (Füstös László- Kovács Erzsébet: A számítógépes adatelemzés statisztikai módszerei. Tankönyvkiadó Bp. 1989.)

A 2. fűrtöt (106 fő) nevezhetjük *hedonistának* (a hazai értékvizsgálatok - Hankiss Elemér - definíciói szerint), *modernnek*, a szónak a 'nem-tradicionális' értelmében. Ez az együttes az *érdekes, kellemes életet, a társadalmi megbecsülést* és az *igazi szerelmet* helyezi céljai elejére, *alkotó szellemű, hatékony, önálló* tulajdonságokat tartja a legfontosabb eszközöknek. A *haza biztonságát* és a *békét* viszont erősen az átlag alá rangsorolja. Egyébként ez a legkiegyensúlyozottabb klaszter, a legkisebbek az átlagtól való eltérések (6,94). A legnagyobbak a tradicionálisnak mondott 5. klaszternél (9,96).

A fő vonulatok tehát: egy tradicionális, egy felvilágosult és egy modern értékrendszer, az első kettőben egy eszmei, illetve gyakorlatias változattal:

tradicionális		felvilágosult (aufklérista)		modern
hagyományos – praktikus 5. fűrt 72 fő	vallásos – ideologikus 1. fűrt 91 fő	gyakorlati – racionális 4. fűrt 90 fő	ideologikus- racionális 3. fűrt 48 fő	hedonista – gyakorlati 2. fűrt 106 fő

A hagyományos és a vallásos klasztert a szeretetteljes érték köti össze, ám a vallásosnál az üdvözülés, a hagyományos-praktikusnál az anyagi jólét válik fontossá. A vallásos csoport a bölcsességgel kapcsolódik az ideologikus- racionális-hoz. A két aufklérista fűrtöt a béke óhajta és az érzelmek (szeretettel teljes, igazi szerelem, boldogság) háttérbe szorítása köti össze. A hedonistát mindegyik-től megkülönbözteti az individuális értékek fontossága: *érdekes, kellemes élet, igazi szerelem, mint nagyon fontos célok, önállóság, hatékonyság mint fontos eszközértékek*. A közösségi értékek a hagyományokban találhatók: megbocsátó, szeretettel teljes, segítőkész (1. fűrt), tiszta, udvarias, jókedélyű (5. fűrt). A racionális klaszterek inkább egyéni értékeket hangsúlyoznak: szabadság, alkotókészség (3. fűrt), felelősségteljes, bátor, logikus (4. fűrt), a hedonista klaszter kifejezetten az önállóságot, az igazi szerelmet tartja jelentős értékeknek.

Ha csak három klaszterre bontjuk az adatokat, karakteresebben körülhatárolt csoportokat kapunk. Nem annyira finom a bontás, nehezebb ideológus-praktikus, individuális-közösségi különbségeket tenni, kisebbek az átlag körüli ingadozások, viszont tisztábbak a csoportosítások. S főként egész vizsgálatunk logikájához jobban illeszkedik az így kapott modell – hiszen az értékválasztások segítségével értelmezni akarjuk a művelődésszervezők szerepfelfogását, tevékenység-struktúráját, a professzióról, képzésről alkotott vélekedéseit.

Lényegében ez sem ad más csoportosítást, csak karakteresebbé teszi a dolgot.

Tehát:

	tradicionális- vallásos-közösségi- elsőfokú közösség – emotív 2. klaszter 122 fő	kapitalista – felvilágosult- racio- nális-modern -másodfokú közösség -kognitív-ideologikus 3. klaszter 114 fő	posztmodern - individualista – praktikus 1. klaszter 172 fő
jóval az átlag fölött preferált értékek	szeretettel teljes megbocsátó segítő	béke a haza biztonsága egyenlőség	anyagi jólét hatékonyság érdekes élet
jóval az átlag alatt preferált értékek	hatékony logikus önálló	szeretettel teljes boldogság igazi szerelem	szeretettel teljes a haza biztonsága béke
	prófétá -agitátor	tanító -nevelő	menedzser - szervező

Fontos és nem fontos értékeik mentén a klaszterek kölcsönösen kizárják egymást. A *próféta* ideologikus, közösségi, a *tanító* felvilágosult, racionális, a *menedzser* gyakorlati, hedonista, individuális. A menedzser kizárja (hátrébb sorolja) a közösségi értékeket, a tanító az emocionálisakat, a proféta a kognitív, individualistákat. Jól látszanak társadalmunk főbb lenyomatai, talán itt még az is, hogy a megkérdezettek zöme fiatal-középkorú értelmiségi, a gyakorlatias, modern szemléletű fűrt a legnagyobb számosságú. Itt tényleg érdekes kérdés, hogy mi a magyarázó változó. Érdekes lesz megnézni az iskolánkénti és településenkénti eltéréseket, egybevetni az értékstruktúrát a preferált kulturális politikai megoldással, a diploma értékéről vallottakkal.

S talán az elnevezéseket se kell magyarázni: a tradicionális-vallási értékcsoporthoz preferenciájával téríteni akar, prófétálni, az aufklérista-racionális attitűd tanítani (egész népet/ nem középiskolás fokon), az individuális-hedonista pedig menedzselni kívánja embertársait.

Ezek elméleti modellek, konstrukciók. A művelődésszervezők értékalkazatai nem különböznek lényegesen a magyar társadalométól, annak középosztályától. Az elkülönülő magatartási csoportok is csak a szerkezeten belüli, csekély eltéréseket jelzik, lenyomatát egy-egy nagy elbeszélésnek – sajátos vegyületben van jelen mindegyik. Hogy a szerepfelfogásokat és a konkrét cselekvéseket miként befolyásolják, nos ez a további vizsgálódások egyik legfontosabb kérdése. Egy biztos: nem lehet egyszerűen leírni a művelődésszervezői szerepet, az utak sokfelé ágaznak.

Melléklet

Tulajdonság-párok, melyekkel jellemezni szokták a művelődésszervező képzést

	Faktor	
	1	2
igényes – igénytelen	0,789	-0,239
alapos – felületes	0,761	-0,227
nagyvonalú – beszűkült	0,552	0,473
nehéz – könnyű	0,539	-0,277
széleskörű – túlspecializált	0,528	0,221
demokratikus – diktatórikus	0,336	0,384
elméleti – gyakorlati	-3,76E-02	-0,224

A képzés megítélésének keresztátlái:

1. széleskörű- túlspecializált

	1. nem érsemmit	2. komolyabb végzettség előfeltétele	3. használható, de érdemes kiegészíteni	4. teljes értékű felsőfokú végzettséget jelent	összesen
túlspecializált	5	9	16	0	30
közép	7	15	61	9	92
széleskörű	8	34	192	51	285
összesen	20	58	269	80	407

1. tábla P=0.000

2. nagyvonalú-beszűkült

	1 nem ér semmit	2 komolyabb végzettség előfeltétele	3 használható, de érdemes kiegészíteni	4 teljes értékű felsőfokú végzettséget jelent	Összesen
beszűkült	9	8	36	2	55
közép	6	17	61	9	93
nagyvonalú	5	32	166	48	251
Összesen	20	57	263	59	399

2. tábla P=0.003

3. nehéz-könnyű

	1. nem ér semmit	2. komolyabb végzettség előfeltétele	3. használható, de érdemes kiegészíteni	4. teljes értékű felsőfokú végzettséget jelent	Összesen
könnyű	10	22	119	11	162
közép	5	19	62	12	98
nehéz	10	16	91	36	144
Összesen	25	57	272	59	404

3. tábl P=0.00

3.1 nehéz-könnyű

	nappali	esti v. levelező	Összesen
könnyű	94	34	128
közép	116	74	190
nehéz	35	52	87
Összesen	245	160	405

4. tábla P=0,023

4. igényes-igénytelen

	1. nem ér semmit	2. komolyabb végzettség előfeltétele	3. használható, de érdemes kiegészíteni	4. teljes értékű felsőfokú végzettséget jelent	Összesen
igénytelen	6	10	18	2	36
közép	12	41	214	36	303
igényes	2	7	34	21	64
Összesen	20	58	266	59	403

5. tábla P=0.000

4.1 igényes-igénytelen

	nappali	esti v. levelező	Összesen
igénytelen	10	5	15
közép	147	68	215
igényes	86	88	174
Összesen	243	161	404

6. tábla P=0.050

5.1. alapos- felületes

	nappali	esti v. levelező	Összesen
felületes	32	17	49
közép	143	73	216
alapos	72	70	142
Összesen	247	156	407

7. tábla P=0,055

A diploma értéke: 1. szabadidő

	1. nem ér semmit	2. komolyabb végzettség előfeltétele	3. használható, de érdemes kiegészíteni	4. teljes értékű felsőfokú végzettséget jelent	Összes
0-4	4	2	10	3	19
5-7	3	20	78	20	121
8-10	13	37	186	38	274
Összesen	20	59	274	61	414

8. tábla P=0,008

2. barátok

	1 nem ér semmit	2 komolyabb végzettség előfeltétele	3 használható, de érdemes kiegészíteni	4 teljes értékű felsőfokú végzettséget jelent	Összes
0-5	5	6	9	7	37
6-8	4	25	114	26	169
9-10	12	28	141	28	209
	21	59	264	61	415

9. tábla P=0.016

3. kulturális politika

	1 nem ér semmit	2 komolyabb végzettség előfeltétele	3 használható, de érdemes kiegészíteni	4 teljes értékű felsőfokú végzettséget jelent	Összes
konzervatív	10	29	128	15	192
liberális	8	26	123	28	185
egyéb	2	4	22	8	36
Összes	20	59	273	61	413

10. tábla P=0,010

Az egyházhoz való tartozás szerinti megoszlások:

róm.kat.		g.kat.		ref.		evang.		egyéb		nem tartozik	
CS	354	EÖ	400	CS	427	CS	277	CS	417	CS	405
ÉR	508	ÉR	413	ÉR	488	ISZ	415	BH	450	BH	472
BH	514	BH	550	BO	571	BH	446	ÉR	583	ÉR	474
SZH	516	CS	575	SZH	576	SZH	515	*		SZH	510
FT	556	SZH	576	*		*		*		*	
Ü	1533	KÉ	1463	Ü	1518	Ü	1677	EÖ	1467	Ü	1732
E	1524	Ü	1563	E	1437	E	1485	TÖ	1467	E	1555
TÖ	1372	*		KÉ	1361	EG	1477	HB	1450	TÖ	1389
EG	1307	*		TÖ	1329	MB	1377	AJ	1417	EG	1282
KÉ	1264	*		EG	1325	FE	1308	*		KÉ	1269

13. tábla

AJ = nyagi jólét; BH = belső harmónia; BO = boldogság; CS = család; E = engedelmes; EG = egyenlőség; EÖ = emberi önérték; ÉR = értelmes; FE = fegyelmesség; FT = felelősségteljes; HB = a haza biztonsága; ISZ = igazi szerelem; KÉ = kellemes élet; MB = megbocsátó; TÖ = törekvő; SZH = szavahihető

Az átlagokat megszoroztam százal – elhagytam a tizedesvesszőt – az árnyaltabb kép érdekében. Minél kisebb szám, annál nagyobb a tulajdonított érték. Az első és az utolsó öt helyet tüntetem fel, a 600-ig, illetve az 1200-on felüli értékeket.

*600-on felül illetve 1200-on aluli értékek, nem számoljuk az élbolyhoz.

A pártpreferenciák szerinti megoszlások

FIDESZ 165 fő		MSZP 85 fő		SZDSZ 46 fő		nem mondja 46	
család	346	család	337	család	452	értelmes	443
értelmes	457	belső harmónia	312	boldogság	498	család	511
bel. harm.	501	szavahihető	525	értelmes	509	FT	530
szavahihető	507	értelmes	532	bel. harm.	524	szavahihető	530
FT	568	FT	545	szavahihető	542	bel. harm.	548
üdvözlés	1548	üdvözlés	1685	üdvözlés	1637	üdvözlés	1683
engedelmes	1512	engedelmes	1424	engedelmes	1627	engedelmes	1548
törekvő	1372	egyenlőség	1281	törekvő	1436	megbocsátó	1377
egyenlőség	1287	kellemes élet	1260	kellemes élet	1330	kellemes élet	1333
kellemes élet	1278	szépség világa	1256	egyenlőség	1289	egyenlőség	1326

14. tábla 1 fő FKGP, 3 fő MDF, 6 fő MIÉP választó volt, 4 fő nem tudja kire szavazott. Velük nem számolunk.

Szemléletesebb, ha az *átlag körül* helyezzük el a vezető értékeket.

család

277•evangélikus	337•MSZP 346•FIDESZ 354•római katolikus	386• átlag	405• egyház nélküli 417• egyéb egyház 427•református 452• SZDSZ
-----------------	--	-------------------	--

15. tábla

belső harmónia

312• MSZP	446• evangélikus 450•egyéb egyház 472• egyház nélküli	511• átlag	514• római katolikus 518• nincs pártpreferencia 524• SZDSZ 550• görög katolikus 598•református
-----------	--	-------------------	--

16. tábla

boldogság

498• SZDSZ	571•református	6,24• átlag 622•római katolikus 624•egyház nélküli 625• MSZP 638•FIDESZ 650•görög katolikus 669•evangélikus
------------	----------------	--

17. tábla

Az értékek faktorai:

1.hatékonyság (a me- nedzser) eszköztételek: belülről vezérelt		2. jólét (a tisztas polgár)		3. boldogság (az érzelemdús) célértételek: kívülről vezérelt		4. felelősség (az alkalmazott)	
<i>hatékony</i>	571	anyagi jólét	478	igaz szere- lem	422	<i>felelősség teljes</i>	450
<i>alkotó szellemű</i>	467	<i>tiszta</i>	417	belső harmónia	438	<i>fegyelmezett</i>	433
<i>önálló</i>	457	<i>udvarias</i>	415	boldogság	363	<i>engedelmes</i>	406
<i>logikus</i>	436	családi biz- tonság	387	szépség	350	emberi önérvet	371
		<i>törekvő</i>	367				
		társadalmi megbecsülés	339				
		az elvégzett munka örö- me	219				
<i>megbocsátó</i>	-624	szabadság	-513	a haza biztonsága	- 758	<i>jókedélyű</i>	-519
<i>szeretettéljes</i>	-608	<i>előítélet- mentes</i>	-510	béke	-748	érdekes élet	-507
üdvözlés	-449	bölcsesség	-486			kellemes élet	-405
<i>segítőkéz</i>	-411	egyenlőség	-486				
<i>szavahihetőség</i>	-343	<i>bátor</i>	-240				

18. tábla

modern

2. jólét (a tisztas polgár) cél és hoz- zárendelt eszköz értékek, többnyire belülről irányított, emotív		3. boldogság (az érzelmdús) célértékek: kívülről vezérelt, emotív	
anyagi jólét	478	igaz szerelem	422
<i>tiszta</i>	417	belső harmónia	438
<i>udvarias</i>	415	boldogság	363
családi biztonság	387	szépség	350
<i>törekvő</i>	367		
társadalmi megbecsülés	339		
az elvégzett munka öröme	219		
szabadság	-513	a haza biztonsága	- 758
<i>előítéletmentes</i>	-510	béke	-748
bölcsesség	-486		
egyenlőség	-486		
<i>bátor</i>	-240		

19. tábla

posztmodern

1. hatékony ság (a mene- dzser) eszközértékek: belülről vezérelt, kognitív		4. felelősség (az alkalma- zott) célértékek, kívülről irányított, kognitív	
<i>hatékony</i>	571	<i>felelősség teljes</i>	450
<i>alkotó szellemű</i>	467	<i>fegyelmezett</i>	433
<i>önálló</i>	457	<i>engedelmes</i>	406
<i>logikus</i>	436	emberi önérték	371
<i>megbocsátó</i>	-624	<i>jókedélyű</i>	-519
<i>szeretetteljes</i>	-608	érdekes élet	-507
üdvözülés	-449	kellemes élet	-405
<i>segítőképz</i>	-411		
<i>szavahihetőség</i>	-343		

20. tábla

Érték klaszterek

érték	klaszterek			átlag	szóródás		
	1 172	2 122	3 114		1 172	2 122	3 114
anyagi jólét	8,81	12,00	11,65	10,55	-1,74	1,45	1,10
béke	11,12	8,67	2,71	8,05	3,07	0,62	-5,34
boldogság	5,69	5,12	8,30	6,24	-0,55	-1,12	2,06
bölcsesség*	10,26	9,30	9,30	9,71	0,55	-0,41	-0,41
családi bizt.*	4,02	3,60	3,89	3,86	0,16	-0,26	0,03
belső harmónia	4,78	4,40	6,37	5,11	-0,33	-0,71	1,26
egyenlőség	14,69	13,42	10,32	13,01	1,68	0,41	-2,69
elvégzett munka öröme	8,07	9,40	9,25	8,79	-0,72	0,61	0,46
érdekes élet	8,64	10,64	11,81	10,25	-1,61	0,39	1,56
haza biztonsága	14,05	11,83	6,60	11,32	2,73	0,51	-4,72
igazi barátság	7,21	6,65	8,89	7,51	-0,30	-0,86	1,38
igazi szerelem	5,73	5,29	9,13	6,54	-0,81	-1,25	2,59

kellemes élet	11,57	13,40	14,19	12,84	-1,27	0,56	1,35
emberi önértzet	7,82	9,65	9,18	8,75	-0,93	0,90	0,43
szabadság	9,03	9,83	6,65	8,61	0,42	1,22	-1,96
szépség világa	11,60	12,13	13,54	12,30	-0,70	-0,17	1,24
társadalmi meg- becsülés	9,58	11,84	11,00	10,65	-1,07	1,19	0,35
üdvözülés	16,97	13,62	16,96	15,96	1,01	-2,34	1,00
alkotó szellemű	6,01	9,67	6,75	7,32	-1,31	2,35	-0,57
bátor, gerinces	8,82	9,18	7,22	8,52	0,30	0,66	-1,30
előítéletektől mentes	8,71	8,92	7,08	8,31	0,40	0,61	-1,23
engedelmes	15,84	14,33	15,01	15,15	0,69	-0,82	-0,14
értelmes	4,04	6,61	4,11	4,83	-0,79	1,78	-0,72
fegyelmezett	10,33	11,81	10,40	10,79	-0,46	1,02	-0,39
FT*	5,88	6,11	5,57	5,86	0,02	0,25	-0,29
hatékony	8,57	12,93	9,95	10,26	-1,69	2,67	-0,31
jókedélyű	9,16	7,27	10,76	9,04	0,12	-1,77	1,72
logikus gondol- kodású	8,29	11,82	7,38	9,09	-0,80	2,73	-1,71
megbocsátó	13,81	8,77	13,20	12,13	1,68	-3,36	1,07
önálló	6,75	10,94	7,63	8,25	-1,50	2,69	-0,62
segítőképz	11,05	7,35	10,62	9,82	1,23	-2,47	0,80
szavahihető	5,74	4,11	5,59	5,21	0,53	-1,10	0,38
szeretettel teljes	12,14	5,00	11,60	9,83	2,31	-4,83	1,77
tiszta*	11,04	10,61	11,24	10,97	0,07	-0,36	0,27
törekvő	12,43	14,77	14,15	13,61	-1,18	1,16	0,54
udvarias	11,64	10,75	12,28	11,55	0,09	-0,80	0,73

23. tábla *nem illeszkedik szignifikánsan a klaszterhez

Az átlagtól történő eltérések 5 klaszter esetében:

	1. klaszter	2. klaszter	3. klaszter	4. klaszter	5. klaszter
nagyon fontos	megbocsátó szeretettel teljes üdvözülés		bölcsesség egyenlőség béke	béke haza biztonsága	tiszta udvarias
fontos	segítőképz bölcsesség előítéletektől mentes jókedélyű igazi szerelem igazi barátság belső harmónia szavahihető	érdekes élet alkotó szellemű hatékony igazi szerelem önálló kellemes élet törekvő társadalmi megbecsülés	szabadság alkotó szellemű önálló logikus gondolkodású fegyelmezett szépség világa előítéletektől mentes	logikus gondolkodású FT bátor, gerinces családi biztonság	szeretettel teljes jókedélyű anyagi jólét igazi szerelem törekvő kellemes élet boldogság

Művelődésszervezők szerepfelfogása és pályaképe

kevésbé fontos	kellemes élet értelmes haza biztonsá- ga törekvő fegyelmezett társadalmi megbecsülés anyagi jólét hatékony logikus gon- dolkodású	udvarias egyenlőség tisztta üdvözülés segítőkész szeretettel teljes megbocsátó	belső harmó- nia engedelmes megbocsátó FT szavahihető kellemes élet anyagi jólét jókedélyű családi bizton- ság	belső harmó- nia jókedélyű üdvözülés igazi barátság bölcsség egyenlőség érdekes élet szeretettel teljes igazi szerelem szépség világa	béke logikus gon- dolkodású bátor, gerinces egyenlőség
nem fontos	logikus gon- dolkodású önálló	haza biztonsá- ga béke	szeretettel teljes igazi szerelem boldogság		bölcsség alkotó szelle- mű előítéletektől mentes
range5	-4,04- 3,22 7,26	-2,01- 4,93 6,94	-4,58 – 2,73 7,31	-5,59 – 2,23 7,82	-4,39 – 5,57 9,96

24. tábla

Az átlagtól való eltérések 3 klaszter esetében

	1. klaszter	2. klaszter	3. klaszter
fontos	anyagi jólét hatékony érdekes élet önálló alkotó szellemű kellemes élet törekvő társ. megbecsülés	szeretettel teljes > megbocsátó> segítőkész üdvözülés jókedélyű igazi szerelem boldogság szavahihető	béke> haza biztonsága> egyenlőség szabadság logikus gondolkodású bátor, gerinces előítéletektől mentes
nem fontos	üdvözülés segítőkész egyenlőség megbocsátó szeretettel teljes haza biztonsága béke	fegyelmezett törekvő társadalmi megbecsülés szabadság anyagi jólét értelmes alkotó szellemű hatékony önálló logikus gondolkodású	szeretettel teljes boldogság igazi szerelem
range3	-1,74 – 3,07 4,81	-4,83 – 2,35 7,18	-1,71 – 2,59 4,30

25. tábla

SZABÓ JÁNOS

Kultúraváltás a védelmi szektorban

A modern szervezetek számára semmi nem teszi a szervezeti kultúra jelenséggörét olyan fontossá, mint a radikális változások átmeneti periódusai, amikor is a korábbi értékrendek már nem, az újak pedig még nem nyújtanak eligazítást, a személyes és csoport reagálások bizonytalanok, zavarosak, kiszámíthatatlanok lesznek, azaz a *szervezeti kultúra szervezetet karakterizáló, működést fenntartó ereje meggyöngyül*. A szervezeti kultúra az átépített szervezeti keretek új minták szerint történő „belakását” és ezzel a megtett átalakító-modernizációs lépések visszafordíthatatlanságát belülről garantálja, a mindennapi magatartások, értékek, reakciómódok, a szokásos reflexek oldaláról látja el azokat megrögzítő biztosítékokkal. A katonai szervezeti kultúra a haderőműködés meghatározó belső komplex jelenség-együttese, amely a katonai szervezetre adott fejlődési periódusában jellemző viselkedés- és gondolkodásmódot, érintkezési és konfliktus-megoldási szokásokat, a külső hatásokat adaptáló és a belső integrációs igényeket kielégítő eljárásokat közös értékrend alapján működteti, s ezzel lehetővé teszi a szervezet azonosságának folyamatos fenntartását, a szervezet tagjainak személyes és csoport identifikációját.

Igaz a tétel, hogy hiábavaló úgy lényeges szervezeti változtatásokat eszközölni, ha változatlanul hagyjuk a szervezeti kultúrát. A változatlan szervezeti kultúra ugyanis a módosított szerkezeti elemeket is a régi működésmód intézményrendszerébe fogja becsatornázni. Ez az az eset, amikor „az őserdő visszahódítja a kiirtott területeket”.

Jogos tehát a kérdés, milyen szervezeti kultúra az, *amelytől szabadulni akarunk*, milyennek kell lennie annak, *amelynek a meghonosítását, kiteljesítését elengedhetetlennek tartjuk, s mik azok a módszerek, eljárások, beavatkozási és kezelési módok*, amelyekkel a katonai szervezeti kultúraváltást, a régiről az újra történő átmenetet megbízhatóan megoldhatjuk?

Ha abból indulunk ki, hogy azt az öröklött katonai szervezeti kultúrát – ami a korábbi, mára diszfunkcionálissá vált mozzanatok konzerválására törekszik – le kell bontani, fel kell váltani olyannal, ami az új, modern struktúra-építés és működtetés belső stabilizáló folyamatokkal történő megerősítését, támogatását vállalja, akkor a válasz egyértelmű lehet:

El kell vetnünk a katonai szervezeti kultúrának azokat a módosulataiban is napjainkig átörökölt momentumait, amelyek a hazai haderőnek a korábbi keleti-es, totalitárius társadalmi-politikai-gazdasági rendbe, s az egyközpontú katonai koalícióba történő beágyazódása közben fejlődtek ki és működtek, *s ezek helyébe rendszerbe kell állítanunk* azt a katonai szervezeti kultúrát, amelyet a demokratikus parlamentáris politikai rend, a versengő piacgazdaság és a perspektivikus

jóléti társadalom által feltételezett, az európai polgári demokráciák védelmi koalíciójába illeszkedő professzionális haderő kiépítése és működtetése feltételez.

Hogy az átmeneti periódus mindennapjának újat és régít összemosó, örvénylő kavalkádjában, érték- és minta-zavaros helyzeteiben eligazodjunk, hogy azonosíthassuk, mely jelenségek tartoznak a gyengítendő, elvetendő és melyek a megszilárdítandó-erősítendő katonai szervezeti kultúrához, túllépve a szokásos elméleti általánosságokon célszerű funkcionális rendszereikben, megfogható konkrétsággal elkülöníteni e két konkurens szervezeti kultúrát.

1./ A tömeghadsereg és párthaderő kultúrája

Az idejéltmult, elutasítandó kultúraelemek olyan rendszert alkotnak, melynek genotípusa nálunk az autoritárius diktatúra keleties tömeghadseregének kultúrája, s amely a rendszerváltásokkal a szovjet modell korábbi országainak majd mind-egyikében – a diktatúrák felszámolásával együtt – elnyerte a történelem ítéletét.

A kreált (marxista-leninista vagy sztálinista stb.) ideológia alapján felülről szabályozó, „extra dinamikát” ígérő totalitárius rendszer (a hazai változatában is) a hatalmába kerített társadalom „előre parancsolója”, s mind a társadalom feletti hatalom megszerzéséhez, mind annak megtartásához nem nélkülözheti az erőszakszervezeteket, s azok represszív működtetésére mindvégig rászorul, hiszen rendszerint csak fogyatékos kondíciókkal rendelkezik a modernizációhoz. A konstruált ideológia köré az újraszervezett szervetlen fejlődésű és megkésett fejlettségű társadalmak ideológiai és politikai fennhatóság alá vonják a gazdaságot, a társadalmi autonómiákat kiirtó párt-monolitikus politikai intézményrendszer építenek ki, amelyen belül autoritativ és intoleráns, a hagyományoktól is eloldott politikai kultúra jön létre, s áramlik szét a társadalom minden szektorába, így a *haderőbe* is. A civil-katonai szektorok határai a politikai centrum akarata szerint kitolhatóak, de stratégiai fontosságuk és a rendszer állandó önbizalomhiánya miatti gyanakvás kíséretében szigorúan védettek: szigorú bürokratikus akadályok állnak a szabad ki- és belépés útjában. A *védelmi kormányzat* esetleg alkotmányos (de soha nem legitim) törvényességgel működik, az állampárt, központi döntései biztosítják a társadalmi-gazdasági inputjait, feladata mindenekelőtt a diffúz pártcélok követése (a gazdasági építőmunka, a nevelés, iskolázás, terror, rendszervédelem stb.). A *védelmi szektor* a pártcentrum közvetlen kontrollja, direkt irányítása alatt áll, a párt vezető szerepének, a politikai rendszernek a házával és a népével összemosott védelme, a világpolitikai (történelmi) szerep garantálása, a hatalmi-politikai centrumba való betagolódás és a népből való származás képezik legitimációja elveit. A haderő szerepe e társadalmi-politikai berendezkedésben kezdődik a létrehozó, vagy megmentő (esetleg forradalmi) erőszaknál, de kiterjed a világtörténelmi küldetés biztosítéka, a folyamatos elmaradottság-kompenzálója (építés, nevelés) funkciókra is. A *katonai erő* itt állandó magas szintű készenlétben van, a mennyiségi dinamizálásban mindig jobb, mint a minőségi előrelépésben, s habár a *haderőfenntartás* itt állandóan hangoztatott terhes kényszer, redukálása mindig összekapcsolódik hatalom-stabilitási félelemekkel (mivel a haderő vezető posztjain lévők maguk is részesei a proletárdiktatúra hatalmi fogódzóinak és az abból származó privilégiumoknak).

A *védelmi szektor nyilvánosságát* a pártcentrum tartja kézben, a civil attitűdök pluralitását pártdeklarációk fedik el, az ellenzéki vélemény eltéréseket blokkolják, szankcionálják, a valós attitűdöket a rendszer konzerváló beavatkozások szükségessége idején már mérik, de nyilvánosan nem kommunikálják. Általános a *védelmi kérdések titkossága*, a standard ideologizáló és idealizált kép a szereplőkről. A védelmi szektor itt a pártpolitika része és felelőse, az állampárt közvetlenül jelen van és irányít, a katonák pártba való belépését egzisztenciális nyomás serkenti, munkaköri kötelességüké teszik a pártirányítás érvényesítését.

A *civil- és a katonai elit* egyformán a nomenklatúra elvei alapján választódik ki, egymással keveredik és a kontrollálhatatlan hatalmi mozgások logikája szerint bármikor helyet cserélhet. *A pártközpont katonákat is részeltet a hatalomból*, a korai nyugdíjazás után a magasabb pozíciókban lévő katonák civil elitpozíciókba kerülhetnek. *A katonai professzionizmus* kizárólag a pártprioritás dominanciája alatt fejlődhet, alárendelt, autonómiája és ezért színvonala is korlátozott. A katonai szakember csak az éppen aktuális ideológiai vonalvezetésbe illeszkedő elképzelésekkel hozakodhat elő, ezért aztán az ún. szakmunkák is hemzsegnek a marxizmus-leninizmus klasszikusaitól, vagy éppen hatalmon lévő pártvezetőktől vett idézetektől, a legáltalánosabban művelt diszciplína a „citatológia.” A civil pártvezetés *katonai tekintélyt* is kreál magának, ezt ideológiailag alátámasztva, a katonák egy részének csendes opposíciója (ressentimentje), más részének közreműködése kíséretében működteti.

A katonai szervezeti döntések a párhierarchia csúcsán összpontosulnak, bármilyen újításnak, új elgondolásnak csak akkor van esélye, ha van politikai pozícióban lévő támogatója. Ezért nélkülözhetetlenek voltak a pártbizottsági, központi bizottsági tagságok, az állandó időt, energiát rabló politikai mozgások, reprezentációk, elvi engedelmények, másfelől szüntelen harc folyt a politikai rendszer mindent benyelő törekvéseivel szemben. *A katonai szervezet* sem tudja túltenni magát a mennyiségi megoldások dominanciáján (ezt serkenti a minőség versenyképességének rossz esélye). *A katonai munka* a diffúz engedelmességet jelenti, a kulcspontokon magas fokú, de másodlagos jellegű, alárendelt szerepű specializációval keveredve.

A döntéshozás a katonákat is magukba foglaló pártcentrum és meghosszabbításainak dolga, a fejlettebb periódusokban rendszertelenül az ideológiai ortodoxia dominanciája alatt kontrollált kutatást, tudományfejlődést is befogják a döntéselőkészítésbe, fejlődik a zavarérzékenység, de a tudományművelést nyilvánosságtól elzárt, halasztott interpretációk jellemzik, csak megfelelő szint illetékességéhez kötötten működhet. *A konfliktusok* titkoltak, rendezésükhöz hiányzik a kompromisszumkészség. *A katonai hierarchia* a párt nomenklatúra alapján egymásra épülő szintek hatásköri listái szerint töltődik fel. A meghatározó pozíciókat katonák töltik be, civileket és nőket *csak korlátozottan* alkalmaznak. Az állománycsoportok fraternizálása intézményesen korlátos, a horizontális szolidaritás esélyei mesterségesen akadályozottak, a hatalmi pozíciók birtoklóinak szándékai szerint a centrumhoz való standardizált viszony integrálja a szervezeteket. A társadalmat rendszeres, intézményesített, *a katonai kiképzést* tehermentesítő *katonai előképzés és politikai indoktrináció* veszi munkába. *A rekrutálás* a hivatásos elem számára az önkéntesség, a sorállomány tekintetében a kényszerítés

alapján történik, az össznépi készenlét intézményesítése előterében. A lelkiismereti okból való szolgálatmegtagadást nem ismerik el, szankcionálják.

A *domináns motiváció* az előrejutás és az elit-privilégiumokból való részese-dés hite, illetve ideológizáló szimbolikus aktusok (kitüntetések) az engedelmesség, hűség, monolit egység biztosítására irányulnak, ám mivel a valóságban ez csak keveseknek jut, a kényszerítés mindig túlnő a motiváción. Mindenekelőtt a szocialista versenymozgalomban, a pártellenőrzésben, a propagandában és az agitáció állandó „izzításában”, s egyéb transzmissziókban intézményesül. Emellett működik a vezetők kiváltságainak és a normasértők szankcionálásának rendszere. A hivatalosan helyeselhető aspirációk a párt, a vezető ideológia, az uralkodónak kikiáltott osztály szolgálatára irányulnak, illetve a szabályok megszegését kerülik. Idővel megkettőződnek, a hivatalos mellett bevetté válnak az ún. „praktikus” változatok. A javadalmazás több lépcsős: a hivatásos elem relatíve magas fizetése (+juttatásai, +kiváltságai) mellett eltörpül a kényszerítettek jelképes zsebpénze. Viszonylag magasak a szociális alapú javadalmak, viszont a kompenzációk fejletlenek: „inkább egy kicsit megbecsülünk téged, de ne akard a munkád valódi értékét!”. Az illetmények széthúzódtak, a differenciálásukban a beosztás, rendfokozat, szenioritás dominál, ezekhez kapcsolódnak a juttatások és nem a teljesítményekhez.

A teljesítményfokozás minőségi megoldásában mindvégig kudarcos rendszer a haderőben is fenntartotta a „mennysiségi teljesítményekre” irányuló presszionálás eszközeit: így a szolgálati idő kiterjesztése érdekében a szabadidőt intézményesen szervezik, preferálják a társadalmi munkát, a katonák civil állásvállalása, vállalkozása tilos. A katonák érdekképviselője nem rendelkezhet a parancsnoktól, a szolgálati úttól független korporatív intézménnyel. A szolgálati út, a pártnyilvánosság szintjei, a politikai információ és a parancsnoknak alárendelt becsületbíráóságok adottak a katonaszemélyek számára a vélemény- és érdeknilvánításhoz. Ezek természetesen alkalmatlanok az előjáró, vagy a szervezeti működési anomáliák elleni vélemények, kritikák kommunikálásához, így a katonai szervezetről hiányzik a „természetes zavarérzékelés”, valamint a vezetők nem tanulnak meg sem kritikus közegben vezetni, sem döntéshozáshoz egyeztetni, a konfliktusrendezés technikái pedig fel sem merülnek.

A katonaszemélyek katonai (és nem civil) bíraskodás alá tartoznak, szankcionálásukban működik a halmozott ítélkezés, a jogi felelősségre vonás mellett a párt, a becsületbíráóság, a KISZ, a család, a munkahely stb. általi halmozott elítélés.

A katonáktól teljes önfeladást várnak el, és – a legitimáció-hiányos szervezet védelmében – elkülönítik őket a társadalomtól. Az igénytelen, spártai feltételrendszer, a kemény élet része a felkészítési koncepciónak. A szerepek alapvető elvárásai szerint a katonának az ideológia, a párt, a politikai rendszer iránt kell elkötelezettséget mutatnia. A tiszt politikai tényező, a párt vezető szerepének érvényesítője, az eszme harcosa, a sorkatona a párt, a haza, a nép védelmezője.

Az *identifikáció* vertikális dominanciájú, erős horizontális gáttal meglehetősen direkt manipulációs hatások közepette. Előre gyártott személyiség-kliséket preferálnak, az eltéréshez való esély és a keretek (pl. szabadidő) nem garantáltak. Az egyén ideológiailag hasznos célok irányába törekvése érdekében intézményes

nyomást alkalmaznak. A hadsereghez és a *katonai szolgálathoz való attitűdök megkettőződnek*: a hivatalos vagy ünnepi (párt, eszme, nép, béke szolgálata) lesz a nyilvánosan kommunikált, a praktikus, mindennapi lesz a követett, érvényesített (jó karrier lehetőség, relatíve magasabb életszínvonal), az utóbbi egyre erősödő befolyásával.

A családalapítás preferált, a katonai szervezet számára ellenszolgáltatás nélküli szolgáltató funkcióval, része a katonai szervezet takarékoskodó teheráthárításának, a privilegizált helyzetek kivételével a terheinél kisebbek a kompenzációi. A feleség deklaráltan szuverén, valójában a férj hivatásának függvénye. A hivatásosak zárt kolóniákban laknak, tilos a saját lakás vásárlása, a civil társadalomtól elkülönülten, erős közösségi kontroll alatt élnek.

E kultúramodell legfontosabb, de mindvégig megszüntethetetlen diszfunkciói az alábbiak: a civil pártvezetésben sohasem szűnik meg a félelem a pártirányítás védelmi szektorra vonatkozó dominanciájának, illetékességének érvényesülési hiányaitól, kétségbevonásától, az erők korrekcióra való felhasználásától, a központi utasítások, szimbólumok legitimitásának megkérdőjelezésétől. Mindig él a gyanú az ideológiák, direktívák, normák megtartásának, ismeretének hiánya iránt, az aggodalom az akciók iránti lelkesedés lohadása miatt, az ellenséges ideológiai diverzió, az idegen, vagy történeti minták vonzása, csábítása okán, új nehézségekkel jár az életszínvonal emelkedése és folyamatos fenyegetést hordoznak az új generációk eltérő kulturális és civilizációs értékei.

A *szervezeti működés diszfunkciói* között *első*, hogy az érdekeltség máshol van, mint ahol a munkát végezni kell. Ez előidézi a fegyelmezés hatástalanságát, állandósítja a kibúvók keresését, fokozza és súlytalan moralizálássá teszi a verbalitást, konokabbá a passzív rezisztenciát, a hivatásosak között menekülésszerűvé erősíti a karrierizmust. A *másik*, hogy az eredményképzések és az ideológiai alapon blokkolt nyilvánosság miatt a tényleges kondíciók megismerhetetlenek, a harci hatékonyság prognosztizálhatatlan, a mindenkori vezetés ellenérdekelt minden olyan kísérlettel szemben, amely fényt szeretne deríteni a valódi állapotokra. A *következő*, hogy a párt és a szakmai érdekek ütközése esetén az utóbbi eleve veszít, ez csak látszólag erősíti az előbbi. Emellett fokozódik a bürokratizálás, a társadalomtól való elzárkózás, a specializáció fékezettsége, összességében a reagáló képesség romlása, az attitűdök fokozódó megkettőződése (szétválása a tanult, hivatalos, és a ténylegesen használható, praktikus mintáknak), a generációs szakadás. Egyre nehezebb választ adni a viszonyítási alapul szolgáló hadseregekben bekövetkezett változásokra, ezért erősítik az elzárkózást és a propagandát, ami viszont előállítja az enyhülés, a leszerelés, az ellenségkép törlése idején az általános meghasonlást.

2./ A professzionális haderő kultúrája

A végrehajtandó haderőreformot támogató, meghonosítandó, rendszerré integrálható katonai kultúra genotípusa – az előbbivel szemben – a modern (posztmodern) polgári demokráciák haderőiben érhető tetten.

A modern, önszabályozó dinamikus társadalmak relatíve kiegyensúlyozott, piaci alapon szerveződő társadalmi-gazdasági struktúrákat képeznek, nemzeti integrációjuk folyamata lényegében befejezett, többnyire problémamentes. Több-

centrumú, versengő politikai intézményrendszer, plurális, demokratikus hagyományú, toleráns politikai kultúra jellemzi őket. Mindez sajátos szervezeti kultúrát hoz létre az ezen társadalmakba illeszkedő katonatársadalmakban is. Itt a *civil-katonai szektorok határai* rögzítettek, csak erős kontroll alatt módosíthatóak, ugyanakkor oda-vissza átjárhatóak. A *védelmi kormányzatok* bürokratikus szakszerűséget érvényesítő, alkotmányos, legitim szabályozás által behatárolt, hatékony *civil kontroll* alatt működő faktorok, amelyek számára a parlamentáris demokrácia működése biztosítja a társadalmi-gazdasági inputokat, s amelyek biztosítják a *katonai szakmai autonómia* érvényesülését.

A *fegyveres erő* e társadalmakban szükség szerint funkcionálisan redukálható, vagy dinamizálható, *szerepe* a védelem, érdek-fenyegetettség esetére szóló készenlétben, több-kevesebb nemzeti szimbólum-kultivációban jelölhető meg, *legitimációja* a külső veszélyeztetettség elleni védelem igényében, a kontrollált *közszolgálati* besorolásban és a *nemzeti kontinuitás* hordozásában gyökerezik.

A hozzá fűződő *civil attitűdök* a veszélyeztetettség és a biztonságérzet ingadozásai szerint változnak. A fegyveres erőt itt békében elhanyagoló, sőt gyakran elutasító légkör veszi körül, ami azonban szabadon kifejezhető, mérhető, kommunikálható. Az *állampolgári érdeklődés* számára a védelmi szektor nyitott (a védelmi érdekből fontos titkok kivételével), „az adófizetőnek joga van tudni, mire költik a pénzt”, ugyanakkor a *haderő vezetése* tudatában van annak, hogy viszonyai a társadalmi támogatottságtól függenek, ezért tudatos „image-építést” folytat.

A haderőből a pártpolitizálást mindenütt száműzik, viszont a katonák – néhány esetben – magánéletükben (korlátozásokkal) állampolgári jog szerint lehetnek tagjai akár politikai szerveződéseknek is.

A katonai elit elsősorban szakmai standardok alapján kerül kiválasztásra, szolgálata során szabályozott viszonyban áll a társadalmi elitekkel, utána azonban tagjainak gazdasági, tudományos, vagy politikai karrierre van lehetőségük. Ez lehetővé teszi a katonai professzionizmus fejlett színvonalát és magas szintű autonómiáját, s visszautasíthatóvá teszi az inkompetens szakmai intervenciót, amennyiben az valóban nem rendelkezik a professzionizmus attribútumaival.

A katonai szervezet csúcsain a civil valamint a katonai hatalom- és felelősségmegosztás érvényesül. Ennek köszönhető, hogy egyre inkább a költség-hatékonysági kalkulativitás, a tőke-intenzív megoldások dominálják a modern katonatársadalmat, hogy az uralkodó szervezeti tendencia a funkcionális differenciáció, a katonai munka diffúz jellege fokozatosan átadja a helyét a specializációk rendszerének, hogy igen hatásos a zavarérzékelés, a változási képességet fokozó mechanizmusok működnek a szervezetben, s autonóm kutatások, tudományos igényű döntéselőkészítés szolgálja a védelmi szektor politikai és szakmai döntéseit.

E katonatársadalom a szervezeti hierarchia személyi feltöltését a versenyvizsgarendszer, a tudás, kvalifikáció és a gyakorlati tapasztalat alapján eszközli, civilek-katonák, önkéntesek- vagy sorozottak, nők- vagy férfiak elvileg szabad, foglalkozás-elvű keveredését megengedve. Az állomány csoportjainak egymáshoz való viszonyát a munkaidőbeni funkcionális alá-fölérendeltség, a szabadidőbeni egyenlőség és a horizontális integráció akadályozatlansága jellemzi. Ezek-

ben az országokban formális katonai előképzés nincs, a katonai kiképzés a polgári oktatási- és nevelési rendszer eredményeire épít. A katonatársadalmak rekrutációja a polgári jogegyenlőség (sorkötelesség), vagy a piac elvén történik, a teljes önkéntességtől a részleges kötelezésig (a lelkiismereti okból való szolgálatmegtagadást elismerik).

A domináns motivációs elv a személyes életszínvonalat meghatározó piaci mechanizmusokat, illetve a karrier-késztetéseket kombinálja, ehhez intézményesítik a motivációs rendszer piackövető karbantartását, a közszolgálati szférákkal való paritás folyamatosságát. A javadalmazások alapelve, hogy a szükséges mértékben vonzóvá tegyék a pályát, a javadalmazás mértéke, szerkezete fokozódó mértékben veszi figyelembe a teljesítményt, kvalifikációt, tehervállalás faktorait, csökken a juttatás aránya, és mindenütt érvényesül a társadalomban szokásos szociális támogatások rendszere.

A javadalmak differenciáló tényezői között a versengő szelekciónak köszönhető előrejutás lehetővé teszi, hogy a rendfokozattal és a szenioritással elvével már egyenrangú a kvalifikáció és a teljesítmény. A katona munkaideje és szabadideje számos helyen jól elkülöníthető, lehetséges a másodállás vagy vállalkozás folytatása (viszont általában hiányzik a ráutaltság, ezért az ilyen nem sérti a haderő „image”-ét).

Az állománycsoportok érdekképviselésében gyengül a szolgálati út szerepe, erősödnek a független korporatív szervezetek, lehetőség van a szakszervezetesedésre, a szervezet katona-tagjainak közvetlen vagy közvetett (ombudsman) úton történő érdekartikulációjára.

A katonákra vonatkozó jogi fennhatóság határozottan elmozdult a civil jogszolgáltatás és illetékesség felé, néhány helyen teljesen felszámolták a katonai bíróságokat.

Ezekben a katonatársadalmakban is elvárás a katonákkal szemben, hogy önértéküket alárendeljék a szervezeti (köz) érdeknek, a katonai szolgálatnak itt is vannak különleges terhei, ám azokhoz rendszeres kompenzáció kötődik, a katonát a nemzet ügynökeként kezelik, nem szeparálják el, „nem tartják fogva.” A katona a nemzethez, szakmai csoportjához és szolgálati csoportjához köteleződik el, már nem a nemzeti becsület hordozója, csupán egy közszolgálat tagja, az állampolgári kötelezettségek egy fajtájának teljesítője. Szakmai azonossága szabadon építhető horizontális és/vagy vertikális dimenziókban, személyes jogait törvény védi, katonaként egyenruhás állampolgár, tiszteletben tartják autonóm döntésekhez való jogát, s biztosítják annak kereteit.

Attitűdjeiben a hadsereg a haza védelmi intézménye, vagy csupán egy munkahely a sok közül, a katonai szolgálat pedig a jobb fizetés, magas önértékelés, vonzó kihívás, karrier, olcsó tanulás, stb. valamilyen arányú keveréke. Családalapítását támogatják, házastársától karrierje támogatását egyre kevésbé várhatja el, viszont egyre inkább „civil módon” lakhat, a katonai bázisokon kívül, megszabadulva a katonai lakóközösség kontrolljától, akár a saját szubvencionált lakásában is.

Nem igaz azonban, hogy a katonatársadalmaknak ezen a fejlődési útján idilli viszonyok uralkodnának.

Számos nehézség adódik az ilyen klímában folyamatosan jelenlévő civil féllelmeiből: a túlzó költségek, létszámok, a felesleges fegyverkezés, a katonai túlterjeszkedés, a hatalommal való visszaélés, a társadalomtól való elszakadás, az indokolatlan elzárkózás, titkolózás, vagy a kontroll alól való kivonulás gyanúja állandó konfliktusokat involvál a nyilvánosságban.

A *katonai szervezet hatékonyságáért aggódók* (főleg katonai vezetők) sem nyugodtak: állandó gond a harci motívumok hiánya, a katonai vezetői értékek eltűnése, a társadalmi reprezentáció hiánya, azaz a katonai szolgálat rétegspecifikussá válása. Kitartóan folyik a „katona” és a „szakember” vitája, panaszzolják, hogy az emberek vezetésében nem mindig és éppen a legkritikusabb helyzetekben nem eléggé hatékony a személyes kapcsolat nélküli technikai közvetítettség. Fokozódóan cizellált vezetés szükséges a katonák külső (társadalmi) és belső (szolgálati) szerepei között képződő konfliktusok rendezéséhez. A hierarchia megroggyanását vetíti előre a szolgálati út leértékelődése az egyéb érdek-képviselések javára, és gyakorlati jelentősége van a vezetői tekintély átstrukturálódásának is.

Ezeket túl folyamatos munkát ad a védelmi szektor szakértőinek az állampolgári és személyiségi jog, valamint a katona jogos korlátozásának ütközése; a rendkívüli terhelések és a korlátozás, valamint a kompenzációk arányossága; a szervezet és a katonák családi érdekeinek ütközése; a toborzási politikák helyes érték-megfogalmazása; a tradicionális katonai integráció eltűnése, a katonacsoportok foglalkozási típusú integrációjának megoldása stb.

A haderő-kultúra modern és totalitárius típusainak jegyei (ahogyan azok kifejlődtek a nyugati- és keleti típusú fejlődés II. világháború utáni periódusában)

I. Makroszinten (a civil-military relációkban)		
A katonatársadalom kultúra-szerveződési szintjei, dimenziói	A modern típus (önszabályozó-dinamikus)	A totalitárius típus (felülről szabályozott, extra dinamikát ígérő)
1	2	3
1. Társadalmi gazdasági fejlettség	Kiegyensúlyozott, piaci alapon szerveződő, önszervező autonómiák	Szervetlen hiánygazdaság ideológiai, politikai fennhatóság alatt, önszervező intézmények nélkül
2. Nemzeti integráció	Befejezett, problémamentes	Konstruált ideológia köré újrászervezett, politikailag funkcionalizált
3. Politikai struktúra, intézményrendszer	Többcentrumú, versengő befogadó	Párt-monolitikus, kizáró
4. Politikai kultúra	Pluralitás, tolerancia, demokratikus hagyományok, cizellált alku-technikák	Párt-autoritatív, intoleráns, hagyományoktól eloldott, diktatórikus
5. A civil-katonai határok	Rögzítettek, csak kontrolláltan módosíthatóak, de oda-vissza átjárhatóak	A politikai centrum akarata szerint kitolhatóak, de szigorúan védettek (ki- és belépés ellen)
6. A védelmi kormányzat (feladat-jellege)	Bürokratikus szakszerűség (a védelem biztosítása)	Diffúz pártcélok követése (gazdasági építés, nevelés, iskolázás, terror, rendszervédelem stb.)
7. Védelmi törvény	Alkotmányos, legitim.	(A)lalkotmányos, nem legitim.
8. Társadalmi-gazdasági inputok	A parlamentáris demokrácia útján	Az állam-párt központi allokációja alapján

9. A függés jellege	Hatékony civil kontroll garantált, katonai, szakmai autonómia elvart	A párt-centrum közvetlen kontrollja, direkt irányítás mindenre kiterjedően
10. A fegyveres erő legitimációs elve	A biztonság igénye, külső veszélyeztetettség elleni védelem igénye, kontrollált közszolgálat, a nemzeti kontinuitás egy faktora	A párt vezető szerepe, a politikai rendszer védelme, a világ-politikai (történelmi) szerep garanciája, a politikai centrumba való betagozódás, a népből való származás
11. A katonai szerep a társadalomban	Érdek-fenyegetettség eseten eseti aktivizálás (többnyire védelmi), készenlét+többkevesebb nemzeti szimbolikus szerep	A létrehozó, megmentő erőszak jogutódja, a világ-politikai (történelmi) küldetés biztosító, folyamatos elmaradottság kompenzáció (építés, nevelés), maga az ideológia és a párt ereje, a „politikai éberség” intézményesülése
12. A katonai erő nagysága	Szükségletek és a legitim döntések szerint funkcionálisan redukálható vagy dinamizálható	Allandó magasszintű készség, a mennyiségi dinamizálásban jobbak, mint a minőségiben, a redukálás mindig összekapcsolódik hatalmi kérdésekkel
13. A civil attitűdök a fegyveres erőkkel szemben	A veszélyeztetettség és a biztonságérzet függvénye, békében háttérbe szorul (gyakran elutasító), szabadon kifejezhető, mérhető, nyilvánosságra hozható	Elfedő párt-deklarációkkal helyettesítve erős indoktrináció mellett ellenzéki eltérések szankcionáltak, (árnyalatok nem) méri, de nem kommunikálják (csak megbízható pozicionáltak ismerhetik)
14. A védelmi szektor társadalmi nyilvánossága	Az állampolgár szabad betekintése (a védelmi érdekből fontos titkok kivételével), az adófizetőnek joga van tudni, mire költik a pénzét. A fegyveres erő tudatos „image-építése”	Általános titokzatosság, a pártcentrum kezeli a szelektív nyilvánosságot, standard ideologizált kép a védelmi szektor szereplőiről, az ellenvélemény blokkolása, sértő megnyilvánulások elleni szankciók
15. A katonák és a pártpolitika	A haderőből a pártpolitizálás kizárt, a magánéletben (korlátozottan) állampolgári jog	Az állampárt közvetlen irányítása dominál, egzisztenciális nyomás a katonák belépése érdekében
16. A társadalmi elit és a katonai elit	A katonai elit szolgálata során elkülönül, utána gazdasági, tudományos, politikai karrier lehetőségek	A civil és a katonai elit keveredik, a pártközpont katonákat is részesít a hatalomból, nyugdíjazás után civil elitpozíciókba kerülhetnek
17. A katonai elit szelekciója	Szakmai standardok teljesítése során	Nomenklatura (megbízhatóság+illetékesség)
18. A katonai professzionizmus	Magas szintű, elsődleges, szakmailag autonóm	A párt-prioritásnak alárendelt, nem autonóm, relatíve alacsony (korlátozott) szintű
19. A civilek katonai tekintélye	Csak ha megszerezték és bizonyították a katonai, szakmai kvalifikációt, egyébként inkompetensek	Ideológiailag alátámasztva a karrier-civilek is kapnak katonai rendfokozatot, a katonák csendes oppozíciójával (ressentimentjével)
20. Tipikus civil félelmek	Túlzó költségek, létszámok, felesleges fegyverek, katonai túlterjeszkedés, a hatalommal való visszaélés, elszakadás a társadalomtól, titokzatosság, elzárkózás, kibújás a kontroll alól	A pártirányítás dominanciájának (illetékességének) kétségbevonása, a központi utasítások, szimbólumok legitimitásának kétségbevonása. Az ideológiák, direktívák normák hiányos ismerete. Az akciók iránti lelkesedés lohadása. Az ellenséges ideológiai diverzió. A múlt, vagy idegen minták, értékek csábítása.

II. Középszinten (szervezeti formák és folyamatok)		
A katonatársadalom kultúra-szerveződési szintjei, dimenziói)	A modern típus (önszabályzó-dinamikus)	A totalitárius típus (felülről szabályozott, extra dinamikát ígérő)
1	2	3
1. A szervezeti hatalom működése	A csúcson a civilek és katonák közötti hatalommegoszlás, a hierarchián belül a funkcionális struktúraváltozások lehetőségével	A párhierarchia csúcsán összpontosul
2. A katonai szervezet hatékonysági elve	A költség-hatékonysági kalkulációk, tőke-intenzív megoldások, emberpótló technikák	Mennyiségi technikai megoldások és emberi túlterhelések a tartós minőségi versenyképesség hiányának kompenzálására
3. A katonai munka jellege	Specializáció (menedzser parancsnokok, szakértő szaktisztek) tervszerűség, racionális organizáció	Diffúz engedelmesség és másodlagos, de aprólékos specializáció, moralizálás, presszió, állandó kontroll
4. Döntéshozás	A védelmi szektor politikai és szakmai döntései elkülönülnek, szakmai autonómiákra épülnek.	A védelmi szektor politikai és szakmai ügyeiben egyaránt a pártcentrum és meghosszabbításai döntenek, elkötelezve a magukba foglalt katonákat is
5. Döntéselőkészítés	Autonóm kutatások, tudományos elemzés (a döntés előtt alternatíva-keresés)	Ideológiai ortodoxia dominanciája alatt kontrollált kutatás, tudományfejlesztés (borítékolt végkövetkeztetés)
6. Zavarérzékelés	Nagyfokú érzékenység, nyilvánosság, azonnali interpretáció és visszacsatolás	Fejlődő érzékenység, nyilvánosságtól elzárt, halasztott interpretáció, csak megfelelő szinten történhet (forum, vezető által)
7. Változási képesség	Belső korrigáló mechanizmusok, állandó változás	Korlátozott (elsősorban ugyanazt lehet csinálni, csak jobban) vezető-váltással együttjáró változások
8. Konfliktusmegoldás	Elemzés, értékelemzés, kompromisszum, alkutechnikák	Titkolt, titkos kezelés, kompromisszumképtelenség, konfliktuselfojtási technikák
9. A hierarchia betöltésének elvei	Versenyzési rendszer, tudás, kvalifikáció, gyakorlati tapasztalat, sikeresség	A pártnomenklatúra (hatásköri listák egymásra épülése) elve, a pozícióban lévők véleménye (megbízhatóság+rátermettség)
10. Állománycsoportok jellege	Civil-katona, önkéntes-sorozott, nő-férfi szabad foglalkozássalvű keveredése	A katonák a meghatározó pozícióban, civilek csak egyes spec. beosztásokban és szervezetekben, a nők csak kijelölt beosztásokban (a másság diszkriminációja)
11. Állománycsoportok egymáshoz való viszonya	Munkaidőben funkcionális alá-fölérendeltség, szabadidőben egyenlők, akadálytalan horizontális integráció	Fraternizálás tiltása, rigiditás, a horizontális szolidaritás esélyeinek intézményes akadályozása (a steril elvtárs titulus), a centrumhoz való standard viszony integrál
12. Katonai előképzés	Nincs, a katonai kiképzés a köznevelésre épül	Rendszeres, intézményesített, a katonai kiképzést tehermentesítő
13. Rekrutáció	A polgári jogegyenlőség és/vagy a piac elvén a teljes önkénteségtől a részleges kötelezésig (a lelkiismereti okból való szolgálatmegtagadást elismerik)	Az önkéntes hivatásos elem, és az általános sorozás kombinációja az össznépi védelmi készenlét talaján (a lelkiismereti okból való szolgálatmegtagadást nem ismerik el)

14. A domináns motivációs elv	Tudás, szellemi-fizikai készenlét, gépkezelői hatékonyság motiválása piaci mechanizmusokkal, ill. karrier-késztetésekkel	Engedelmesség, hűség, erkölcsi szilárdság, monolit egység motiválása egyfelől szimbolikus javakkal és szankciókkal, másfelől kiváltságok növelésével, általában a párt elismerésével
15. A motiváció intézményesedése	Javadalmak állandó piackövető karbantartása, paritás a közszolgálatl	Szocialista versenymozgalom, pártellenőrzés és transzmissziók, állandó „izzítás” (forszírozott indoktrináció)
16. Az uralkodó aspirációs elv	Anyagi siker+szakmai karrier	A párt, a vezető ideológia, az uralkodó osztály szolgálata, a szabályok megszegésének kerülése (az ünnepi elvállal a praktikusoktól)
17. A javadalmazás jellege	Közszolgálati fizetések+pótlékrendszer (pénzbeni és azonnali, a juttatás csökkenő arányú, a szociális alapú azonos a társadalomra jellemzővel)	A hivatásos önkéntes elem relatíve magas fizetése (+juttatás,+kiváltság), a kényszerítettek jelképes zsebpénze, a szociális alapú javadalmak relatíve magas aránya, kompenzáció azonban számos esetben elmarad
18. A javadalmazás differenciája	Rendfokozat (senioritás)+kvalifikáció+teljesítmény (magas, de nyomott illetményarányok)	Beosztás, senioritás, rendfokozat, a pótlékok, juttatások és kiváltságok ezekhez kapcsolódnak és nem a teljesítményhez (dekomprimált illetményrendszer)
19. Munkaidő-szabadidő	Elkülönül	A szolgálati idő kiterjesztése érdekében a szabadidőt intézményesen szervezik
20. Külső munkavállalás	Lehetséges másodállás vagy vállalkozás	A társadalmi munka preferált, a fizetett munka korlátozott
21. Érdekképviselő	Szolgálati út gyengül, független, korporatív szervezetek erősödnek, lehetséges a szakszervezetesedés, a közvetlen részvétel (és a közvetett ombudsman)	Szolgálati út+pártnyilvánosság szintjei+a politikai információ+a parancsnoknak alárendelt becsületbírók (független korporatív szerveződés tilos)
22. Jogi fennhatóság	Határozott elmozdulás a civil jogszolgáltatás és illetékesség felé, esetleg a katonai bíróságok teljes felszámolása	A katonaszemélyek a katonai (és nem civil) jogi hatáskörbe tartoznak, működik a halmozott ítélezés (a párt, a becsületbíró, a katonai bíróság, a KISZ, a család, a munkahely)
23. Tipikus problémák	A harci motívum hiánya, a társadalmi reprezentáció hiánya, a katona és a szakember vitája, a technikai közvetítettség, a külső (társadalmi) és a belső (szolgálati) szerepek konfliktusa, a szolgálati út kiürülése, a vezetői tekintély átstrukturálódása.	A fegyvelmezés hatástalansága, fokozódó és súlytalanodó verbalitás. Passzív rezisztencia, a tényleges kondíciók megismerhetetlensége (harci hatékonyság prognosztizálhatatlansága). A párt és szakmai érdekek ütközése. A fokozódó bürokratizálódás, a társadalomtól való elszigetelődés. A specializáció fékezettsége, késleltetett reagáló képesség, generációs ellentétek.

III. Mikroszinten (életmód, életstílus, elköteleződés, attitűd, orientáció)

A katonatársadalom	A modern típus (önszabályzó-	A totalitárius típus (felülről
--------------------	------------------------------	--------------------------------

kultúraszerveződési szintjei, dimenziói	dinamikus)	szabályozott, extra dinamikát ígérő)
1	2	3
1. Katonai szolgálat életmód-elvárása	Az önérdek alárendelése a szervezeti (köz) érdeknek rendkívüli igénybevételeket jelent, de azokat kompenzálja, a katonát a nemzet ügynökeként kezeli (nem különít el)	A teljes önfeladás és az igénytelen feltételrendszer, a kemény élet része a felkészítési koncepciónak, a katonát elkülöníti a társadalomtól, a hierarchia felső szintjein növekvő juttatásokkal honorál
2. A katona elköteleződése	A nemzetnek, a szakmai csoportnak, a szolgálati helye személyzetének (bajtársak, a testület)	Ideológiának, a pártnak, a politikai rendszernek (eszmei, ideológiai, megfoghatatlanul általános)
3. A katona mint érték-hordozó	Egy közszolgálat tagja, az állampolgári kötelezettség teljesítője, a biztonság szakértője	A tiszt politikai tényező (a párt vezető szerepének érvényesítője, az eszme harcosa, az elköteleződés mintája)
4. Az identifikáció	A katonai szervezetet átmetsző szakmai, horizontális azonosság dominál	Vertikális, (felfelé tekintő) dominancia, horizontális gáttakkal
5. A személyiség esélyei	A katona egyenruhás állampolgár, a személyes jog védelme rá is vonatkozik, tiszteletben tartják szabaddidőhöz, autonóm döntésekhez való jogát és biztosítják kereteit	Központilag előre gyártott személyiségklisék, az eltéréshez való jog és keretek, pl. szabadidő nem garantált, az ideológiaiilag hasznos célok irányába történő nyomás dominál
6. A hadsereg iránti attitűd	Veszélyhelyzetben: a nemzet védelmi intézménye. A mindennapokban: egy munkahely a sok közül	Ünnepi szinten: a párt, az eszme, a nép, a béke, a haza, a szabadság stb. védelmezője. Praktikusán: jó karrierlehetőség, relatíve magasabb életszínvonal
7. A katonai szolgálat iránti attitűd	Nyilvánosan megjeleníthető szélsőségek: 1. Tiltakozás, 2. Vállalás (jobb fizetés, magas önértékelés, vonzó kihívás, vonzó karrier, olcsó tanulás stb.), 3. Hivatalosan: a haza szolgálata	Nyilvánosan csak a hivatalos értékbeállítódás kommunikálható, praktikusán egyre erősebb az egzisztenciális, anyagi, életszínvonal, karrier-orientáció, illegálisan működik a szolgálat terhei alól való kibújás
8. Család	Intézményesen támogatott, a katonai szervezet konkurense, esetleg magánügynek nyilvánítják (nő a családos katonák, sőt a kettős szolgálati viszonyú házaspárok aránya)	A családalapítási kedv (kényszer) nagyobb, mint a társadalomban, deklaráltan támogatott, valójában része a szervezet takarékoskodó áthárításainak (a terheinél kisebbek a kompenzációk)
9. A feleség	Szuverén munkavállaló, a férj hivatásának támogatásától fokozatosan visszavonul	Deklaratív szuverén, a valóságban a férje hivatásának függvénye, saját karrierje nem lehet

10. Lokalitás	Saját ház (támogatott) vásárlás, szabadon választott területeken, elvegyülés a civil társadalomban, a katonai közösségi kontroll elutasítása, katonai kolóniák visszaszorulása (csak elkerülhetetlen szolgálati helyzetekben laknak a bázisokon)	Zárt kolóniák, tilos a saját lakás vásárlása (akadályozná a szükséges mobilitást), elköltöztetés a civil társadalomtól, erős közösségi kontroll
11. Tipikus nehézségek	Az állampolgári és személyi jogok ütközése. A kompenzáció és a rendkívüli terhelés, vagy korlátozás arányossága. A családi és a szervezeti érdek ütközése. A toborzási politikák helyes értékmegfogalmazása. A tradicionális katonai integráció eltűnése, helyébe a foglalkozási integráció belépése. A katonák diffúzabb feladatstruktúrája ütközik a civilek kizárólagosabb specializációjával (mégsem igazi foglalkozás a katonáé)	Megkettőződés: a hivatalos viszonyulás-klisé mögött felnő annak praktikus inverze, amely egy darabig erősíti a hivatalost, aztán aláássa azt (a Patyomkin falvak logikája). Egyre nehezebb választ adni a viszonyítási alapul szolgáló hadseregekben bekövetkezett változásokra, ezért erősítik az elzárkózást és a propagandát. A költségáthárítást az alsó szinteken a magasabb beosztás privilégiumai reményében vállalják

IV. Szimbolikus szektorban (jelek, jelvények, gesztusok, rituálék)		
A katonatársadalom kultúraszerveződési szintjei, dimenziói	A modern típus (önszabályzó-dinamikus)	A totalitárius típus (felülről szabályozott, extra dinamikát ígérő)
1	2	3
1. A rendszerszimbólumok	A rendszer nem törekszik integráns szimbólumokra. Amit használ, az a kulturális kontinuitást és a nemzeti identifikációt szolgálja (nemzeti zászló stb.)	Elszakadva a jelentőségüktől szakralizálódnak (vörös csillag, sarló, kalapács) a hatalom kötelezi intézményes használatukat, sérelmük főben jár
2. Katonai szimbólumok, egyenruha	A speciális tevékenység kifejezője, a munkaruha jelleg felé tolódik el, a legitim haderőnek nincs szüksége túlhangsúlyozni a fontosságát, szervezeti funkciója az alaprendeltetés szerinti célszerűség, véd és megkülönböztet (segíti az identifikációt) a szervezetten kívül és belül	A hatalom mindenütt jelenvalóságának szimbóluma, maga a kilátásba helyezett erőszak, harsány és agresszív hatásokkal nyomatékossít, napi szerepeltetése kötelező, a katona hordozza a hatalom fenyegetését, funkcionális védő és célszerűsége másodlagos, sokszor el is sikkad, (más-más okból, civilek-katonák számára egyaránt terhes, taszító)
3. A haderő szimbolikus használata	A szabad sajtó mindenről hírt adhat, ami a haderőben fontos, a polgároknak a rendszeres tájékozódás és a civil kontroll működésének tudata elég a biztonságérzetükhöz, nincs szükség túlzott demonstrációra	Az önbizalom-hiányos, represz-szióval operáló rendszernek állandó gondja, hogy talán nem látják elég erősnek, ezért a díszszemlék, parádék, katonai erődemonstrációk túltreprezentáltak

4. A szimbólumok jellege	Erősebb hajlam tények jelölésére, utasítások hordozására, eligazító jellegűek	Erősebb hajlam az ideológia-hordozásra; elkötelező jellegűek, elköteleződést helyettesítenek
5. A szimbólumok hatása	Beérik a funkcionalitással, ezért nem nagyon marad rajtuk megkérdőjelezendő, kifigurázandó jelentés-réteg	Általában túlhangsúlyozók, ezért gyakrabban kíséri őket ellenkulturális, informális (esetleg illegális) kompenzáció (pl. pedál-medál)
6. A szimbólumokhoz való személyes viszony	Értelmi, dekódoló, etimologizáló, racionalizáló	Érzelmi, diffúz, szakrális

V. Hatalmi-politikai folyamatok szektorában		
A katonatársadalom kultúraszerveződési szintjei, dimenziói	A modern típus (önszabályzó-dinamikus)	A totalitárius típus (felülről szabályozott, extra dinamikát ígérő)
1	2	3
1. Politikához való viszony	A szervezet depolitizált, a katona, a szervezet pártpolitika-mentes. A szervezet politika feletti, nemzeti jellegű, a mindenkor kormányzati politika végrehajtója (nincs politikai felelősség)	A totalizált, egyneműsített politikai mező kötelezően előírt támogatása, értékeinek ellenőrzött terjesztésében való szervezett részvétel
2. Politizáláshoz való viszony	A politikai hatalmi folyamatoktól való elkülönítettség	A tiszt „politikai tényező”. Versengő megfelelés, a politikai centrum erősítésében, a politikai felelősség állandó funkcionálizálása
3. Védelmi koalícióhoz való viszony	Autonóm öntevékenységgel keresni a módját, hogy a saját részvállalás milyen mértékű, terjedelmű legyen és hogyan valósuljon meg	Végrehajtani, vagy kijátszani az egyetlen centrumból (Moszkva) „leosztott” elvárásokat, de semmilyen módon nem megkérdőjelezni azokat
4. Nyilvánossághoz való viszony	Az állampolgároknak joguk van megtudni, hogy hogyan épül fel és működik biztonságuknak az a szervezeti garanciája, amelyet az ő adójukból tartanak fenn. A tájékoztatás korlátját csupán a védelmi racionalitás, az ésszerű titkoság képezi. A nyilvánosságbeli szereplés feltétele a szakmai kompetencia	A katonai tényeket és folyamatokat szervezeti ügyként kezelni, „nem tartozik a civilekre” elzárkózás, ugyanakkor a manipulatív „lakkozott” látszatok folyamatos fenntartása. A nyilvánosságbeli szereplés csak az erre szakosodott politikailag felhatalmazott funkcionárius feladata, szükséges képesség: „ún. ideológiai tisztánlátás”

5. Társadalomhoz való viszony	A társadalmi legitimitás elengedhetetlen alapja a nemzeti haderőnek. A társadalom alap-karakterisztikái megjelennek a haderőben (munkaerőpiac, költség-hatékony gazdálkodás, kényszer, demokratikus emberi jogok, ipari racionalitású munkaszervezési elvek, módszerek); a társadalom felé való nyitottság felvállalt program (nyitott laktanyák, civilestítés, társadalmi szervezeti holdudvar stb.)	A társadalmat a katonai szervezeten kívül tartani, legitimitáshoz valójában nincs szükség társadalmi elfogadottságra, a haderő külön állam a társadalomban, belső folyamatait semmi nem presszionálja a civil társadalommal való lépéstartásra, az anakronizmusok fennmaradásának magas valószínűsége
6. Kisebbséghez való viszony	A kisebbségek pozitív diszkriminálása (nők) az állampolgári egyenlőség alkalmazása.	Nők, homoszexuálisok, védelmi tematikát opponálók, osztályelleneségek (megbízhatatlanok) diszkriminálása

VI. A vezetési folyamatok szektorában

A katonatársadalom kultúraszerveződési szintjei, dimenziói	A modern típus (önszabályzó-dinamikus)	A totalitárius típus (felülről szabályozott, extra dinamikát ígérő)
1	2	3
1. Szervezeti célképzés	A legáltalánosabb cél a békés jólét, a piaci folyamatok zavartalanságának, a demokráciának védelme. Ennek költségei nem veszelelyeztethetők magának a jólétnek, piaci prosperitásnak érdekeit=költség-takarékossági, költség-hatékonysági presszió	A deklarált eszme, a szocializmus (proletárdiktatúra) világméretű győzelméből anticipált célok, ehhez képest semmi sem drága=a költség-hatékonysági szemlélet elutasítása
2. Szervezeti célok kezelése	Vezetői feladat a cél-harmonizáció, cél-elfogadtatás racionális argumentumokkal, rész-célok ütközése esetén egyeztetés, kompromisszumkeresés	Alapvető vezetői feladat a cél-hierarchizálás, cél-elfogadtatás tekintélyérvekkel, szimbolikus magyarázatokkal, ellenzők kikapcsolásával, rejtett célok hatása kiküszöbölhető
3. Szervezeti döntéshozás	Az átfogó célt elérő döntést rész-célokra vonatkozó döntésekre bontják, ezeket a kondíciók megteremthetősége szerint tempórozzák (prioritások, lépcsőzés), voluntarizmus kizárt, a döntés önmagában nem teljesítmény, csupán a szervezeti cél-elérés eszköze, ennyiben minősíthető is	Mivel a döntéshozás (a vezető szándékának deklarálása) a pozíció betöltését igazoló teljesítmény, a realitásoktól való elszakadás tipikusan előforduló hiba, intézményesül a voluntarizmus, a cél elérésével soha nem vizsgáztatják le a döntést
4. A katonai vezető (státusz, pozíció)	Szervező menedzser, tárgyi szakszerűséggel, szakértői önfogadtatásra is törekszik, ez adja legitimitását	Politikai-ideológiai, szimbolikus talapzatra emelt felsőséges hivatalnok, hatalmi technikákkal, nem ön-legitimizálásra, hanem formális hatalma új- és új biztosítékainak építgetésére törekszik
5. Vezetési kultúra fontossága	Intézményes humán management, intézményesült vezető	Nem igényel külön szakszerűséget, „elég, ha a szabályzat szerint járunk

	téstudományi képesség	el”
6. Munkakörök kialakítása	Nyilvánosan levizsgáztatható munkakör elemzéssel, a szervezeti céloknak megfelelően teljesítményszükséglet kielégítésére	Személyes befolyás érvényesítésével a monopolizálható szerepekhez elszakítható pozíciók biztosítása céljából (megkérdőjelezése hatalmi érdekeket sért)
7. Humán erőforrások tervezése	Átfogó stratégiai kultúrába illeszkedik, szisztematikus intézményesítéssel	Intézményesítését nem a racionális, hanem a párt bürokrácia dominálja, rendszerszemlélete nem teljeskörű, lokális szokások mozgatják. Az aktuális politikai vonalvezetés iránt érzékenyebb, mint a valós szervezeti szükségletekre
8. Toborzás, kiválasztás	A munkaerőpiaci versenybe történő intézményesített bekapcsolódás, szakszerű módszertan, előszelekció, PR technikák alkalmazása	A kényszer és foglyul ejtés logikája: törvényi kötelezés integráns szimbólumok; manipulált szervezetkép+bürokratikus röghözkötés
9. Munkaerő fejlesztés, képzés	Rendszerszemléletű tökeinvestíció a humán erőforrásba: munkaerő újatermelés kondícióit ellenőrzött szabályok rögzítik, rendszeres továbbképzés, egyéni karrier-tervezés, szakszerű munkavédelem, rekreáció, rehabilitáció	Humán-tőke helyett „emberanyag”. Az iskolai periódust, mint beruházást, a beosztásba helyezést, mint a hasznosítás kezdetét kezelik. Az élet- és munkakörülmények a juttatások, javadalmak logikáját követik, nem pedig a szükséges teljesítmények elvárásait. A „munkaerő” védelmét szolgáló intézmények nem alkotnak rendszert.
10. Teljesítményértékelés	Rendszeres, egzakt, manipuláció ellen védett	A parancsnok személyes megítélésére van bízva, a bürokrácia ehhez igazodik
11. Emberi erőforrás finanszírozása	Tervszerű, munkaerő-(megszerzés, munkába állítás, munkavégzés, kilépés) ráfordítás-kalkuláció	Senki nem tudja megmondani, hogy mennyibe kerül (milyen anyagi értéket képvisel) egy ember a munkaerő-hierarchia egy-egy pontján (ez az emberrel való pazarlás intézményesítésének alapja)
12. A szervezeti kultúra jellege	Egységes, osztatlan, belsőleg cizellált kultúra, együtt vannak benne, felderíthetők és kommunikálhatóak a támogató és fékező mozzanatok	Kétszintű, szintenként egyneműsített kultúra, elválik az <i>ünnepi, hivatalos</i> deklarált, és a <i>praktikus, hétköznapi</i> , használható értékek és orientációk halmaza: a valóságidegen kultúra ellen-kultúrát involvál, (annak feltérképezése viszont igen körülményes, ezért inkább elfedni, kiszorítani igyekeznek, de hatását megszüntetni nem tudják, ezért állandó nyűg és leküzdendő ellenfél
13. Kommunikáció	Többszatszórás, de integrált, a különböző csatornák közlekednek egymással, a közhangulat nem kikapcsolható, a központi álláspont és kritikája nem eltitkolható. A titkosság a védelmi érdekeket szolgálja és a szervezet „határaihoz” igazodik. Ez a rendszer a vezető érdemi kommunikációra kényszeríti, a reagálási kényszer állandósul	Egyirányúsított, szintenként szelektáló (az adott szinten kiemelhetik a „kényelmetlen” információkat, és fokozhatják a torzítást), kizárhatja a közhangulatot, eltitkolhatja a felső szintek hezitálását, többirányú tájékozódását, elfedi az alternatívákat. A titkosság a hozzá nem értést védi a lelepleződéstől, ezért a személyi hatáskörökhöz igazodik.

14. Vezetéstechnikai eszközök	A HI-TECH első vonalbeli eszközei, nagy sebességű, pontos, személyre szóló információeljuttatási lehetőségekkel, a vertikális-horizontális információ-áramlás egyensúlyát nyújtja, ugyanakkor az egész információs folyamattal szembeni szakszerűség igényét támasztja	Egyszerűek, egy-egy személy szerint is átláthatóak, konkrét szabályokra épülnek, egyenirányíthatóak, a vezető még úgy hiheti, hogy ő minden információ birtokába kerülhet, nem kell, hogy elismerje a speciális szakértelem fölényét önmagával szemben
15. A vezetés kommunikációs stílusa	A speciális szakértelem érvei és érdekei kulcsfontosságúak, a vezető állandó konzultációs, együttműködési, egyeztetési, harmonizációs folyamatot tart fenn „a vezető azért kell, hogy együttműködjön a specialistákkal, hogy azok lehetséges teljesítményeinek leghatékonyabb integrációját érhesse el”	A vezető nem ismeri el semmilyen speciális szakértelem fölényét vele szemben, ezért diktátumokkal operál, nem konzultál, „a szakember azért kell, hogy a vezetőnél jobban ismerje a szakterületét, hogy minél jobb megoldást találjon a parancs végrehajtására”
16. A vezetés módszertani apparátusa	Ipari racionalitással: Erőforrás értéknövelése – képzés, - rekreáció; Erőforrás teljesítmény fokozása: célmegfogalmazás-feltételbiztosítás; harmónia-teremtés; képességek integrálása; konfliktuskezelés	Célok súlykolása, állandó indoktrináció, nevelés. Integráns szimbólumok használata. Valódi ösztönzés helyett állandó nógatás és példakép-állítás. Bizalmatlanság légkörét állandósító ellenőrzések
17. A változások menedzselése	Tudatos változás-vezetés, állandó visszacsatolás, felügyelet, szükség szerinti korrekció	Nem feltételezik, hogy a szervezet másként működik, változás esetén mint a szokásszerű „olajozott üzemmenet” periódusában: pillanatnyi alkalmazkodás; állandó feltétel-hiány; a deklarált szervezeti célok kiüresednek, a velük való azonosulás meggyengül; tág tere van a passzív rezisztenciának, a teljesítmény-visszatartásnak
18. Szabályozás	A civil kontroll csak azokat a lépéseket engedi megtenni, amire törvényes felhatalmazás születik, ezért: a változások része a regulációs-deregulációs számítás; sokoldalú egyeztetéssel „előrehozott” konfliktus-rendezés működik	A vezető mindig találhat elvi hivatkozást valamely lépésére, ezért a reguláció-dereguláció nem kulcskérdés, akár utólag is történhet, vagy el is maradhat; zavaros lesz a szabályrendszer, a változás akadályát képezi; az inkompatibilis szabályok okozta zavarban csak hatalmi szóval lehet konfliktusokat „rendezni”

A kultúraváltás folyamata

A szervezeti kultúra a lassan, szervesen fejlődő szervezeti jelenségek sorába tartozik, egyes szakértők szerint a nagyon gyorsan változó szervezetekben ki sem alakul. Ezen nem lehet csodálkozni, hiszen hosszú szocializációs igényű, megtartás-alapú tanulási folyamatot feltételező, a szervezeti üzemmenet tartalmára vonatkozó csoportos viszonyról van szó, amikor a szervezet e „puha” tényezőjéről beszélünk. *Ralf Dahrendorf* társadalmi változásokra vonatkozó tézisét parafrázis

zeálva azt mondhatjuk, hogy egy ország védelmi rendszerének átalakítására vonatkozó politikai döntést előkészíthetjük hat hét, meghozhatjuk hat hónap alatt, az átépítéshez viszont biztosan kell hat év. Ahhoz azonban, hogy az új struktúrákat új stabilizáló tartalommal megtölthessük, azaz az új szervezeti paradigma saját kulturális alapzatát elnyerhesse, ahhoz legalább egy új generáció szükséges.

A kérdésre, hogy „tervezhető, tervszerűen építhető-e ilyen esetben a szervezeti kultúra?”, mégis csak igenlő választ kell adnunk, hiszen pontosan megismerhető, hogy mely mozzanatok gyöngíthetik az elvetendő szervezeti kultúrát, hogyan gyorsítható annak átépítése, illetve mely mozzanatokkal erősíthetjük az új szervezeti kultúra elemeinek meggyökeresedését, hatókörének szélesítését.

A védelmi szektor és a fegyveres erők új missziójának megfogalmazása, a demokratikus törvényhozás védelmi kérdésekről eddig hozott döntéseinek víziója (jövőképe), értékrendje alapvető fontosságú a fegyveres erők szervezeti kultúraváltása szempontjából, hiszen ez az átalakított szervezetek normáinak, értékrendjének kiinduló pontja is egyben.

A katonai szervezet saját azonosságtudata, a *legitim célok, a tevékenységi területek és működési keretek, a társadalmi, gazdasági, politikai elvárások* széles körű összefüggésein nyugszik. Ez az összefüggésrendszer *oktató, értékei, rendező elvei* átélhetőek, s ezek *intézményesítése* a védelmi rendszeren belül (oktatás, felkészítés, át- és továbbképzések stb.) tervszerűen felvállalhatóak.

Az alapelveknek megfelelő szervezeti *struktúrák* létrehozása képezi azt a formális keretet, amely meghatározza a katonai szervezet szociális struktúráját, az emberek és csoportok közötti mindennapi interakció kereteit. A szervezeti kultúra magatartási alapjai végül is az intézményesített biztosítékokban lelhetőek fel.

A kultúra-alkotó hivatalos *norma- és érték-megfogalmazások* a szervezeti önismeret részévé kell, hogy váljanak, ám ezek gyakorlati „felszívódása” a szervezeti köztudatban rendszerint hosszadalmas, ugyanakkor nem kizárólag direkt úton történik, hanem azok gyakorlati működéséből származó személyes élmények is nagyban befolyásolják, hogy kiben milyen mélyen és milyen elfogadottsági szinten rögzülnek az új értékek és normák.

A szervezeti kultúra legerőteljesebb támogatói a szervezeti múlt kontinuitást és személyes átélhetőséget kiváltó *rituáléi, ceremóniái, szimbólumai*, amelyekből megfelelően szelektálni és azokat hatásosan működtetni szintén igen nagy jelentőségű feladat.

A hazai védelmi szervezet tagjainak mindennapi kultúra-alkotó viselkedését a fenti alapvető keretek között mégiscsak az az intézményesített szervezeti működés befolyásolja a legerősebben, ami a *szervezetépítési alapelvek, a rekrutáció, az előrejutás, a motivációk, a kommunikáció*, a szervezeti folyamatoknak a személyes önmegvalósítási elképzelésekkel alkotott viszonyában tényszerűen megtalálható, elérhetően felhasználható.

A humánerőforrás-gazdálkodás önmaga tárgya is és alanya is a szervezeti kultúra modernizálásának. Ám fejlődő tárgya csak akkor lehet, ha alanyként „demiurgosza”, azaz alkotója lesz az új szervezeti kultúrának. Ehhez eszközei az értékszelekció és az értékterjesztés területein szinte végtelenek. A szervezeti kultúrának, mint tevékenységi területnek ezért a jövőben is meg kell kapnia az őt megillető stratégiai szerepét betölteni engedő feltételeket.

ZELLER GYULA

Taylor előtt

(Adalékok a menedzsment történetéhez)

A vezéreberről

Négyféle vezetőember lehet az ország élén: Prokrusztész, Napóleon, Samu bácsi és Szolón.

Prokrusztész egy elgondolás híve, melybe nemzetét belekényszeríteni akarja, ha törik, ha szakad.

Napóleon szenvedélyes játékos és akár nyer, akár veszít, mindenképpen tékozol.

Samu bácsi úgy ül az uralkodói teremben, mint egy fűszeresboltban, dekákkal és garasokkal ravaszkodik.

Szolón az isteni ihletre figyel, minden tette az örök mértékből ered és országa virul.

Weöres Sándor:

A teljesség felé, 1943–45

Néhány évvel ezelőtt olvastam egy külföldi tudós nyilatkozatát, amelyben büszkén jelentette ki, hogy a valaha is élt tudósok 90%-a a mi korunkban él. Talán ez a megnyilatkozás ösztönzött arra, hogy a maradék 10% felé forduljak és kevés szabad időmet az ő műveik olvasásának szenteljem. Így jutottam el közülük azokhoz, akik a vezetés kérdéseivel is foglalkoztak. Meg azután az is irritált, hogy igen sok szakíró számára az „ab urbe condita” Taylor megjelenése a század elején. Igaz, hogy művében talán ő használta először a Scientific Management kifejezést, de ez mégsem jelenti azt, hogy előtte senki sem nyúlt tudományos igényvel a vezetéshez. Persze, most azt kellene tisztázni, hogy tulajdonképpen mi is az a bizonyos tudományos igény, meg egyáltalán tudomány-e a vezetés, hiszen ezt is sokan vitatják. „A régi korok vezetéssel kapcsolatos megállapításai – bármilyen hasznosak is – nem tekinthetők mai értelemben a vezetés tudományos megalapozásának” – írta 1980-ban Simon Ferenc¹. Nem vitatkoznék azon, hogy mit jelent a „tudományos megalapozás”, sőt azon sem, hogy mi maga a tudomány, egyben azonban biztos vagyok: minthogy a vezetés igénye a munkamegosztás és az államok kialakulásával egyidőben keletkezett, a „mai értelemben vett

¹ Simon Ferenc: A vezetéselmélet alapkérdései. In: Vezetési ismeretek. Kossuth, Budapest, 1980. 20–21.o.

tudományos megalapozásban” nem kis szerepe volt (és van) a „régiben” megfogalmazódott vezetési elveknek. Az más kérdés, hogy manapság is elég gyakran mutatnak be újként olyan vezetési módszereket és elveket, amelyek már Mózes II. könyvének 18. fejezetében is megtalálhatók. Talán néha félrevehetnénk korunk nagy tudományos eredményei (valós és valótlan eredményei) fölötti büszkeségünket és visszatekinthetnénk a régmúltba, hátha akad jó néhány elv és jó tanács (divatos szóval élve: üzenet) a mai kor embere számára is. És mindez elmondható rólunk, magyarokról is, hiszen igen sok olyan emléket találunk, amely a vezetéssel foglalkozik. Így tehát különböző nézetek vannak (és lehetnek is) arról, hogy lényegében a vezetés (divatos kifejezéssel: a menedzsment) vajon régi vagy új tudomány-e.

Töredékek a „múltak kútjából”

„Mélységes mély a múltak kútja. Ne mondjuk inkább feneketlennek?” – így kezdődik Thomas Mann „József és testvérei” című regénye. A következőkben ebből a „mély kútból” mutatunk be néhány olyan tényt, amely azt bizonyítja, hogy bizony a vezetés nagyon régi dolog.

A kőkorszak és az indiánok (Kr.e. V–IV. évezred)

Az indián törzsek nemzetségekből álltak össze. A törzs ellenőrizte az egyes nemzetségek életét, megerősítette vagy leváltotta a nemzetségek választott vezetőit és hadvezéreit is. Erre a célra és a közös ügyek intézésére alakult a nemzetségeknek az egész törzset képviselő tanácsa, amely egyöntetű állásfoglalás alapján működött. A törzsi tanács szabályozta a más törzsekkel való kapcsolatokat. A törzs élén néha törzsfő állt, de jogköre nagyon korlátozott volt. Haladéktalanul sürgős, rendkívüli esetekben neki kellett intézkednie, míg a törzsi tanács össze nem ült.²

Egyeduralom Egyiptomban a IV. dinasztia idején

A királyi önkényuralom legmagasabb fokán a legfontosabb állami tisztségeket – a legfelsőbb tisztviselőket, katonai parancsnokokat, kincstárnokokat, munkavezetők és a híres templomok főpapjainak hivatalát – gyakran a királyi ház tagjai töltötték be. Az államban minden a királyi hatalom parancsaitól függött, az öntözömművekkel kapcsolatos rendszabályok, bíróságok, büntetések, kinevezések, panaszok, terhek kivetése és azok érvénytelenítése, katonai hadjáratok, külföldi utazások, hajózási rendszabályok, állami fontosságú építkezések és a bányászat.³

AsszírIA és a vének tanácsa

Az öntözési technika elsajátítása nyomán Mezopotámiában a Kr.e. IV. évezred folyamán gyors fejlődésnek indult a termelés és fellendült a kultúra. Ez természetesen hatást gyakorolt az államrendszer kialakulására is.

Aššur városában a legfelsőbb hatalmi szerv a vének tanácsa volt. Minden év egy-egy tanácstag (limmu) nevét viselte. Valószínű, hogy ugyanez a limmu állt a pénztár élén, amely a „városi tanács házában” volt, és nemcsak a kereskedelmi

² Világtörténet I. kötet, Kossuth, 1962. 106-107. o.

³ U. ott, 166-167. o.

ügynökök (tamkâruk) működését irányította, hanem szerteágazó uzsorás és kereskedelmi ügyletekkel is foglalkozott. Egy másik fontos hivatalos személy volt az ukullum, aki a földkérdésekkel foglalkozott és valószínűleg a városi közösség bírósági és közigazgatási tevékenységét is vezette. Az ukullum tisztsége rendszerint – bár nem mindig – együtt járt az iššakum öröklődő méltóságával. Az iššakumnak – vagy sumer nyelven ensi-nek – joga volt összehívni a tanácsot, amely nélkül minden valószínűség szerint nem hozhatott fontos határozatokat. Az ő hatáskörébe valószínűleg csak vallási ügyek és az ezekkel összefüggő kérdések tartoztak (például az építkezések bizonyos fajtái). A bírósági és gazdasági ügyek (például az adóügyek) kívül estek az iššakum hatáskörén, az aššuri tanács e kérdésekben nélküle tárgyalt. Az iššakum tehát egyáltalán nem volt az állami főhatárolom birtokosa, az államrendszer inkább rabszolgatartó köztársaság volt.⁴

Az ókor

Az első vezetéselméleti tanóra

A Kr.e. XIII. században vagyunk, Mózes⁵ kivezeti népét Egyiptomból, a pusztában vándorolnak. Apósa, Jethró főpap úgy dönt, hogy lánya és két unokája társaságában meglátogatja Mózeset. Egy egész napon át figyeli Mózes vezetői tevékenységét, másnap pedig kezdődik a tanóra:

„És lőn másod napon, leüle Mózes törvényt tenni a népnek; a nép pedig áll vala Mózes előtt reggeltől estig. S mikor látja vala Mózes ipa mind azt a mit ő a néppel cselekedék, monda: mi dolog az, a mit te a néppel cselekszel; miért ülsz te egymagad, mind az egész nép pedig előtted áll reggeltől estig? És monda Mózes az ő ipának: Mert a nép Isten akaratát jön tudakolni hozzám. Ha ügyök-bajok van, én hozzám jőnek és törvényt teszek az ember között és felebarátja között és tudtára adom az Isten végezéseit és törvényeit. Mózes ipa pedig monda néki: Nem jó az, a mit te cselekszel. Felettébb kifáradsz te is, ez a nép is, a mely veled van; mert erőd felett való dolog ez, nem végezheted azt egymagad. Most azért hallgass az én szavamra, tanácsot adok néked és az Isten veled lesz. Te légy a népnek szószólója az Isten előtt, és te vidd az ügyeket Isten eleibe. És tanítsd őket a rendeletekre és törvényekre és add tudtokra az utat, a melyen járniok kell és a tenni valót, a melyet tenniök kell. És szemelj ki magad az egész nép közül derék, istenfélő férfiakat, igazságos férfiakat, a kik gyűlölik a haszonlesést és tedd közöttük előljárókká, ezeredesekké, századosokká, ötvenedesekké és tizedesekké. Ezek tegyenek ítéletet a népnek minden időben, úgy hogy minden nagyobb ügyet te elődbe hozzanak, minden csekélyebb dologban pedig ők ítéljenek⁶, így könnyítve lesz rajtad, ha azt veled együtt hordozzák.”⁷

⁴ U. ott, 307. o.

⁵ Mózes (Kr.e. 1300-1180 között) a zsidó nemzet és vallás megalapítója. A fáraó udvarában nevelkedett és a tóra (Mózes öt könyve) szerint az Úr felébreszti benne a küldetéstudatot és kiszabadítja a zsidókat az egyiptomi fogságból. A Sinai-hegyen feljegyzí a Tízparancsolatot. Negyven évig vezeti a zsidókat a sivatagban, de mielőtt az Ígéret földjére értek volna, a Nébó-hegyen meghal.

⁶ Szent István írja az Intelmeiben: „Édes fiam! Valahányszor csak ítéletet kell hoznod egy ügyben: ne heveskedj, ne esküdj, hogy bizony lakolni fog a bűnös. Te magad ne is hozz ítéletet, mert ezáltal megcsorbitod a királyi méltóságot, hanem bízd meg ezzel az illetékes bírakat, hadd ítéljenek ők a törvény szerint. Ha pedig olyan ügy kerül eléd, amelyben magadnak kell bíraskodni, türelemmel és könyörülettel hozz ítéletet.”

⁷ Szent Biblia. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár. Magyar Biblia Tanács, Budapest, 1992. 80.o.

Kissé túlozva azt mondhatnánk, hogy az idézetben „minden benne van”, csak le kell fordítani napjaink nyelvére.

Megjelenik benne:

- a vezetői tevékenység monopolizálásának, az „egylépcsős” vezetésnek a tarthatatlansága ott, ahol nagyobb tömegű beosztottakról van szó; Jethró meggyőzően bizonyítja, hogy szükség van a vezető hatáskörök egy részének delegálására, tehát a többlépcsős rendszer kialakítására a döntéseknél („nem végezheted el azt egymagad”);
- a vezető három lényeges funkciója, feladata: (1) a célok kitűzése („add tudtokra... a tenni valót, a melyet tenniök kell”), (2) az eszközök meghatározása („add tudtokra az utat, a melyen járniok kell”), valamint (3) a szabályozás („És tanítsd őket a rendeletekre és törvényekre”);
- a szervezeti struktúra létrehozásának szükségessége; a lineáris szervezeti forma karrierje több mint háromezer év után sem ért véget (ezeredes, százados, ötvenedes, tizedes);
- a vezetők kiválasztásának alapvető szempontjai (derék, istenfélő, igazságos férfiak, akik gyűlölik a haszonlesést);
- a kollektív felelősség elve („így könnyítve lesz rajtad, ha azt veled együtt hordozzák”)

Vezetési funkciók, módszerek és szabályozás

Érdekes, de egyáltalán nem meglepő, hogy az írott emlékek között legkorábban a vezetés szabályozó funkciója jelenik meg. Ez egyenes következménye annak, hogy az említett emlékek az állam irányítására vonatkoznak, ott pedig teljesen nyilvánvaló a szabályok és a törvények szerepe. Az állam „szabályozási dühe” végigkísér minden korszakot, legfeljebb csak az intenzitása változik.

Manapság is gyakori, hogy az állam vezetői büszkén jelentik ki, hogy egy év alatt a parlament 100-120 törvényt is hozott. Nem gondolnak arra, hogy ez nem mennyiségi, hanem minőségi kérdés. Így azután szinte évente módosítani kell a meghozott új törvényeket, mert bizony „lyukasak”, vagy nem hajthatók végre, vagy pedig tele vannak „kiskapukkal”. Érdekes, hogy a Tízparancsolatot nem kellett módosítani, a köztáblákat nehéz is lenne évenként újra vésni.

Mezopotámiában a Kr. e. IV. évezred közepén megjelent az írásbeliség, s ezt az állam vezette be a hatékonyabb kormányzás érdekében. Nyilvántartások, adminisztráció, törvények – ez minden állam irányításának alapja.

Az első törvénytörödékek a Kr. e. XX. századból származnak. *Lipitistar* és *Bilalama* királyok törvénytörödékei széleskörű szabályozásra utalnak. *Bilalama* törvényei pl. szabályozzák bizonyos áruk árát és a bér különböző formáit.

*Hammurabi*⁸ (Kr. e. 1792–1750) viszonylag jó állapotban megmaradt törvényoszlopa 282 cikkben szabályozta az állam rendjét. A szöveg három részre oszlik. Az első rész egy terjedelmes bevezetés, amelyben Hammurabi kijelenti, hogy az istenek azért adták neki a királyságot, „hogy az erős ne nyomja el a

⁸ Hammurabi Babilónia királya. Törvényoszlopát (amelyen a legrégebb írott törvények találhatók) 1901-ben találták meg. A törvények között megjelenik az eskü, az istenítélet fogalma és a *lex talionis* (szemet szemért, fogat fogért) elve.

gyengét.” A bevezetés után következnek a törvénycikkek, majd egy terjedelmes záradék.

Az első öt cikk az igazságszolgáltatás kérdéseivel foglalkozik. A 6–13. cikkek megállapítják a lopás büntetéseit, és felsorolják a lopás megállapításának módszereit. A 14–20. cikkek a gyermek- és rabszolgalopás, valamint a szökött rabszolgák rejtegetése ellen irányulnak, s meghatározzák a szökött rabszolga elfogásáért járó jutalom összegét. A 21–25. cikkek a rablás különféle eseteivel foglalkoznak. A 26–41. cikkek a katonák kötelelességeit és jogait szabályozzák, és különösen részletesen tárgyalják földbirtoklásuk kérdéseit. A 42–47. cikkek meghatározzák a földbérlők jogait és kötelelességeit. A következő öt cikk (48–52.) megállapítja, hogy az uzorás az adós földjének terméséből mekkora részre tarthat igényt. Az 53–56. cikkek büntetést szabnak ki azokra, akik az öntözőhálózatot gondatlanul használják. Az 57–58. cikkek a földtulajdonosokat védelmezik a csordák okozta kárral szemben. Az 59–66. cikkek a gyümölcskertekkel kapcsolatos különféle kérdéseket szabályozzák, többek között azt a kérdést is, hogy az uzorásnak mennyiben van joga az adós gyümölcsösének termésére. A következő cikkek – amelyeket később letöröltek – részben a ház- és telektulajdonos, részben pedig az uzsora különböző kérdéseivel foglalkoznak. Ezekhez csatlakoznak a 100-tól 107-ig terjedő cikkek, melyek a kereskedőkről és segédeikről szólnak. A kocsmákkal, amelyek egyúttal bünbarlangok is voltak – a 108–111. cikkek foglalkoznak. A 112–126. cikkek az őrzési jogot és a családtagok személyi kölcsönkezesének kérdését tárgyalják. Igen nagy helyet foglal el a családjog (127–194. cikkek). A 195–225. cikkeket magában foglaló rész a testi sértésekért kiszabott büntetéseket tartalmazza. A 226–227. cikkek a rabszolgatartót védik az ellen, hogy a rabszolgáján lévő bélyeget mások szándékosan eltüntethessék. Az építészek és a hajóépítők munkájával összefüggő kérdéseket a 228–235. cikkek tárgyalják. A 236–277. cikkek a bér különböző formáit írják le részletesen. Az utolsó cikkek a rabszolgákra vonatkozóan tartalmaznak rendelkezéseket.⁹

Később azután jó néhány írásos anyag támad a vezetői magatartás, a funkciók és a módszerek terén.

Így például *Plutarkhosz*¹⁰ (Kr. u. 48–120) a *Párhuzamos életrajzok* c. művében több politikus és hadvezér élete kapcsán is kitér a vezetői magatartásra és módszerekre. Nem véletlenül foglalkoztatja az egyeduralkodó kérdése is. Ezzel kapcsolatban *Szolónról*¹¹ írja a következőket:

„Athénban a legértelmesebbek belátták, hogy Szolón az egyetlen ember, aki mentes kora bűneitől, mert nincs köze a gazdagok igazságtalanságaihoz, de nem fészélyezi a szegények nyomorúsága sem; hozzá fordultak tehát, és kérték, vegye kezébe a közügyeket, s szüntesse meg a viszályokat. A leszboszi Phániasz azt beszéli, hogy Szolón a város érdekében mindkét felet megtevesztette, a szegényeknek titokban földosztást ígért, a gazdagoknak pedig szavatolta a megkötött szerződések érvényességét. Szolón azonban azt állítja, hogy nagyon nem szívesen vállalta a közügyek irányítását, mert

⁹ Világtörténet, I. kötet, Kossuth 1962. 288–289. o.

¹⁰ Plutarkhosz görög történetíró és filozófus. Rómában élt magas állami hivatalnokként, 83 kisebb írásán kívül 46 párhuzamos életrajza maradt ránk.

¹¹ Szolón (Kr.e. 640–559) a hét görög bölcs egyike, athéni törvényhozó. Az ő alkotmánya rendezte Athén társadalmának zilált gazdasági helyzetét a teherkönnyítéssel, vagyis az összes adósság elengedésével. Ő vezette be az esküdtszéket, a mértékeket és a súlyokat. Mint az arany középpút filozófusa, nagy hatással volt kortársaira.

*félt az egyik fél kapzsiságától és a másik fél elkeseredett dühétől. Philombrotosz után őt választották arkhónná, egyszersmind döntőbíróvá és törvényhozóvá; a gazdagok bíztak benne, mert vagyonos volt, a szegények pedig derék embernek tartották. Mint mondják, sokan emlegették egy megválasztása előtt tett kijelentését, hogy «az egyenlőség nem szül viszályt»; ez tetszett vagyonosnak és vagyontalannak egyaránt... Így mindkét fél nagy reménykedéssel nézett a jövőbe, s a vezető emberek mindkét részen arra igyekeztek rábeszélni Szolónt, hogy fogadja el az egyeduralmat, Szolónt azonban semmilyen érvelés nem tántorította el szilárd elhatározásától, s barátainak, mint mondják, azt felelte, «kellemes hely az egyeduralom, csak nem lehet belőle kiszállni»... Az egyeduralmat nem vállalta, de azért nem bánt kesztyűs kézzel az athéniakkal. Nem lett puhánnyá, nem tett engedményt a hatalmasoknak, és törvényeit nem azok szája íze szerint alkotta meg, akik megválasztották. Ahol a dolgokat rendben találta, nem orvosolt vagy újított, mert félt tőle, hogy ha a várost mindenestül felforgatja, nem lesz ereje a közrend helyreállításához és a viszonyok megjavításához. Csak olyan változtatásokat vett tervbe, amelyeket – remélte – rábeszélésére elfogadnak vagy személyes tekintélyével keresztül tud vinni; mint maga is mondta: «Erősza-
kot vegyítve össze és jogot.» Amikor később megkérdezték tőle, hogy a legjobb törvényeket adta-e az athéniaknak, ezt felelte: «A legjobbakat, amelyeket hajlandók voltak elfogadni.»¹²*

Szolón több reformot hajtott végre. Így pl. eltörölte a földműveseket szorongató föld-adósságot, bevezette az öröklési szabadságot. Jelentős döntése volt az athéni polgárok vagyoni helyzet alapján történő négy kategóriába sorolása. Lét-rehozta a „négy százak tanácsát”, amely két népgyűlés között intézte az államigazgatás folyó ügyeit.

A vezetők szervező funkciója is terítékre kerül. *Thészeusz*¹³ szervező tevékenységéről így ír *Plutarkhosz*:

„Aigeusz halála után Thészeusz nagy és csodálatra méltó vállalkozásba kezdett; egyetlen városi közösségbe egyesítette az attikaiakat. Így lett egy várossá és egy nép-pé a szétszórt lakosság, amelyet eddig még közérdekű ügyekben is nehezen lehetett összehívni, s amelynek körében napirenden voltak a villongások és háborúk. Thészeusz községről községre, családról családra járva győzte meg az embereket. Az egyszerű, szegény embereknél kedvező fogadtatásra talált; a hatalmasoknak király nélküli államot és demokráciát ígért, amelyben ő csak hadvezér lenne és a törvények őrének szerepét töltené be, minden más tekintetben egyenlőség uralkodna. Egy részük meg is győzte, a többiek pedig tartottak már-már féltékenységgé váló hatalmától és vakmerőségétől, s úgy gondolták, jobb, ha önszántukból engedelmeskednek, mint ha kényszeríti őket. Feloszlatta hát a különálló prütaneionokat, tanácsházakat és hivatalokat. Majd közös prütaneiont és tanácsházát építtetett az egész népnek, ott, ahol a mostani város áll, és az államot Athénnek nevezte... Ezután ígéretéhez híven megszüntette a királyságot és hozzájárult az új alkotmány megteremtéséhez. Szerette volna államát még nagyobbá tenni; magához hívott hát mindenkit, egyenlő jogokat ígérve a jövőbenieknek. Állítólag tőle származik ez a mondás: »Jöjjetek ide, ti népek,

¹² Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok. Első kötet. Magyar Helikon, Budapest, 1978. 182-183.o.

¹³ Thészeusz görög mitológiai hős, Aigeusz fia, Athén mondabeli királya, aki a világ első alkotmányát készítette. Megszabadította Athént a Krétának fizetett szörnyű véradótól, mivel Ariadne segítségével megölte a Minotauruszt.

mind!» Athént a népek államává akarta tenni.¹⁴ Azt azonban nem tűrte, hogy az összevissza beáramló sokaság megzavarja és feldúlja a demokráciát. Ezért először is nemesekre, földművesekre és kézművesekre osztotta az embereket. A nemesek végezték a vallási szertartásokat, és töltötték be a hivatalokat, rájuk bízta a törvények magyarázatát, továbbá a szent és isteni dolgok értelmezését. Egyébként teljes jogegyenlőséget teremtett; a nemesek tekintélyükkel, a földművesek jövedelmükkel, a kézművesek sokaságukkal múlták felül a többieket. Hogy ő volt az első, aki hajlandóságot mutatott a tömegek iránt – ahogy Arisztotelész mondja –, és hogy ő szakított először az egyeduralommal, Homérosz is tanúsítja, aki a hajók felsorolásakor csak az athéniakat nevezi népek»¹⁵

Szabályok, alkotmány, demokratizmus, az idegenek befogadása, centralizáció és decentralizáció – ma is élő és vitatott fogalmak. Az egyeduralom (az egyidőben olyan sokat hangoztatott „egyszemélyi felelős vezetés”, ami magyarra lefordítva lényegében diktatúrát jelent) tarthatatlansága is megjelenik tehát. Ehhez feltétlenül szükséges a vezetők munkájának ellenőrzése, általában több ember által. Ez a gondolat fogalmazódik meg *Plutarkhosz*-nál, amikor *Lükurgosz*-ról¹⁶ ír:

„Lükurgosz törvényhozói munkásságának első és legfontosabb intézkedése a geruszia felállítása volt. Platón szerint a geruszia azáltal, hogy a túlkapásokra hajló királyi hatalom mellett egyenjogúságot kapott, s valamennyi tagjának egyenlő értékű szavazata volt, az állam biztonságának és a kormányzat mértékletességének legfőbb biztosítékává lett. Eddig a kormányzat bizonytalan és ingadozó volt, mert a királyok befolyásának megerősödésekor a zsarnokság, máskor pedig a nép hatalmának növekedésekor a népuralom felé hajlott. Most azonban a szemben álló erők között az öregek tanácsa biztosította a helyes egyensúlyt, s ezzel az államhatalom szilárdságának és biztonságának legfőbb tényezőjévé lett. A tanács huszonnyolc tagja mindig a királyok oldalára állt, amikor ellensúlyozni kellett a népuralom túlkapásait, másrészt mindig kellő mértékben megszilárdította a népuralmat, hogy semmiféle zsarnokság ne tudjon erőre kapni»¹⁷

A hatalomból való egyfajta kiábrándulás is megjelenik az irodalomban. *C. Sallustius Crispus*¹⁸ (Kr. e. 86–35) a *Jugurtha háborúja* c. művében erről így ír:

„Minthogy ugyanis az ember testből és lélekből áll, minden foglalatosságában, valamennyi törekvésében hol a test, hol pedig a lélek természetét követi. Pedig oly sok, oly különböző foglalatosság vezetheti el a lelket a tökéletesség fényéhez. Ám ezek közül szerintem a polgári és katonai hatalom, egyáltalán, az állami hivatal manapság a legkevésbé kívánatos, minthogy a megtiszteltetés nem az érdemet jutalmazza, s azoknak sem szerzi meg a biztonságot vagy a tekintélyt, akik görbe úton juthattak hozzá. Márpedig erővel úrnak lenni a haza vagy az alattvalók fölött – még ha megteheted is, és a hibákat javítgatod is vele – nyomasztó feladat, minthogy a körülmények minden változása gyilkolást, üldöztetést és más ellenségeskedéseket hord méhében. Márpedig

¹⁴ Szent István írja *Intelmeiben*: „A Római Birodalom azért növekedett meg, mert ott számos nemzet nemesei és bölcsei gyülekeztek össze. A különféle tartományokból más- és másféle nyelvet, szokást és fegyvert hoztak magukkal. Mindez díszére vált a királyi udvarnak, és rémületet keltett az idegen tartományokban. Az egynyelvű és egyszokású ország gyarló és törékeny. Azért meghagyom neked, fiam, hogy a letelepülő idegenekkel bánj tisztességesen, hogy veled és nálad szívesebben tartózkodjanak, mint más országban.”

¹⁵ *Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok. Első kötet. Magyar Helikon, Budapest, 1978. 27-28.*

¹⁶ *Lükurgosz* (Kr.e. 9-8. sz?) legendás spártai törvényhozó. A delphoi jósa orákuluma vagy krétai minta nyomán megalkotott alkotmánya minden spártai polgár egyenlőségén alapult.

¹⁷ *Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok. Első kötet. Magyar Helikon, Budapest, 1978. 92-93.o.*

¹⁸ *Sallustius Crispus* római politikus és történetíró. *Catilina* forradalmáról és a *Jugurtha* elleni háborúról írt könyvei stiláris szempontból is művésziek. Numidiai kormányzósága alatt igen nagy vagyont harácsolt össze.

hiába törni magad, s csak azért fáradozni, hogy meggyűlöljenek, maga a téboly – ha csak nem az a becsstelen, veszélyes mámor ejtene rabul, hogy néhány ember hatalmának feláldozd becsületedet és szabadságodat.”¹⁹

Tekintély, hatalom, motiváció

Ez a téma újra és újra előjön, az ókorban különös jelentőséget tulajdonítottak (talán nem érdemtelenül és véletlenül) a vezetői tekintélynek, amelyet elsősorban a személyes példamutatással láttak kiharcolhatónak. *Plutarkhosz* írja *Iulius Caesar*ról²⁰:

„Libüában Scipio elfogta Caesar egyik hajóját, amelyen ott volt a quaestornak jelölt Granius Petro is. Scipio a hajó utasait fogolyként kezelte, és mint rabszolgákat adta át katonáinak, de a quaestornak azt mondta, hagyja szabadságát és elengedi. Granius ekkor kijelentette: Caesar katonáinak az a szokása, hogy csak adnak, de nem fogadnak kegyelmet másoktól, és kardjába dölve végzett magával. Caesar tudatosan táplálta és fejlesztette emberei között ezt a szellemet és a szenvedélyes vágyat, hogy kitüntessék magukat. Elsősorban azzal, hogy jutalmakat és kitüntetések osztogató bőkezűsége által nyilvánvalóvá tette, hogy nem szándékszik a maga gyönyörűségére nagy vagyont gyűjteni hadjárataiból; hogy a szerzett zsákmányt inkább közös tulajdonnak tekinti, melyből megjutalmazza a bátrakat, és maga sem kér belőle nagyobb részt, mint amit katonáinak juttat, ha megérdemlik. Ezenfelül azt is jól láthatták alantaisai, hogy nem volt olyan veszély, amelyből kivonta magát, sem olyan fáradságos munka, melyből részt nem vállalt. Tudták, hogy Caesar szívesen néz szembe mindefféle veszedelemmel, hiszen hajtotta a becsvágy; inkább azon lepődtek meg, hogy vonakodás nélkül vállalt minden testi fájdalmat, még ha az nyilvánvalóan több is, mint amit fizikai erővel elbir.”²¹

A személyes példamutatás mellett persze ott van a büntető hatalom is, a maga gyakori brutalitásával. *Publius Cornelius Tacitus*²² (55–120) *Germania* c. művében a „vad germánok” büntetési és büntetés-végrehajtási szokásairól így ír:

„Kisebb ügyekben a főemberek tanácskoznak, a nagyobbakban mindnyájan, de úgy, hogy a főemberek előzőleg megtárgyalják a nép előtt eldöntendő dolgokat is. Ha valami váratlan és hirtelen esemény közbe nem jön, meghatározott napokon gyűlnek össze, újholdkor vagy holdtöltekor, mert azt hiszik, ilyenkor a legkedvezőbb megkezdni az ügyek intézését... Lehet a tanács előtt vádat is emelni és főbenjáró ügyet is előterjeszteni. A büntetést a bűnnek megfelelően szabják ki: az árulókat és szökevényeket fára akasztják, a gyávákat, harcban resteket és fajtalankodókat iszapos mocsárba süllyeszti és még rózsát is dobálnak rájuk. A kétfajta halálbüntetésnek az a rendeltetése, hogy a büntetett a megtorlással mintegy nyilvánosság elé tárják, a gyalázatot pedig elrejtse... Ugyanezek a gyűléseken választják a főembereket is, akik járásokként és falvanként igazságot szolgáltatnak: mindegyiküknek száz-száz kísérelője van a népből tanácsadóként, egyszersmind tekintélyük öregbítésére.”²³

¹⁹ C. Sallustius Crispus összes művei. Jugurtha háborúja. Magyar Helikon, Budapest, 1978. 59-60.o.

²⁰ Iulius Caesar (Kr.e. 100-44) római hadvezér, államférfi és író. Meghódította Galliát, Britanniát, megfékezte a germánokat. A római belviszályok miatt seregével hazatért, ellenfelét, Pompeiust Pharsalosnál legyőzte és imperátori címmel Róma egyeduralkodója lett. A köztársaság-pártiak összeesküdtek ellene és március 15-én megölték.

²¹ Plutarkhosz: Párhuzamos életrajzok. Első kötet. Magyar Helikon, Budapest, 1978. 680.o.

²² Tacitus római történetíró. *Historiae* c. művében saját kora történelmét, *Annales* c. művében pedig Róma történelmét írja meg, Augustustól Nero haláláig. *Germania* c. műve kiváló néprajzi monográfia, amely Germania földjét, népét, nyilvános és magánéletét ismerteti.

²³ Tacitus összes művei. Első kötet. Germania. Európa könyvkiadó, Budapest, 1980. 51.o.

A vezetés művészete és az engedelmisség fontossága *Xenophón*²⁴ (Kr. e. 434–355) *Kürosz nevelkedése* c. művében igen plastikusan jelenik meg:

Elgondolkoztam továbbá: a marhákon a marhapásztorok, a lovakon a lópásztorok uralkodnak, minden pásztort joggal nevezhetünk a rábizott állatfaj urának, és mindig csak azt tapasztalhattam, hogy ezek a csordák sokkal hajlamosabbak pásztoruknak engedelmeskedni, mint az emberek az ő vezetőiknek. A nyáj oda megy, ahová vezetik, nem eszi a tilos ételeket, és a pásztor kedve szerint élhet minden haszonnal, ami az állatokból származik. Soha nem láttam még olyan nyájat, amely összeesküdött volna pásztora ellen, hogy az engedelmisséget megtagadja, sem olyat, amely ne engedte volna át pásztorának a belőle származó haszon élvezetét. Sőt a nyájak éppen az idegenektől berzenkednek, nem pedig vezetőiktől, azoktól, akik belőlük élnek. Az emberek viszont azzal szemben tanúsítják a legnagyobb ellenállást, akiről feltételezhető, hogy uralomra tör felettük.

Ezen tűnődve arra a következtetésre jutottam, hogy az ember minden más élőlényen könnyebben uralkodhat, mint az embereken. De amikor eszembe jutott a perzsa Kürosz, aki nagyon sok embert, nagyon sok államot, nagyon sok népet kényszerített engedelmisségre, meg kellett változtatnom véleményemet: nem lehetetlen és nem is nehéz uralkodni az embereken, csak érteni kell hozzá...

„Így beszélt Kürosz. Utána Khrüszantasz emelkedett szólásra.

– Sokszor gondoltam már arra, hogy a jó uralkodó semmiben sem különbözik a jó apától. Az apák is mindig arról gondoskodnak, hogy gyermekeik soha semmiben se lássanak hiányt, és lám, Kürosz is olyan dolgokat tanácsol most nekünk, amelyek egész életünkre biztosítanak boldogságunkat. Valamit azonban nem fejtett ki kellőképpen. Most én próbálom megmagyarázni azoknak, akik nem tudnak. Gondoljátok csak meg: meghódított-e valaha engedetlen had ellenséges várost? Vagy megtartottak-e valaha várost, amelyben nem uralkodott engedelmisség? Aratott-e fegyverzetlen had valamikor is győzelmet? És nem akkor lehet-e a legkönnyebben győzni, amikor az ellenség soraiban ki-ki a maga menekülésén kezdi törni a fejét? És született-e már egyáltalán valami jó az engedetlenségéből? Lehet-e így törvényesen államot kormányozni, létezhet-e így családi élet, eljuthatnak-e így hajók rendeltetési helyükre? És mi is mi mással szereztük mostani javainkat, mint azzal, hogy engedelmeskedtünk vezérünknek? Mert csakis azért lehattunk ott, ahol kellett, akár nappal, akár éjjel, mert tömött sorokban, fegyvermezeten követtük vezérünket, és nem volt parancs, amit csak félig hajtottunk volna végre. És ha a javak megszerzésének legfőbb eszköze a szolgálatban való engedelmisség, jegyezzük meg jól: a javak megtartásának is ez a legfőbb biztosítéka. Sokan vannak itt, akiknek régebben egyetlen alárendeltje sem volt, sőt maguk is alárendeltek voltak. Most pedig úgy alakult a helyzet, hogy urak vagytok mindnyájan, ki több, ki kevesebb ember felett. S minthogy alárendeltjeiteken uralkodni akartok, vessétek alá magatokat azoknak, akik felettünk állnak. Egyben azonban különböznünk kell szolgáinktól: ők akaratuk ellenére teljesítik parancsainkat, nekünk azonban, ha szabadnak hisszük magunkat, saját jószántunkból kell megtennünk azt, amit a legfontosabbnak tartunk. A monarchikus alkotmány nélküli államokban szintén azt fogjátok látni, hogy ahol az emberek a leglelkesebben engedelmeskednek vezetőiknek, ott kényszerülnek legkésőbb engedelmisségre az ellenséggel szemben. Gyűljünk hát, Kürosz parancsához híven, ide, az államnak ebbe az épületébe, tegyünk meg mindent, hogy megtarthassuk, amit meg kell tartanunk, és álljunk mindenben Kürosz rendelkezésére. És még egyet jegyezzünk meg jól: Kürosz nem ta-

²⁴ Xenophón görög történetíró és hadvezér. Szókratész tanítványa volt, részt vett Kürosz kisázsiai hadjárataiban és kunaxai vereség után ő vezette vissza a 10.000 görög zsoldost Hellászba. Később a spártaikkal harcolt Athén ellen, végül hazatért Athénba.

lálhat ki olyat, ami neki javára van, de nekünk nincs, hiszen ami neki hasznos, nekünk is az, és az ő ellenségei a mi ellenségeink is."²⁵

Milyen modern gondolatok: ma is azt tartjuk, hogy mennyivel könnyebb annak a vezetőnek a dolga, akinek hatalma – nagy tekintélye következtében – nem a félelmen alapszik, hanem a beosztottak önként elismerik azt.

Jó kormányzás és vezetői erények az ókori kínai filozófiában

Az ókori kínai filozófiában a vezetéssel kapcsolatban két alapkérdés jelenik meg: a jó kormányzás és a vezetői erények. Érdekes módon csaknem minden bölcsele foglalkozik a témával. Ebből két következtetést vonhatunk le:

- A fejedelmek igényelték a filozófusok tanácsait.
- A filozófusok fontosnak tartották és tudományos alapon igyekeztek megközelíteni a közügyeket.

A következőkben (csak erre van itt módunk) néhány jellemző gondolatot szeretnék felvillantani.

A kínai irodalom legrégebb könyvei közé tartozik az *Írások Könyve (Su king)*²⁶. Egyik fejezete, a *Nagy Szabály (Hung-fan)* az emberi együttélés rendjével foglalkozik, kilenc cikkelyben. A harmadik cikkely a nyolc kormányzás figyelmes ellátását taglalja, ezek a következők (érdemes figyelni a kormányzási feladatok sorrendjére is!): (1) a táplálkozás biztosítása, (2) a kereskedelem, (3) az áldozatok, (4) a közmunka-ügyek, (5) a nép tanítása, (6) a büntetés kiszabása, (7) a vendéglátás, (8) a hadvezetés. Az ötödik cikkelyben a felséges tökéletességnek, mint az uralkodó legfőbb erényének megszerzését és gyakorlását így írja le a könyv:

*„Ha egy felséges uralkodó megszilárdítja a tökéletességet, amit megszerzett, akkor összegyűjti mind az öt boldogságot és bőkezűen osztogatja őket népei között; akkor az egész nép részesedik a te tökéletességedből, s te meg tudod őrizni a tökéletességet...Az egész nép pedig a tökéletesség terjesztésével és tanításával teljesíti kötelességét, ezt kell, hogy átültesse a gyakorlatba, hogy ezáltal megközelítse az Ég fiának ragyogását. Így tehát: az Ég fia apjává és anyjává válik a népnek, s ezért lehet királya az égalattinak.”*²⁷

Az „égi megbízatás”, a ming, és a patriarchális uralkodás szemlélete látszik az idézetből. Új elem, a vezető példamutatása jelenik meg *Konfuciusznál*²⁸ (Kr. e. 551–479). Ez a tökéletességben nyilvánul meg:

„Aki erényével gyakorolja a kormányzást, az olyan, akár az északi sarkcsillag, amely mozdulatlanul a helyén marad, bár minden csillag mozog körülötte.”

„Ha a népet rendeletekkel kormányozzák és büntetésekkel tartják féken, akkor ki fogja játszani a büntetést, de a szégyent nem fogja ismerni. Ha az erénnyel kormányoz-

²⁵ Xenophón: Kürosz nevelkedése. Anabázis. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1979. 9-10.o.

²⁶ A Su king konfuciánus kánonikus mű. A hagyomány szerint Konfucius állította össze előző korok írásaiból. A legkorábbi történeti szövegek gyűjteményének tekintik, legrégebb darabját a mítikus Jao császár (Kr.e. 3. évezred) korából, a legfiatalabbakat a Kr.e. 7. századból származtatják. Keletkezésének körülményei nem ismeretesek.

²⁷ Kínai filozófia. Ókor. Első kötet. Szöveggyűjtemény. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 36-38.o.

²⁸ Konfucius kínai bölcse és reformátor. Tanítása szerint a legfőbb emberi kötelesség az önismeret. Csak aki erre képes, az vezetheti embertársait. Vallásalapítónak tulajdonképpen nem tekinthető, csak az ősi kínai hagyományokat foglalta egybe: lényege az ősök tisztelete és az állam mindenhatósága. Szerinte a társadalmon belül mindenkinek meghatározott helyet kell elfoglalnia.

zák és a szertartásokkal tartják féken, akkor ismerni fogja a szegényt és mindig egyenes lesz.”

„Ci-kung a kormányzásról kérdezősködött. A mester így szólt: Legyen elegendő élelem, legyen elegendő fegyver, és a nép bízson benned. Ci-kung ekkor azt mondta: És ha elkerülhetetlen, hogy lemondjak valamelyikről, akkor melyikről mondhatok le először a három közül? A mester azt felelte: A fegyverekről. Ci-kung folytatta: És ha elkerülhetetlen, hogy e kettő közül is lemondjak az egyikről, melyikről mondhatok le először? A mester így felelt: Az élelemről. Mert halál régi időktől fogva van, de ha a nép nem bíz benned, nem állhat fenn az ország.”²⁹

A Kr. e. IV. században egy új irányzat támadt a kínai filozófiában, a *legizmus* (*fakia*). Szemben a konfucianizmussal, ez az irányzat azt vallja, hogy a „jó kormányzás” nem a szent, a tökéletes emberek erénye, nem az „ég rendelése” és így azt nem a természet és a szertartások, hanem egyedül a jó törvények biztosíthatják; a törvényeket pedig emberek hozzák. Az irányzat egyik jeles képviselője, *Han Fei-ci*³⁰ már így rajzolja meg a „bölcshöz való viszonyt”:

„A bölcshöz való viszony úgy adja ki a hivatali feladatokat, hogy azok ne ütközzenek egymással; ezért senki sem vádaskodik. Úgy fogadja szolgálatába hivatalnokait, hogy azok ne halmozzák a tisztségeket; ezért mindenki kifejlesztheti a tehetségét. Úgy adja ki megbízásait embereinek, hogy azok ne közösködjének az érdemekben; ezért senki sem vetélkedik. Ha pedig a vetélkedésnek és vádaskodásnak vége szakad, s mindenkinek kibontakozhatik a tehetsége, akkor az erősek és gyengék nem mérik össze erejüket, a jég és a faszén nem olvasztja egybe külső formáját, s az égalattiban senki sem tud a másiktól ártalmára lenni. Ez pedig a jó kormányzás tökéletes foka. Ha elveti a törvényeket és a helyes módszereket, s csupán szívére bízta magát a kormányzásban, akkor maga Jao sem képes jól irányítani az országot... Ha azonban elérjük, hogy a közepes tehetségű uralkodó megtartsa a törvényeket és helyes módszereket... akkor a tízezer dologból semmi sincsen veszve... A bölcshöz való viszony úgy jutalmaz, hogy meg is lehessen érdemelni, és úgy állapítja meg a büntetéseket, hogy azokat el is lehessen kerülni... A bölcshöz való viszonyt könnyű megállapítani, ezért a megállapodások szilárdan állnak, utasításait könnyű megérteni, ezért szavai hasznosak lehetnek, törvényeinek könnyű eleget tenni, ezért rendeleteit végrehajtják.”³¹

A legizmus szerint tehát minden a helyes szabályozáson múlik, a vezető személyes erényei másodlagosak. Úgy vélik, hogy a „jogi alapon álló törvénynek” kell a kormányzás eszközét képeznie.

Két évszázad sem telt el azonban, és kiderült, hogy a szabályozás, a törvények sem képesek önmagukban megoldani a vezetési problémákat. Így azután ismét előtérbe kerülnek az erények, a konfucianista tanok feltámadnak, most már a misztika felé hajolva, és azt államvallássá téve. Megjelenik a *tao*³², a „helyes

²⁹ Kínai filozófia. Ókor. Első kötet. Szöveggyűjtemény. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 56–57. és 111.o.

³⁰ Han Fei-ci arisztokrata családból származott. Többször sürgette Han fejedelmét a kormányzás javítására, de eredménytelenül. Írásai a szomszédos Csin fejedelemség uralkodójának, Csing Si huan-tinak a kezébe került és hadat indított Han ellen, hogy Han Fei-cit megszerezze magának. Ez meg is történt, de később gyanússá vált és megmérgezték. Han Fei-ci a legizmus (*fakia*) egyik fontos alakja.

³¹ Kínai filozófia. Ókor. Első kötet. Szöveggyűjtemény. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 304–306.o.

³² A taoizmus megalapítójának Lao-cet tekintik, egy félig legendás bölcset, aki a hagyomány szerint a Kr.e. VI-V. sz.-ban élt és a „Tao tö king” (Az út és erény könyve) címen írt filozófiai értekezést. Alapeszméje a világot átfogó, minden dologban megnyilvánuló természet törvény, a tao, amely örökké változik, de saját egyensúlyát a természet rendjében mindig megtalálja; az emberi

út” és a „helyes elvek” elemélete, amely a mai napig él és vita tárgyát képezi, különösen Kínában. *Tung Csung-su*³³ (Kr. e. 179–104) a *Válasz a császár kérdéseire* c. művében a következőket írja:

*„A tao: az az út, amelyet követve eljutunk a jó kormányzáshoz. Ha az uralkodó olyanokra bízta a hivatalokat, akik nem a megfelelő emberek, és így olyan útra lép, amely nem a helyes út (tao), akkor a kormányzás napról napra jobban károsodik és pusztul... Az emberség, az igazságosság, a szertartásosság, a bölcsesség és a szavahihetőség öt állandó erényét az igaz uralkodónak szüntelenül gyakorolnia és tökéletesítenie kell. Ha ezt az öt erényt szüntelenül gyakorolja és tökéletesíti, akkor feltétlenül megkapja az Ég segítségét, élvezheti a szellemek varázshatalmát, erénye pedig kiterjed a világegyetemre is, utolérve annak minden élőlényét.”*³⁴

Tung Csung-su műve különös nyomatékkal hangsúlyozza, hogy az állam kormányzásának egyik legfőbb feltétele az egységes ideológia – esetünkben a konfucianizmus – megteremtése. Javasolta, hogy minden nem konfucianista irányzatot be kell tiltani. A konfucianizmus ideológiája szentesítette az uralkodás és az alárendeltség eszméjét, a feltétel nélküli engedelmességet, az uralkodó iránti hódoló tiszteletet, és a császár hatalmának isteni eredetét. hirdette. Tung Csung-su kidolgozott egy kozmológiai elméletet is, amely szerint a társadalmi élet a természeti jelenségektől függ. Az istenség tulajdonságaival felruházott Ég tevékenységében bizonyos célszerűséget vélt felismerni. A természet rendkívüli jelenségeiben, az elemi csapásokban a büntető és jutalmazó Ég akaratának megvalósulását látta. Az Ég – hirdette – uralkodik az emberek felett, figyelni magatartásukat, és ettől függően bünteti vagy bátorítja őket.

Az is igen figyelemreméltó (sőt: kimondottan ma is aktuális), amit a vezetők kiválasztásáról ír. Felveti a teljesítmény és az idő ellentmondását a kiválasztásban és a minősítésben. A teljesítmény-elv mellett foglal állást:

*„... a régi időkben az érdemeket vették tekintetbe, s annak alapján rangsorolták a hivatalnokokat, hogy tisztükből adódó feladataikat hogyan látták el; s egyáltalán nem vették figyelembe a felhalmozott napokat, az eltöltött hosszú időt. Így akit kicsiny tehetségűnek találtak, az hiába halmozott fel sok napot a hivatalában, nem emelték ki kicsiny hivatalából; a kiváló tehetségű embernél azonban nem törődtek vele, hogy még csak nemrég került hivatalába, és nem látták akadályát, hogy akár minisztert csináljanak belőle; következésképpen a funkcionáriusok minden erejüket megfeszítették és minden tudásukat összeszedték abbéli gondjukban, hogy jól végezzék a dolgukat és ezáltal érdemeket szerezzenek. Manapság nem így van, a napok felhalmozásával is előkelőséget lehet szerezni, hosszabb idő eltöltésével magasabb hivatalba lehet jutni, ezért a feddhetetlen és a gyalázatos elkeveredik egymással, a kiválókat és a méltatlanokat nem lehet megkülönböztetni egymástól, és természetesen nem lehet megtalálni az igaziakat.”*³⁵

világ erkölce, a tö pedig akkor áll összhangban a taoval, ha erőszak nélkül hagyja érvényesülni a világban kialakuló természetes viszonyokat.

³³ Kínai filozófus, a Han dinasztia alatt megújult konfucianizmus legnevezetesebb képviselője. Gazdag és előkelő családjá körében írta meg a csak töredékekben fennmaradt, 82 esszéből álló *Csun csia fun lu* (A Tavasz és Ősz krónika gyöngyöző harmatcseppjei) c. művet. Jelentős szerepe volt abban, hogy a központosított államhatalom ideológiája a konfucianizmus lett. Az ő tanácsai alapján rendelte el a császár Kr.e. 124-ben a hivatali vizsgák rendszerét a tanultak és tehetségesek kiválasztására, a kínai társadalom rendjén örökös mandarinvilág megteremtésére.

³⁴ Kínai filozófia. Ókor. Harmadik kötet. Szöveggyűjtemény. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 43 és 50. o.

³⁵ I. m. 53.o.

Látható, hogy Kínában néhány évszázad alatt milyen változásokon ment keresztül a vezetésről alkotott szemlélet. A Nagy Szabályban, majd Konfuciusznál is megjelenik a „karizmatikus vezető”, az elhivatott, szinte varázserővel rendelkező, tökéletes fejedelem, akit az Ég választott ki. Az erény és a tökéletesség jellemzi nemcsak az uralkodót, a hanem (általa átsugározva) az alattvalókat is. Úgy vélik, hogy ezért nem kell rendeletekkel, szabályokkal kormányozni. A legizmus vezető-képe ettől teljesen eltér: még a közepes uralkodó is jól tud kormányozni, ha a törvényekre és a szabályokra támaszkodik. Amíg Konfuciusznál a fejedelem tökéletes és erényes, Han Fei-ci-nél bölcs és racionális. De Tung Csung-su-nál már ismét a tökéletesség és az erényesség jelenik meg; a konfucianizmus közel két évezredre tartósítja ezt a misztikus, a „tao” alapján álló uralkodó-képet.

Periklész és a demokrácia

Periklész³⁶ korát az athéni demokrácia virágkorának szokták nevezni. Ekkor az államot a népgyűlés kormányozta, amely jogilag a legfőbb hatalom egyedüli letéteményese volt. A népgyűlés (ekklesia) közvetlenül gyakorolta a legfőbb jogokat. Az athéni polgárok minden tizedik napon összegyűltek, hogy az állam ügyeiben döntsenek. A legfontosabb ügyek a következők voltak: a stratégusok és más főtisztviselők megválasztása, hadüzenet és békekötés, külpolitikai döntések, szövetségi szerződések kötése, a főtisztviselők jelentéseinek meghallgatása, rendelkezések kiadása. Minden állami szerv a népgyűlésnek volt alárendelve, többek között az „ötszázak tanácsa” (héliaia) is. Ez nemcsak törvényszéki ügyekkel foglalkozott, hanem a törvényhozásban is szerepet játszott. A bírák megvesztegetésének eshetőségét az esküdtisékek nagy létszáma volt hivatva megakadályozni, azonkívül a vádlottak nem tudták, hogy melyik dikasterion fogja ügyüket tárgyalni. A legnagyobb politikai súllyal a tíz strategos rendelkezett, kezükben összpontosultak a legfontosabb állami funkciók, de számadással tartoztak az ekklesiának.

Platón: a filozófusok uralma

Egy kis túlzással most azt mondhatnánk: íme, itt van a Scientific Management, hiszen Platón³⁷ (Kr. e. 427–347) *Az állam* c. művében a tudósok uralmát rajzolja meg. Láttuk, hogy az ókori kínai filozófusok saját szerepüket a tanácsadásban fogalmazták meg, úgy érezték, hogy feladatuk azoknak a vezetési normáknak a kidolgozása, amelyekkel a fejedelem egyrészt jól tud kormányozni, másrészt pedig szert tehet mindazokra az erényekre, amelyek őt jó fejedelemmé teszik.

A filozófiának ez a passzív, elsődlegesen tanácsadó szerepe Platónnál aktívvá válik. Az említett művében Platón kifejti az ideális kormányzás és általában az ideális állam alapelveit. Nézeteit Szókratész szájába adja:

„Amíg vagy a filozófusok nem veszik át a királyi hatalmat az államokban, vagy pedig a jelenlegi, úgynevezett királyok és uralkodók nem fognak becsületesen és komolyan

³⁶ Periklész (Kr.e. 500–429) athéni szónok, államférfi.

³⁷ Platón a görög és az egyetemes filozófia egyik legnagyobb alakja. Előkelő család fia, húsz éves korában ismeri meg Szókratészt, aki döntő hatással lesz világlátására. Athénban iskolát nyit (Akadémia). Elmélete szerint a világ nem öröktől fogva létező, hanem keletkezett. Az *Állam* c. műve az erényt akarja a világban uralomra juttatni. 87 műve maradt ránk.

*filozofálni, s amíg nem esik egészen össze az államhatalom a filozófiával, s azoknak a sokféle természetét, akik manapság külön haladnak egyik vagy másik irányba, erőszakkal ki nem rekesztjük, addig – kedves Glaukónom – nem lehet nyugta a bajoktól az államnak; sőt azt hiszem, általában az emberi nemnek sem, s az az állam, amelyet imént gondolatban megrajzoltunk, aligha születhetik meg, s alig láthatja meg a napvilágot, míg ez meg nem történik.*³⁸

Látható, hogy Platón (igen logikusan) az állam három funkcióját különbözteti meg: a törvényhozási, a védelmi és a szükséglet-kielégítési funkciót. E három funkciónak megfelelően az állampolgárok három rendje jelenik meg: az „örök” (kormányzók, tudósok, szakemberek) rendje a törvényhozó funkció betöltésére, a harcosok rendje a védelemre, valamint a földművesek és a kézművesek rendje a szükséglet-kielégítésre.

Platón államában tehát a filozófia uralkodik. A filozófusoknak négy alaperénnyel kell rendelkezniük, ezek a következők: (1) bölcsesség, (2) bátorság, (3) mértékletesség, (4) igazságosság. Igen figyelemreméltó, ahogyan az állam funkcióit a szubjektumokból vezeti le Platón. Hegel³⁹ ezt így írja le:

*„A különös szubjektumnak mint szubjektumnak ugyancsak megvannak ezek a tulajdonságai; s a szubjektum e mozzanatai megfelelnek az állam három reális mozzanatának. Az, hogy így egyazon ritmus, egyazon típus van az állam eszméjében – nagy és szép alapja a platóni államnak... A szubjektumon először is szükségletek, vágyak mutatkoznak, mint éhség és szomjúság, s mindegyikük valamilyen meghatározottra és csakis erre irányul. A vágyak kielégítéséért folytatott munka megfelel a harmadik rend meghatározásának. Egyúttal azonban másodszor az egyes tudatban van valami más is, ami tartóztatja és gátolja e vágyak kielégítését és erősebb az erre irányuló ingernél; ez az ésszerű. Ennek megfelel a vezetői rendje, az állam bölcsessége. A lélek e két eszméjén kívül van valami harmadik, a harag, amely egyrészt a vágyakkal rokon, de éppígy harcol is a vágyak ellen és az észet támogatja...A harag megfelel a bátor védők rendjének az államban; ahogyan ezek fegyvert ragadnak az állam ésszerűségéért, úgy támogatja a harag az észet, ha azt nem rontotta el rossz nevelés.*⁴⁰

A KÖZÉPKOR

Szent Ágoston: a boldog fejedelmek

„...boldogoknak mi azokat a fejedelmeket mondjuk, akik igazságosan uralkodnak, akik nem fennhéjázók, miközben fellengzős dicséret és alázatos hajlongás veszi körül őket; akik hatalmukat arra használják fel, hogy Isten tiszteletének terjesztésére, azt ő fenségének rendeljék alá; akik Istent félik, szeretik, tisztelik; akik a megtorlásban késedelmesek, de könnyen megbocsátanak; akik ezt a megtorlást az állam kormányzásából és védelméből fakadó szükségnek tekintik, s nem az ellentétekből támadó gyűlölet kiélésére használják fel; akik a kegyelmet nem azért gyakorolják, hogy a gonoszság büntetlen maradjon, hanem azért, mert a javulásban bíznak; akik ha valamiben kénytelenek keményen rendelkezni, azt a könyörületesség enyhületével és a jótétemények bőségével ellensúlyozzák; akik annál tisztábbak az élvezetekben, minél szabadosabbak lehetnének bennük; akik jobban szeretnek tulajdon alantas vágyaiknak parancsolni, mint a nemzeteknek, s akik mindezt nem hiú dicsőségvágyból teszik, hanem az

³⁸ Platón: Az állam. In: Platón összes művei. Első kötet. Magyar Filozófiai Társaság, Budapest, 1943. 951-955. o.

³⁹ Hegel (1770-1831) német filozófus, heidelbergi egyetemi tanár. Idealista filozófus, szerinte minden történeti változás az ész fejlődésének szükséges mozzanata, a világ az egyetemes ész megnyilvánulása.

⁴⁰ Hegel: Előadások a filozófia történetéről. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. II. kötet, 184-185. o.

örök boldogság szeretetért; akik nem mulasztják el, hogy bűneikért Istennek bemutassák az alázatosság, a könyörület és az ima áldozatát."⁴¹

Machiavelli: vezetői célok és eszközök az újkor hajnalán

Platón után időben közel kétezer évet ugrottunk most, hiszen *Machiavelli*⁴² a középkor és az újkor fordulóján élt (1469–1527). Nem azért ugrottunk ily nagyot, mert kétezer évig semmi sem történt, hiszen ez alatt az idő alatt alakult ki a katolikus egyház ma is élő vezetési hierarchiája és a hűbéri gúla, hanem azért, mert csak itt, Machiavellinél találtunk új csomópontot, olyan új szemléletet a vezetésről, amely említésre méltó.

Machiavelli főműve az *Il Principe* (A fejedelem) megjelenése (1532) óta biztosan, de talán megírása óta (1513) is vita tárgya. Már 1534-ben, tehát megjelenése után két évvel, Reginald Pole azt bizonygatja, hogy Thomas Cromwell magatartása e könyvre vezethető vissza; IV. Pál pápa 1559-ben indexre teszi a művet. Antimachiavellianus művek tömege jelenik meg az idők folyamán.

Miért lángolt fel a könyv nyomán ilyen intenzív vita? Eltekintve attól, hogy igen sok kritika félreértelmezte, összefüggéseiből kiragadta Machiavelli téziseit, a vita mégis érthető, két dolog miatt. Először is: Machiavelli megteremti az ideális reneszánsz uralkodó típusát. Ez a típus autokrata: minden hatalmat magában egyesít; zseni, univerzális ember. Nyilvánvaló, hogy a felvilágosodás kora ezt az uralkodótípust már nem fogadta el, támadta, hiszen ellentétes az emberi szabadságjogokkal és a természetjogokkal. Másodszor pedig: Machiavelli megengedhetőnek tartotta az erőszak, a ravaszság, a hitszegés eszközeinek alkalmazását az uralkodásban, természetesen az alapvető célok elérése érdekében. „A cél szentesíti az eszközt” elv tehát itt jelent meg először.

*„Tudnunk kell tehát, hogy kétféle módszer van a küzdelemben: az egyik a törvényekkel, a másik az erőszakkal. Emberi tulajdonság az egyik, állati sajátosság a másik... S mert a fejedelemnek jól kell használnia az állati természetét, a rókat és az oroszlánt kell követnie: az oroszlán tehetetlen a hurokkal szemben, a róka a farkasok elől nem tud menekülni. Ezért hurkot ismerő rókának kell lennie, és farkast rémitő oroszlánnak... A bölcs uralkodó tehát ne legyen szótartó, ha ez a magatartás kárára válik, s ha az okok, melyek miatt ígéretet tett, megszűntek... Különben is a fejedelem mindig talál rá alkalmat, hogy csalárdságát jó színben tüntesse fel... kegyesnek, hűségesnek, emberségesnek, őszintének, vallásosnak kell nemcsak látszania, hanem annak is kell lennie. Ugyanakkor lélekben mindig fel kell készülnie az ellenkezőjére, hogy ha a szükség úgy kívánja, aszerint tudjon cselekedni... Aszerint kell tehát cselekednie, ahogy a szél fúj, ahogy a szerencse változásai parancsolják.”*⁴³

A fejedelem autokrata ugyan, de tanácsadóra van szüksége:

„A fejedelemnek ügyelnie kell, hogy megfelelő minisztereket állítson maga mellé: ezek vagy jók, vagy rosszak, az uralkodó bölcsessége szerint. A fejedelem eszes voltát elsősorban az dicséri, kik vannak körülötte; és ha ezek megfelelőek és hűségesek, mindig bölcsnek tarthatjuk a fejedelmet, hiszen ki tudta ismerni őket, és meg tudta tartani hűségüket... Mert háromféle az emberi felfogás: az egyik magától képes felismerni a dolgokat, a másik azt fogja fel, amit a többiek felismertek, a harmadik se

⁴¹ Szent Ágoston: *Civitas Dei*

⁴² Machiavelli (1469-1527) olasz politikus és történétíró. A firenzei köztársaság kancellárja (1499-1512). Itália egyesítésének híve.

⁴³ Machiavelli, N.: *A fejedelem*. In: Machiavelli művei. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1978. I. kötet. 58-59. o.

*maga, se mások által nem képes felismerni; az első igen kiváló képesség, a másik fajta is megjárja, hanem a harmadik haszontalan;... Pedig csálhatatlan módja van annak, hogy az uralkodó kiismerje miniszterét. Amikor úgy veszed észre, hogy inkább magával, mintsem veled törődik, s inkább csak saját érdekét nézi minden cselekedetében, abból jó tanácsadó sohasem válik, abban soha nem bízatsz... Másfelől a fejedelem is gondoskodjék arról, hogy a miniszter hűségét biztosítsa: jutalmazza, tegye gazdaggá és elkötelezetté; adjon neki kitüntetések és megbízatásokat...*⁴⁴

A rövid idézetben megjelenik a tanácsadók kiválasztási módszere (magától képes felismerni a dolgokat...), de megjelenik az anyagi és az erkölcsi ösztönzés egysége is (jutalmazza, tegye gazdaggá, ... adjon neki kitüntetések).

Az újkor

Demokrácia-eszmék a XVII. századi Hollandiában

Hollandiában a spanyol uralmat követően megalakult az Egyesült Tartományok köztársasága. Az ebben a köztársaságban kialakult új közjogi formák elméleti alaptétele a népszuverenitás politikai teóriája volt. Ennek az eszmének két képviselője Filips van Marnix⁴⁵ és Johannes Althusius⁴⁶.

Az első időben még nem a monarchia megszüntetéséről, hanem a népnek arról a jogáról volt szó, hogy ítélkezzék a trón felett, és eltávolítsa a királyt, ha az zsarnokká vált. Ezeket az eszméket meglehetősen világosan fejezte ki az az okmány, amelyben II.Fülöp trónfosztását deklarálták:

„Nem a nép van az uralkodóért, hanem az uralkodó a népért, mert nép nélkül uralkodó sem lenne. Az uralkodó azért van, hogy a törvény és az igazságosság szerint kormányozza alattvalóit... Ha pedig nem így bánt velük, hanem úgy, mint rabszolgákkal, akkor nem uralkodó többé, hanem zsarnok, és alattvalóinak joguk van a rendi gyűlésbe küldött képviselőik törvényes elhatározása alapján elpártolni tőle”.

A népszuverenitás eszméit világos rendszerbe foglalva fejtette ki Althusius „Könyvek a politikáról” c. művében, amelyben a hét tartományból alakult Egyesült Tartományban kialakult közjogi berendezést taglalja. „Inkább köpjünk az istentelen király arcába, mintsem hogy parancsainak engedelmeskedjünk,” – írja. Azt írja továbbá, hogy a szuverén jogok összessége csak a népet illetheti meg.

Spinoza⁴⁷ szerint a hatalomra került polgárságnak kell féken tartania a népet. Szerinte az „ész embereinek” kell vezetnie a „sokaságot”. Ez utóbbit nem az ész, hanem a szenvedély vezérli, ezért szükség van egy erős (de mindenképpen köztársasági) államra, mert „semmiféle társadalom nem állhat fenn kormányzás és erőszak nélkül.” Az egyének és a hatalom joga addig terjed, ameddig erejük. A társadalom: erők rendszere, s a feladata az, hogy megtalálja ezeknek az erőknek a szilárd egyensúlyát. Ha a társadalomban valaki kárt okoz az embereknek, ha zavarja őket létezésükben és az ésszerű élet élvezetében, akkor „megengedhető, hogy olyan úton távolíttassék el, amilyent a legbiztosabbnak tekintünk.” Az állam a maga részéről biztosítja az embereknek a békés életet, „természetes, elidegeníthetetlen jogaikat”, mint például a magántulajdon jogát, a lelkiismereti és gondolatszabadságot.

⁴⁴ Machiavelli, N.: i. m. 76-77. o.

⁴⁵ Marnix Filips van (1540-1598) holland író.

⁴⁶ Althusius, Johannes (1557-1638) Emden város polgármestere, a herborni egyetem rektora.

⁴⁷ Spinoza, Baruch (1632-1677) holland filozófus

Saint-Simon⁴⁸ és az „új kereszténység”

Saint-Simon egy új társadalmi rendet képzelt el (association), amelynek alapja a munka és legfőbb célja „a legszegényebb társadalmi osztály erkölcsi és fizikai helyzetének lehető leggyorsabb és legteljesebb megjavítása”. Ebben a társadalmi rendben a vezetőket kizárólag képességeik és tehetségük alapján választják meg. A nemzetgazdaságot az „iparosok tanácsa” és a „tudományos akadémia” tervszerűen vezeti. Ezt nevezi Saint-Simon új kereszténységnek. Követőinek alaptétele: „Az egész világra kiterjedő társulás (association), mindenkinek képességei szerint, minden képességnek végzett munkája szerint – ez az új jog, amely a hódítás jogát és a születés jogát felváltja.”

Fourier⁴⁹ és a falanszter

Fourier a „harmonikus társadalmi rendet” hirdeti. Ennek alapsejtje szerinte a falanszter, a „mezőgazdasági és ipari társulás”, az association. A falanszter 1620 emberből áll, jellegét tekintve termelési és fogyasztási szövetkezet. A falanszteren belül a különböző munkák elvégzésére „szériák” vannak, amelyek „csoportokra” tagozódnak. A falanszteren belül az emberek nincsenek egyféle munkára kényszerítve, különböző „szériák” munkájában vehetnek részt, aminek folytán a szabad munka élvezetté válik az emberek számára. A falanszter jövedelmének 1/3-a a munkára, 1/3-a a tehetségre, 1/3-a pedig a bevitt tőkére jut.

Ezer év a magyar történelemben

Szent István: a tanácsadók szerepe

„A királyi emelvényen a tanács a hetedik helyre tart igényt. A tanács állít királyokat, dönti el az ország sorsát, védelmezi a hazát, csendesíti a csatát, győzelmeket ő arat, kerget támadó hadat, behívja a barátokat, várakat ő rakat, és ront le ellenséges sáncokat. Minthogy pedig a tanácsnak ekkora haszna van, ostoba és pöffeszkedő emberekből összeállítani, én úgy vélem, mit sem ér; hanem a tekintélyesebbek és a jobbak, a bölcsőbbek és a legmegbecsültebb vének ajkán formálódjék és csiszolódjék. Ezért, fiam, az ifjakkal és a kevésbé bölcsekkel ne tanácskozz, ne is kérj tőlük tanácsot, hanem a tanácsuraktól, akiknek koruk és bölcsességük miatt megfelel ez a feladat... kiki életkorának megfelelő dologban forgolódjék, tudniillik az ifjak fegyverben, a vének a tanácsban. Egyébként az ifjakat mégsem kell teljesen kiűzni a tanácsból; ámde ahányszor velük tanácskozol, még ha életrevaló is az a tanács, mindig terjeszd a nagyobbak (maiores) elé, hogy minden cselekedeted a bölcsesség mértékével mérhesd.”⁵⁰

Aranybulla (1222): az alkotmányos felelősség elve⁵¹

Endre nem az ősi jogokat elevenítette fel, hanem a szerzett és engedélyezett szabadságokat legalizálta. Az Aranybulla az idegenek elhatalmasodása, a pénzügyi

⁴⁸ Claude-Henri Saint Simon (1760-1825) francia grófi családból származott és kitűnő nevelésben részesült, elsajátította a felvilágosodás eszméit. Jelentősebb művei: „Az ipar rendszere”, az „Iparosok katekizmusa” és az „Új kereszténység”

⁴⁹ Charles Fourier (1772-1837) kereskedő családból származott, kora ifjúságától fogva a kereskedelemben dolgozott. Legfontosabb művei: „A négy mozgás elmélete”, „Értekezés a házi és mezőgazdasági társulásról”, „Az új ipari és társadalmi világ”.

⁵⁰ Györfly György: István király és műve. Gondolat, Budapest, 1977. 250.o.

⁵¹ A következő rész Asztalos-Pethő: A magyar nemzet története, Dante, Budapest alapján készült.

és egyéb hivatali visszaélések és a hivatalok halmozása ellen hozott intézkedéseket, továbbá messzemenően figyelembe vette a kismanesség politikai törekvéseit. A bulla „az összes nemes személyek szabadságát és privilégiumait” erősítette meg. A királynak évente össze kellett hívnia az országgyűlést, amelyen minden nemes, aki csak akart, szabadon részt vehetett.

A bulla egyik cikkelye arról szólt, hogy egy nemest sem szabad börtönbe zárni és megbüntetni „valamely mágnás kedvéért.” Több cikkely biztosította a nemesség és a papság adómentességét, eltiltotta az állami tisztségviselőket attól, hogy a nemesi birtokra belépjenek. A király nem avatkozhatott be a nemesség birtokviszonyaiba. Legnagyobb közjogi érdekessége az Aranybullának az alkotmányos felelősség elvének kimondása, amely a királyi tanács és nádor felelősségében és ellenőrző közjogi hatáskörében nyilvánul meg. Az Aranybulla 31. cikkelye a nemességet feljogosította a törvényt és jogot sértő királlyal szemben való felkelésre.

Károly Róbert (1288–1342): az önrendelkezés elve

A provinciális közösségek (vármegyék, szabad kerületek, városok) önrendelkezési jogot nyertek. Ennek főbb elemei: a szabályalkotás joga, a bíró- és előjáróválasztás joga, önhatalmú közigazgatás és törvénykezés joga, az országos törvényhozásban való részvétel joga.

Nagy Lajos: (1326–1382): a fejedelemválasztás

Elhomályosult az a felfogás, hogy a királyság Isten rendelésén és a vérség jogán örökölt patrimoniumon alapul, s a helyét az a felfogás foglalta el, amely a nemesi közösségnek az első fejedelemválasztáson gyakorolt hatalom-átruházó ténykedésében lelte fel a királyi hatalom alapját. Ennek kapcsán alakult ki később a *szentkorona-elmélet*.

Mátyás (1443–1490): a vezető helyettese

Az 1485-ös törvénycikk a nádor hatalmát széles körben kiterjesztette. A királyválasztásnál őt illeti az első szavazat, a király kiskorúsága esetén hivatalból ő a gyám, a király távollétékor ő a helyettes, tehát a király kormányzója, akinek az ország éppúgy engedelmeskedni köteles, mint a királynak. A nádor az ország főkapitánya, a király után a legfőbb bíró, a kunok ispánja. A nádor hívja össze az országgyűlést a király koronázására.

Werbőczy István (1458–1541): a nemesi előjogok

1514: *Tripartitum*. Szentkorona-elmélete szerint nincs jogkülönbség köz- és főnemesség között. Meghatározta a nemesség 4 alapjogát: (1) Nemes ember nem tartóztatható le az elmarasztaló ítélet kimondása előtt. (2) A nemesnek egyetlen ura és felettes hatósága van: a koronás király, de a törvény ellenére ő sem háborgathatja őt sem személyében, sem vagyonában. (3) A nemes minden jogával és jövedelmével szabadon élhet, minden jobbágyteherrel, adóval, vámtól, harmincadtól mentes. Hadba szállni csupán az ország védelmére köteles. (4) Ha a király ezeket a jogokat megszegné, a nemes ellenszegülhet és ellenállhat anélkül, hogy a hűtlenség terhébe esnék.

Ferdinánd (1503–1564): a vezetés centralizálása

Ferdinánd titkos tanácsa minden ország központi kormánya felett mint legfelső, országok feletti központi szerv működött s nem volt érzéke az egyes országok sajátos érdekeihez, mindent az összesség szempontjából tekintett. A titkos tanács mellett az udvari tanács, az udvari kamara és az udvari kancellária volt a központi kormányzat szerve.

Mária Terézia (1717–1780): modernizációs törekvések

A reformok legfontosabbja az volt, hogy el akarta látni az országot orvosokkal és szülésznőkkel. Hazai közegészségügyünk ekkor született meg. Mária Terézia indította meg az árvagondozás ügyét. Maradandó kísérletet tett a királynő a nevelés és iskolázás, a jobbágyvédelem és a vallási kérdés terén.

II. Lipót (1747–1792): a nemzeti sajátosságok a kormányzásban

Az 1790–91-es országgyűlés törvényei:

A király köteles elődje halála után hat hónapon belül magát megkoronáztatni és hitlevelet kiadni.

A korona Budán őrizendő és külföldre kivinni nem szabad.

A királynak huzamosabban kell az országban lagnia.

Magyarország független és szabad ország, amely semmi más országnak vagy népnek nem lévén alárendelve, saját törvényei és szokásai szerint kormányzandó.

A törvényt megváltoztatni, magyarázni, módosítani csak a királynak és nemzetnek közösen és csak az országgyűlésen szabad. Rendeletekkel és pátensekkel kormányozni nem lehet, azok érvénytelenek. Minden három évben országgyűlés tartandó.

I. Ferenc (1708–1765): a szabadságjogok megjelenése

Szekfü szerint a liberalizmus három követelménye:

- *Egyéni szabadságok:* személyes szabadság, amit Angliában a „Habeas corpus”-akta fejez ki, működési és kereseti szabadság, függetlenül az állami és rendi akadályoktól, a monopólium-, privilégium, vám- és céhszabályoktól, valamint a tulajdon és tőke felhasználásának joga.
- *Társadalmi szabadságok:* szabad vallásgyakorlás, amely egybekapcsolódik az egyház és az állam szétválasztásával.
- *Politikai szabadságok:* az előzőek törvénnyel történő biztosítása, általános választójog, nemzeti népképviselő, kormányfelelősség, független bírászkodás, sajtószabadság.

Széchenyi István (1791–1860): Az önismeretről

„ Az önismeret külön véve, minden egyéb körülállások ismerete nélkül, csak csorba hasznat hajtana; de a' bölcsesség azt kívánja, hogy mindenki magát, azaz testi 's lelki tulajdonit; körülményit u.m. nemzetiségét, vagyonát, hazáját, hazafiait; összeköttetésit, azaz: szüleit, rokonait, gyermekit; választottit, u.m. szerelmét, barátját, ismerősit olly tökéletesen ismerje, a' mint azt agyvelői ereje csak engedi; – a' bölcsesség azt kívánja, hogy ezek kitanulása 's kiismerése élete fő foglalatossága 's fő tudománya legyen; és hogy végre minden külön helyzetiben, önmagát 's összeköttetésit keresztül látván 's tökéletesen ismervén, ha úgy szabad mondanom házi esze szerint cseleked-

jen... A' ki pedig úgy akar cselekedni, hogy valaha azt meg ne bánja, vagy tán meg ne sirassa is, annak mind azon pontot, mellyen áll, mind azt, a' mi azon ponthoz ér, 's üt, tökéletesen ismerni elkerülhetetlenül szükséges; mert a' cselekvés oly szoros összeköttetésben áll magunk 's körülállásink mibenlétével, hogy az csak ebből folyhat józanon.... Mind ebből következtessük: 'hogy a' józan kifejlésre, megbírálásra 's cselekvésre az önismeretnek – a' szó egész kiterjedésében – használása az életben mindenek előtt szükséges."⁵²

Fényleni, nem használni

„Ki úr akar lenni, képzelete szerint csak rendfentartás, anarchia-elmellőzés végett 's hogy parancsai körét nagyobbítsa, forog, kérkedik, izzad 's haladása kedviért előszobákban unalommal tengeti napjait, és sokszor, mint Aristippos, térdén esedez, de nem másokért, hanem magáért; ki pedig a' nép bábja kíván lenni, azzal csalja magát, hogy ő a' régi jó fentartása végett, hogy a' nemzeti szellem 's drága szabadság éljen, áldozza fel magát; midőn nem is tudja, mi a' szabadság 's a' korlátlanyságot, betyárságot tartja annak 's a' nemzet palladiumát nem ritkán kirekesztőleg magyar tánczra és zsinóros nadrágra állítja. Mind a' két rész dicséretet 's hasznat vadász; csak hogy egyiknek az udvari tömjén kellemesb, másiknak pedig a' popularis illat; cselekvények azonban egyenlőn zavaros 's tisztátlan forrásból fakad, csak hogy izlések különböző. Fényleni soknak legfőbb célja, nem – használni.”⁵³

Az igazi hatalom a tudományos emberfők mennyisége

„A' tudományos emberfő mennyisége a' nemzet igazi hatalma. Ezek Statistikája az ország legérdekesebb – leginteressébb – része. Nem termékeny lapány, hegyek, ásványok, éghajlat 's a' t. teszi a' közérőt, hanem az ész, melly azokat józanon használni tudja, Igazibb súly 's erő az emberi agyvelőnél nincs. Ennek több vagy kevesebb léte a' nemzetnek több vagy kevesebb szerencséje. Mi nagy erő egy vagy több 100 ezer ember, fő nélkül? Nézzük a' történeteket a' Duna folyta körül 1828 és aztán 1829ben. Nem a' sok katona vívja ki a' csatát didallal, hanem a' tábornok által jól elkészült 's bölcseséggel vezetett bajnok. Nem annyira a' fegyverhordozók 5-600 ezres számátul kell félni, hanem azon morale pondustul – erkölcsi súlytul – melly tán annyi ember közt hihetőleg rejtekezhetik. 'S milly természetes, hogy valamelly háború kimeneteliről annak mindég meg kell csatlakoznia, ki az ellenség számát 's ágyuit veszi csak számba, nem pedig a' hadinép műveltségét 's vezérinek esztét.”⁵⁴

A vezető feladata a működtetés

„A' legnagyobb élettudományu fejdelem maga szinte semmit sem eszközöl, de mindent eszközöltet. Ő okozza a' hadnak az ellenséggel győztes szembeszállását, utak csatornák vitelét, várak hidak építését, ő a' honi csend 's rend fenntartását; 's midőn mint élesztő erő fenkőre világit, minden mozog és pezsg széke alatt; az időhozta jövendő pedig okozatit, mint tetteit említi, mellyek szorosan véve azok is. Így építé Minerva templomát Perikles, így vont hidat Dunánkon keresztül Trajanus, így vitt utat Simplonon által Napoleon. 'S minden odajárultok nem volt egyéb, mint ok-adás, a' mi élettudományukból ered; minthogy a' szobrászok, művészek 's a' t. élettudománya építé fel az Istenasszony házáat, hidat 's utat ön rajzaik, mérésik, dolgozásik 's verítékeik által.”⁵⁵

⁵²Hitel, Pesten, Petrózai Trattner J.M. és Károlyi István' könyvnyomtató-intézetében, 1830. 27.o.)

⁵³ U.ott, 100.o.

⁵⁴ U.ott, 178.o.

⁵⁵ Széchenyi István: Világ, Pesten, Fűskuti Landerer Nyomtató Intézetében, 1831. 57.o.

Egyszerűség a vezetésben

„A' legegyszerűbb erőmű legtökéletesb. Az országlás szinte egy erőmű, 's annak lehető legtökéletesb kifejtése a' kormány philosophiája; 's így a' Fejedelem 's egyesült Rendelegszentebb kötelessége az országlást a' lehető legegyszerűbb elvekre állítani. Ez axioma. Látni fogunk ennek következtében sok erőművet derekasan forogni, mert egyszerűk; másokat rendetlenül mozogni 's végkép megakadni, mert complicáltak. Tapasztalni fogjuk nem különben, ha a' jelent 's mutat tekintjük, némely nemzetek ép 's életteli magokban virágzását, másoknak ellenben lassu vérfo-lyás- okozta hervadását, a' mint t.i. egyszerű vagy többszerű elvekre vannak állítva.”⁵⁶

A demokrácia fontossága a vezetésben

„Áldozzuk magunkat fel, ha kellene; de nem mint Zarándok eldődink egy puszta képzeletért, hanem az örökön élő, soha nem változó 's csak a' hiu embertől homályba burkolt, el nem ismért 's annyiszor félreértett Valóért! Korunk soha ne legyen felfegyverkezve alacsonyabb helyen álló hontársaink elnyomatása végett – nem, nem, mert ő is hazánkfia; de használjuk kifejtése végett inkább minden tehetségünket, hogy a' már kicsinosult úgy mint mi, szívdöbögve 's örömteli harsoghassa fel az egekbe „Nekem is van hazám!” – az állati soron álló pedig, ki nem kevesebb földink, láböl- jon ki végre a' halhatatlan embert undokító baromi körből.”⁵⁷

A törvény filozófiája

„A törvény philosophiája: a' jót pártolni, a' rosszat sujtani; 's nincs veszedelmesb, mint ha a' törvények politikai tekintetek miatt, majd egynek majd másnak kedveznek; mert akkor valóban vége minden törvényi szentségnek, melly nélkül az emberi társaság végkép vadállati csordák sorába dül. Ne pártoljon tehát a' törvény tul se hitelezőt se adóst; de pártoljon mindenkit egyenlőn.

A' végrehajtó hatalom philosophiája pedig: szorosan a' törvény parancsát teljesíteni 's teljesíttetni; 's nincs megint veszedelmesb, mint midőn a' végrehajtó kénye szerint magyaráztatja a' törvényeket; mert akkor ezen utólsók megszűnnek törvények lenni, 's egyenest gúny 's nevetségi tárgyak alacsony helyére süllyednek. Ne fejtegetessék tehát a' törvény, de szörül szóra hajtassék végre.

E két oszlopon álló alkotmányi compendium philosophiája végre: a' becsületes, józan eszü fáradozást – a' mi valódi polgárerény (virtus civica) – minden módon jutalmazni; mert a' restet, fonákot, tompa eszü pártolni valóban nem egyéb mint a' rossz tanulót eminensek sorába emelni, a' jó tanulót ellenben 3ik classisba taszítani le. Legyen azért az érdem pártolva, de ne az érdemtelenség.”⁵⁸

⁵⁶ U.ott, 106.o.

⁵⁷ Stádium, Lipcsében, 1833. Wigand Ottónál

⁵⁸ U.ott, 85-86.o.

KRISZTIÁN BÉLA

Közelebb az írásértelmezéshez – a kézírásismerete és felhasználása a gyakorlati személyügyben

Az emberrel, viselkedésével, cselekedeteivel, értékeivel és céljaival több, mint kétezer éve foglalkozik tudományos igénnyel az emberiség. A mindenkori érdeklődés az ember és a munka, a magatartás kapcsolatában nem újkeletű. Az első, foglalkozást és pályaalakmasságot taglaló mű ismereteink szerint 1575-ben jelent meg.¹ A szerző ebben négy pontban foglalta össze a foglalkozás/pályaalakmasságról vallott nézeteit: a/ az embernek csak egy adottsága lehet kiváló, b/ minden adottságnak megfelel valamely foglalkozás, c/ idejekorán szükséges megállapítani, hogy az ember adottságai inkább elméletiek-e vagy gyakorlatiak, d/ minden adottság megfelelő testalkatban és temperamentumban nyilvánul meg.

Az írni tudó ember és írása, az abból történő következtetés lehetősége 1611-ben, egy nápolyi cikkben fogalmazódott meg. A tudományok fejlődésével bővülő ismeretek birtokában az alkalmazott lélektan előzményeit orvosi és közgazdasági forrásokban találjuk meg (Paracelsus, Ramazzini). A munka világának sokoldalú feltárása és emberi kapcsolatai tovább mélyítették a megismerés vágyát. Ebben a folyamatban nem szükséges túl messzire visszamenni az időben. Elegendő a kísérleti pszichológia első teljesítményeire utalni a múlt század második felében, valamint az empirikus szociológia kialakulására századunk első évtizedeiben. Ezek a teljesítmények hozták magukkal többek között azokat az eredményeket, amelyekről ma az emberi erőforrással kapcsolatosan nem csak bizonyos vizsgálatokról és bizonyos törvényszerűségek megállapításáról, fölfedezéséről beszélhetünk, hanem az emberi magatartás alakításának tudományos technikáiról is. Az itt alkalmazandó technikák tudományos érvénye azonban azért kétséges, mert minden esetben kiderül konkrét társadalmi/vállalati kötöttségük. Vagyis érvényesek bizonyos személyiségi adottságok, szervezeti feltételek, kulturális viszonyok között (lsd. vállalati kultúra), de nem érvényesek eltérő viszonyok között. Azoknak a vállalati kultúrára, szervezetfejlesztésre, újabban a globális szervezetekre vonatkozó tanulmányoknak, amelyek e kérdéssel foglalkoznak, megismétlődően ez a tanulságuk. Mindenesetre a pszichológia, a viselkedéstudományok egy sor alaposan kidolgozott és ellenőrzött technikát kínálnak a magatartás, az ismeretek felmérésére, azok alakítására minden olyan foglalkozás számára, amely az em-

¹ Juan Huarte: Examen de ingenios para la ciencia. Neaple. 1575.

berrel, mint erőforrással foglalkozik². Ezek közé tartozik a grafológia is. Állandóságát nemcsak korunk személyiség megismerési vágya, az ember belső világának ezoterikustól a gyakorlati megvalósulásig terjedő köre, hanem az a tény is meghatározza, hogy a pszichológia segédtudományának is tartott grafológia lehetőséget ad a személyiség egyes tulajdonságainak körülhatárolható megismerésére.

A személyügyi gyakorlatban tág tér nyílik a személyiség megismerésére, magatartása megfigyelésére, elemzésére. Ennek egyik eszközeként az íráselemzés, a grafológia is jelen van a gyakorlatban. Sokan a grafológia alkalmazását függetlenítik a tanulmányok anyagaitól. Mint interdiszciplináris tudomány, jelentős mértékben a pszichológia tudományára támaszkodik. Az érintkező más tudományterületeket csak elméletileg tudjuk különválasztani, mert az írásértelmezés önálló problematikáján kívül bármely tudományban megnyilvánulhat. Mivel az írástanulás az élet első szakaszaira esik, jelentős szerepe van benne az írásra nevelésnek. A kapcsolatos tudományok szűkebb körének meghatározása felvet egy sajátos kérdést. Nevezetesen azt, hogy miért éppen a lélektan vállalkozik arra, hogy a tudományok között az írásértelmezésben is az összekötő, vezető szerepet játssza?

Erre több válasz is lehetséges. Az egyik: hogy több határterületi tudomány egymagában nem alkalmas arra, hogy működésük központjába az írásértelmezést állítsák, vagy hogy átfogják a többi tudomány íráselemzés tevékenységét. Bármely tudomány írásértelmezéssel foglalkozó igyekezete saját tudománya határterületén foglal helyet. Így az alkalmazott pszichológia mutatkozik legalkalmasabbnak arra, hogy szintetizálja a határterületek idevonatkoztatható eredményeit és ezeket a gyakorlati írásértelmezés szolgálatába állítsa. Egyébként, ha más nem is tenné e szerepre alkalmassá, az egyenlők között az első elv alapján is ezt kellene kijelölni, mert a személyiséggel kapcsolatos életpálya-befolyásolás, tanácsadás, vezetés-irányítás eszközeivel (mind megannyi pszichológiai beavatkozás) a lélektan végzi a legjelentősebb munkát. A grafológia széles társadalmi érdeklődés tárgya. Ezt fenntartja a sokszínű grafológiai ismeretközlés³, a grafológiai elemzést ajánlók jelenléte, a grafológia differenciálódása,⁴ a grafológiai képzések igénybevehetősége. A bíróságok és bűnüldöző szervek, a klinikai kezelés szintén élnek a grafológia módszerével. A grafológia jelentős hivatalos térnyerése volt az OKJ-be illesztés.⁵

A felnőttoktatás és a humánpolitika számára fontos, hogy valaki milyen ismeretkör felé fordul, vagy mit utasít el, mennyire tág az érdeklődése, milyen beállítódás és viselkedésváltozás érhető el az emberi erőforrás gazdálkodásában.

² Pl. Gerrickens, Peter: Kártyatükör. Bp. Humán Telex Kft. 2000. (a magatartásformák, tulajdonságok és csoportmechanizmusok feltárása)

³ Pl. Képes Társkereső. Enyedi Olga: Az írás a külső és a hangulat tükré. 2001. III. évf. 12. 24. o., Péntek. Fazekasné Visnyei Irma (Komló) rendszeres grafológiai rovata a pécsi A Baranya Megyei Híradó hirdetési újságjában. 2001 június 22. (V. évf. 24. sz.). 2. o., Színes Mai Nap Grafológiai Intézet rovata Csányi Ildikó grafológus. Az írástömb vizsgálata. 2001. június 17. 33. o. Népszabadság. Hazugságvizsgálat írásminta alapján? A komputeres grafometria bevezetése a Grafológiai Intézet és a Beck-Tóth Kft. együttműködésében. 2001. június 14. 1–18. o., Népszabadság. T. Puskás Ildikó: A kézírás „testbeszéd”. A grafológia a nőkért, a családjáért. 2001. május 19. 30. o., a Humánpolitikai Szemle. Folyamatos rovattal, a Grafológiai Intézet rendszeres közleményei, a Nemzetközi Grafológiai Szemle, stb.

⁴ Népszabadság. T. Puskás Ildikó: Mire jó a grafopedagógia? 2001. júl. 5., 28. o.

⁵ A 6/1995. (XII. 15.) MüM. rendelet a Grafológus szakasszisztensről, 52 7899 01. sz., FEOR-3315, OKJ 2323 (grafológus) sz.

Sokan azt feltételezik, hogy az írásértelmezés igénye a mindenkori humánpolitikai szakmai érdeklődéstől függ. Ez csak részben igaz. Egyidejű hatótényezőként szükséges figyelembe venni a tudatos érdeklődést és a meglévő irracionális előítélet-tartalékokat. A megítélésben végletes vélemények csapnak össze. Buda Béla szerint a grafológiával szemben a „pszichológia bizalmatlansága indokolt”, Klein Sándor, számbavéve a grafológia alkalmazási köreit, megállapítja, hogy „Talán nem vagyunk igazságtalanok a grafológiával szemben, ha azt mondjuk: grafológiai felkészültséggel, kellő óvatossággal és az egyéb információk kiegészítéseként a kézírásból is kaphatunk hasznos információkat a dolgozóról.”⁶ A közérdeklődés és a tudományokból származó megerősítő tények azonban a grafológia szerepét tartósítják. A konkrét alkalmazásokat bemutató és a grafológia igényét hangsúlyozó vélemények szintén odahatnak, hogy a grafológia, mint módszer és eszköz a személyügyi munkának is része legyen. A személyügyi szakirodalom is foglalkozik a grafológiai vizsgálatok lehetőségeivel.⁷ Az, hogy a tanfolyami képzési lehetőségek mellett a grafológia több helyen az egyetemi oktatásban, mint külön kurzus megjelent, az eljárás ismertségét tovább szélesíti. Ugyanakkor utat nyit a mélyebb ismeretelsajátítás lehetőségei számára. A humánpolitikusok számára alkotott általános grafológiai képzési terv a gyakorlatilag elérhető, a tájékozódást és felhasználást előkészítő alapokat nyújtó képzés körébe tartozik (1. táblázat).

1. táblázat A grafológia alkalmazás-területeinek áttekintése
(W. Barna-Lévai alapján)⁸

LEHETSÉGES ALKALMAZÁSI TERÜLETEK	A GRAFOLÓGIAI VIZSGÁLATOK CÉLJA
Klinikai	Patogenezis tényezőinek és dinamikájának feltárása, gyógykezelés hatásvizsgálata, tünetek mögötti kapcsolati zavarok feltárása..
Kriminalisztikai	A bűntényekkel kapcsolatos személyiségfeltáró-vizsgálatok.
Mentálhigiénés	Önismeretfejlesztés, párkapcsolati konfliktusok és gyermeknevelési problémák okainak feltárása, krízisintervenciók munka támogatása
Nekrografológiai	Elhunyt ismert, kiemelkedő személyek személyiségvizsgálata
Pedagógiai	Az oktató-nevelőmunka hatékonyságának segítése, pályaválasztás segítése, viselkedési zavarok hátterének feltárása, képesség, ill. tehetségfeltárás, egyéni személyiségfejlesztés, grafoterápia.
Személyügyi	Szűrővizsgálatok, vezető-kiválasztás, munkatárs kiválasztás, állapotkövetés, baleset-megelőzés, team-építés, hatásvizsgálatok, teljesítmény-terhelhetőségi vizsgálatok, életvezetési tanácsadás, karriertervezés, pályaalakmassági vizsgálatok, tárgyalási stratégia tervezése, személyközi kapcsolatok és konfliktusok prognózisa, konfliktuskezelési módok feltárása.

A személyügyi gyakorlatban a grafológia alkalmazására utaló írások többsége elsősorban a kisebb-nagyobb részletezésben merül ki. A ráutaló grafológiai megközelítések már konkrétan keresik az összefüggéseket. Foglalkoznak a

⁶ Klein Sándor: Munkapszichológia I. Pécs. JPTE FEEFI. 1998. 189. o.

⁷ Pl. Balogh László-Barta Tamás-Dominik Gyula-Koncz István: Vezetépszichológiai sarokpontok. Bp. Szókratész. 2000., Szemes László-Világi Rudolf: Személyügyi feladatok rendszere. Pécs. PTE FEEFI. 32001.330–339.o.

⁸ W. Barna Erika-Lévai Zoltán: Grafológia a korszerű személyügyi munkában. Pécs. PTE FEEFI. 2001. 86. o.

kézírás és személyiségjellemzők összefüggéseivel,⁹ a temperamentum és motivációk stb. kérdéseivel és ezeket igyekeznek az emberi erőforrással kapcsolatos feladatokhoz illeszteni.

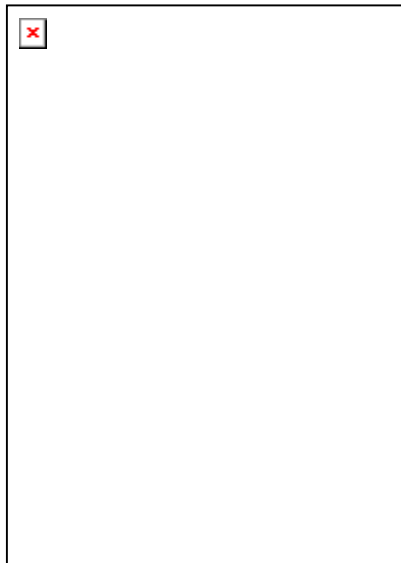
Abban a világban, amely egyre absztraktabbá válik, de a teljesítményorientáltság kötelező, megkönnyebbülést jelent, ha az ember számára a grafológia nyújtotta lehetőségek megismerhetőkké válnak és kifejleszthető az önmaga és a másik grafológiai megközelítésének képessége. A személyügyben a grafológustól elvárt teljesítések néha túlzóak. Nem várható el pl. a grafológustól az, hogy az adott kézírásból a személy alkati jellemzőiről, neméről, életkoráról pontos meghatározást adjon. Az írás tulajdonosának mentális képességei azok, amelyekről a grafológus kellő írásmennyiség alapján közelítően pontos képet tud adni.

Mely képességekről lehet szó? A grafológia igen sok elemzési ponttal dolgozik (száznál több értékelési pontot használ). Ezek az ismereteket és tapasztalatokat tükröző folyamatokat, tudást tükrözik. Így a személy aktuális pszichés állapota, a munkavégzéshez való viszonya illetve munkavégzése, érzelmi életének jellemzői, önismerete, önértékelése, önbizalma, gondolkodásmódja és gondolkodási tempója, logikája, kreativitása, nemkülönben a közösséghez való viszonya (zárkózott vagy nyitott személyiség) követhető nyomon. A felvételi eljárásban használt grafológiai elemzések a választott foglalkozás (a pályaválasztóknál a választott szakma tekintetében) nyújtanak adalékot a személyiséghez jobban illeszkedő foglalkozás, munka ajánlásával. Ez alkalmas eszköz a vállalatban belüli „mozgások” személyügyi irányításában is.

A grafológia alkalmazása

Az állami intézmények kevésbé veszik igénybe a grafológiai eszközöket a kiválasztásban. A fejtárgy, a multinacionális vállalatok és a tanácsadó vállalatok között számosan különböző elismertségen használják (ld. ábra)¹⁰. A humánpolitikai gyakorlatban nem általános ugyan, de elfogadott és igényelt a grafológiai tájékozódás.

A vállalatok az érdeklődésen át a konkrét használatig számos változatát mutatják a grafológiai kapcsolatuknak. Igénylik a tájékozódást/tájékozottságot. A személyügyi feladatokban résztvevők egy része megkísérli, hogy grafológiai ismeretei birtokában döntését biztosabbá tegye. Ezek részéről kívánság, hogy a grafológiáról viszonylag rövid idő alatt „mindent”

⁹ Pl. W. Barna Erika-Lévai Zoltán: Grafológia a korszerű személyügyi munkában. Pécs. PTE FEEFI. 2001. 171 és köv. o.

¹⁰ Tesztek a munka világában. Klein Sándor-Kiss Julianna. Objektív alkalmasságvizsgálat. Az Internet-korszak pszichológiai eszközei a humánerőforrás-menedzsment szolgálatában. Bp. SHL. 2001. 7. o.

tudjanak. Kívánság az is, hogy a grafológiai kézikönyvek, mint útmutatók szerepeljenek. Legyenek be- és összehasonlítható írásminták, amelyekről az elemzett elfogadott írásminták az újonnan beszerzett írásmintákra adnak egyértelmű vagy erősen közelített választ. Így lerövidülhet az elemzés ideje, a döntéshez gyors háttér áll rendelkezésre. Mások a grafológiai felmérés megszervezésén túl az értékelést grafológiai szakértőkre bízák.

A grafológia megértését a munkapszichológia alapos ismerete segíti. A munkapszichológia az egységes pszichológia alkotórésze. A munkapszichológia tárgya nemcsak a munka (ilyen tekintetben az írást is munkának tekintjük), mint tevékenység, hanem nem kevésbé a személyiség és annak környezete. Az írás: mozgás, az írás: munka. Az írás egysége a munkamozdulat. A munkamozgás (írás) végrehajtói az aktív és passzív mozgásszervek. Mindkettő működése az idegrendszer irányítása alatt áll. A munkamozdulatban az izmok egésze csoportjai vesznek részt. A munkamozdulatokat megvalósító izmok összességét nevezzük szinergista izmoknak. Ezen belül az ellentétes értelemben működő izmokat antagonistáknak. Az ember természeti felépítettségének és szervei működésének megfelelő mozgások a természetes mozgások. A munka (írás) természetének és céljainak megfelelőek pedig a megfelelő (adekvát) mozgások.

A szakirodalom a kézírás, mint pszichomotoros megnyilvánulást rögzíti, és alkalmazására az alábbi területeket tartja számon (1. táblázat). A mozgásnál a grafológiai értékelés során is többek között a ritmikusságot is elemzik.¹¹ Közelebb jutunk a ritmikusság megértéséhez, ha nem elvontan csak az írásra koncentrálnunk, hanem azokra a mély élettani rétegekre gondolunk, amelyben a ritmus megalapozódik. A munka szempontjából a ritmusnak kiemelkedő szerepe van. Ösztönző és vonzóerejével tekintélyes mértékben segíti a munkát végző embert. A ritmus a külvilág különböző jelenségeitől és hatásaitól elvonja a figyelmet, másrészt pedig saját ingerfelszólításával ösztönzőleg hat a megkezdett munka továbbvitelére. Lendületet ad és így megkönnyíti a munkát. Nem véletlenül alakultak ki a világ legkülönbözőbb tájain egyaránt a munkadalok, felkiáltások, füttyök.¹² A ritmus értékelése, felfedezése és alkalmazása nem kizárólag velünk született adottság, hanem fejleszthető képesség. Kialakítása gyermekkorban kezdődik. Az iskolai nevelésnek nagy szerepe van a helyes ritmus(ok) elsajátításában a mozgásos gyakorlatokban, az írásban egyaránt. Ha a munkavégzés szempontjából kívánatos a jó ritmus, akkor a lehetőség szerint elhárítani szükséges azokat a tényezőket, amelyek ezt zavarják vagy lerontják. Ha például a mozgássebesség túl gyors, a mozgás nem válik hordozójává a ritmusnak. Az egyes elemek időbeli jól elkülönítését és megkülönböztetését nem tudjuk elvégezni. Összefolyó, tagolatlan mozgásból nem születik ritmus. Ha pedig a mozgás túlságosan lassú, akkor az egyes momentumok teljesen elkülönülnek, önállósodnak. Ez esetben az egyes elemeket összesítő ívelés szakad szét. A ritmus két veszélye az elmechanizálódás és a fáradtság tüneteinek leplezése.

Hasonló jelentőségű a munkavégzésben követhető koordináció. Tágabb értelemben a koordináció a mozgások és a rájuk ható tényezők kölcsönös összekapcsolódása, elrendeződése és strukturálódása. Szűkebb értelemben az írás elemei-

¹¹ W. Barna Erika-Demeter Anikó: Kozmikus lüktetés. Bp. Útjelző K. 1996.

¹² A századfordulón tekintélyes anyagot gyűjtött erre Bücher Karl: Arbeit und Rhythmus c. művében.

ben az egyes idegműködések, érzékszervek és végrehajtó szervek egységes, célravezető összerendeződését értjük.

A személyügy sok mindent tesz a személyiség minél jobb megismerésére. Egyik eszközként a grafológiát is igénybe veszi. Többször ismételt igazság, hogy az alkalmasság nem egy-két munkakövetelmény megfelelésén múlik, hanem az egész személyiség és az adott munkakör egésze megfeleltetését jelenti. Minél több ponton válik bizonyossá az összhang a szubjektív és objektív adottságok között, annál nagyobb a valószínűsége, hogy a munkában megfelelő eredményességgel foglalkoztatható az ember.

A teljességre törekvés kívánja azt, hogy az alkalmasságról szóló ismeretünk többrétű és sok tényezőből álló ismeret legyen. A másik követelmény ezen a téren az, hogy a megvizsgált vonások jellemzők legyenek, tükrözzék az alkalmasság lényeges és kevésbé lényeges összefüggését: vagyis, hogy ezek az ismeretek a valóságnak megfelelő, hű, életszerű képet adjanak. Számosan ebben kételkednek, de a képességek fejlődésdinamizmusa feljogosít bennünket arra, hogy feltételezzük: a képességek jelen állapotából a jövőre valószínűsíthető következtetést lehet tenni. Megfelelő értékelő ismeretek birtokában az íráselemzés ehhez nyújt segítséget.

HUSZ MÁRIA

Az ízlésfogalom paradoxonai: az élményképesség és az értékválasztás mint habitus

Az európai típusú autonóm művészet kialakulásától, azaz a modernitás korától kezdve tematizálható az önállósult személyiség, valamint a vallástól és a mindennapi élettől elkülönült esztétikai szféra kölcsönhatása, az egyén, illetve a (polgári) társadalom ízléskultúrája. A kulturális és esztétikai ízlés teszi lehetővé az eligazodást a folyton keletkező és változó szimbolikus rendszerek között. Belsővé vált válogató, szűrő képesség, identitás-elem, amely meghatározza és működteti a preferenciákat, a társadalmi habitus összetevőjeként strukturált és strukturáló diszpozíciók között közvetít. Az egyén esztétikai ízlése az értékítéletnek és -választásnak a szocializáció és a nevelés-nevelődés során formálódó kompetenciája személyiségjegyként működik. Kulturális töketípus.

Az ízlés mint az élményképesség, és a megítélőképesség feltételének vizsgálata a pszichológiai, a befogadásesztétikai, a kultúra- és művészetszociológiai és a pedagógiai diszciplínák metszéspontján helyezkedik el. Jelenléte a mai tudományos diskurzusokban elenyésző. Pedig míg egyrészt alkotói és befogadói törekvések egyaránt hajlanak rá, hogy a populáris- és a tömegművészetet, a köznap miológiai világértelmező sémáit, ízlésmintáit beengedjék a „magas művészet” sáncai mögé,¹ másrészt a társadalomtudományok, az esztétika és maguk a művészetek maguk is határozott individualizálódási tendenciát mutatnak, a csoportstílusoknál, irányzatoknál egyre fontosabbak lettek az egyéni szintek és magánvilágok, felértékelődött a személyiség.

Az alábbiakban a tradicionális elméleti és empirikus megközelítések áttekintése után az ízlésdimenzióinak a mai (posztmodern) feltételek között betölthető szerepét szeretném megvilágítani.

Az esztétikai észlelés/élvezet teremtő tevékenység. A szép érzékelésében Platon óta dominánsnak tartott vizuális esztétikai tapasztalat például a látómező észlelt tulajdonságainak felépítése. Alkotó rendezési folyamat, amely az egész benyomását adja, mégsem egyes összetevői határozzák meg, hanem az egésznek a belső lényege.² Tranzakcionista felfogásban az inger és a válasz között kétirányú folyamat zajlik. Kiválasztjuk az ingert a környezetből, ezzel egyben meg is alkotva azt, miközben válaszolunk az ingerre, amit a kiválasztással megalkot-

¹ Almási Miklós (1992): *Anti-esztétika*. Budapest, T-Twins K. – Lukács archívum.

² Kepes György: *A látás nyelve*. Bp. Gondolat, 1979. p.9.

tunk. Esztétikai elsajátítás során idegen tapasztalatot sajátítunk el, egyúttal saját tapasztalatainkat háttérbe szorítva. Az idegen jelentést létrehozva eddig fel nem ismert tudatunkkal szembesülünk. Így az öntudat fokozásával saját magunk megfogalmazására leszünk képesek, az idegenben magunkat szemléljük.³ Ez az aktus jelentős örömforrás egyben, következő esztétikai élmények felé sarkall, amelyeket már a megelőző tapasztalatokat összehasonlításokkal kamatoztatva egyre érettebb, érvényesebb ízlésítéleteket hozva élünk át.

Az esztétikai termelés és fogyasztás a társadalmi kommunikáció egyik alrendszere, amelyben a műalkotások társadalmi életének két fázisa különíthető el: a szelekcióé, vagy elfogadásé, amely az emberek és az esztétikai értékek találkozásának feltétele, s az ezt követő értelmezés, dekódolás fázisa. Az első fázist, amelynek döntő szerepe van az esztétikai viszony keletkezésében, a társadalmi-egyéni ízlés, habitus határozza meg. Ha valaki nem szokott tárlatra, koncertre járni, nem sajátította el az ott követendő viselkedésnormákat, nehezen válhat esztétikai alannyá.⁴ A második fázis sikere a kulturális kódok birtoklásán múlik.

Az ösztönösnek gondolt esztétikai élmény- és minőségválasztási képességet, értékítéletet az ízlés kormányozza – bármilyen bonyolult módokon alakul is ki az emberben, s legyen jónak vagy rossznak mondható. Az egyén fiziológiai, esetleg veleszületett adottságain kívül erősebbek a társadalmi létrétegből eredő meghatározók. Az ízlés a család, a nevelés, az iskolázottság, a művelődési, művészeti hagyományok, az élmények, esztétikai minőségek, az egyént körülvevő ideálok, a presztízs, a divat és az anyagi életfeltételek hatására alakul. Esztétikai jelenségek észlelésekor emlékezetünk felidézi a megfelelő szépségeszményt, ezt egybeveti az aktuális jelenséggel, s a kettő egyezése vagy eltérése az egyezés mértékének megfelelő intenzitású érzelmi reakciót vált ki. Az ízlésítélet, a tetszés vagy nem tetszés élménye mindig érzelmi eseményként jelenik meg. Mindez intuitív, automatikus módon megy végbe az emberben anélkül, hogy tudatosulna.⁵ Művészeti alkotások befogadása során a szépségeszményekkel (esztétikai minőségképzetekkel) való szüntelen egybevetés mellett a művészeti ideálok, műfaj-, vagy stílus-eszmény mértékeivel is dolgozunk.

Az ízléstulajdonság csoportképző erő, jelentős műveltségi összetevője van, a műveltség növekedésével azonban az alternatív ízlésvilágok iránti tolerancia is nőhet. A posztmodern kultúra értékrelativizmusa hatástalanította a jó ízlés és a rossz ízlés kategóriáit, helyette egy-egy kortárs közösség, divat, vagy irányzat követői veszik körül magukat megkülönböztető stílusjegyekkel, ami az életérzést és az odatartozást reprezentálja.

Az esztétikai élmény/szépségélmény történeti elméleteinek tárgya néhány ismételten előforduló fogalom. A pütagoreusok beállítottság-fogalma mellé Platon a mentális képességek követelményét állította. A lélek a szépséget híven tükröző, istenhez hasonlatos arc vagy testalkat megpillantásakor visszaemlékezik az ideák világában tapasztalt valódi szépségre, „először megborzong, és szívébe

³ Halász L.: Szociális megismerés és irodalmi megértés. Bp. Akadémiai, 1996. p. 227.

⁴ Józsa Péter: Az esztétikai értékek társadalmi kommunikációjának mechanizmusai. In: Az esztétikai élmény nyomában. Bp.: Akadémiai, 1986. p. 96-112.

⁵ Szerdahelyi István (1974): Az ízlés sajátosságai. In: Ízlés és kultúra. Szerk.: Szerdahelyi István. Bp.: Kossuth Kk.

lopózik valami a hajdani megrendülésből, majd rátekintve istenként tiszteli”.⁶ Plótinosz radikálisabb. A szépség felismerése nála a lélek megtisztulásának eredménye. Dürer megkülönböztet spontán ízlésítéleteket és elméleti gondolkodás útján alkotott esztétikai ítéleteket, de beismeri, hogy szépségkánonjainak megalkotásakor a puszta érzéseire hagyatkozott.

A 17. és 18. század egész esztétikai kultúráját az ízlés kultusza határozta meg. A felvilágosodás embere nem a felemelkedésre vágyott, hanem a lét szeretetére. Ezt fokozhatta minden, ami környezetébe került, s aminek alkotója közel állt a tökéletességhez, vagy a megfelelő formához, de a szellemi és etikai dolgok is. A szép módor és a viselkedés az „előkelő” neveltetésből eredt, ahogyan a pallérozott ízlés is, amely az érzékenységre, az értelemre, és valamelyest a józan ész gyakorlására. Az eszmények helyébe az illendőség, a részletek harmonikus arányainak keresése lépett.⁷ A szépséget az ember ítéletei alkotják meg. A szépet szeretik, keresik, élvezetet, örömet lelnek benne, az emberi kedélyállapotban és ízlés-ítéletben konstituálódik maga a szépség.⁸ A brit empiristák (Hutcheson, Hume, Smith) ízlésítélet-fogalma a szépség mérlegelésére vonatkozik, amely itt már azonos az értelemmel és a szellemmel és a lélek örömeivel, a mindenki számára elérhető kifinomult élvezettel. A reflektáló ítélőerő képességének kanti elmélete azután kiiktatja a szeretetet, az akaratot és a vágyat, minden gyakorlati törekvést. Az ízlésítélet érdek nélkül, fogalom nélkül, a célnélküli célszerűség szemléletekor, megfigyelői pozícióból születik, s nem zavarja meg felindultság. A boldogság a tiszta kontempláció elérése.

A 19. századi romantika időszakának végére az asszociációs elmélet és az egyéni ízlés nem zsenikre is kiterjesztett joga párosult a nemzeti génuszoknak megfelelő ízlésformációk kultuszával. Dilthey a 20. század hajnalán szellemtudományi piedesztálra helyezte az élmény fogalmát, mint a totalitáshoz, a végtelességhez vezető utat.⁹

Ontológiai és ismeretelméleti esztétikák mellett a modern szaktudományok, a pszichológia és a szociológia is bevetette eszköztárát az egyéni, társadalmi, és csoportízlés vizsgálatára. Az esztétikai élmény vizsgálatában hangsúlyos a hétköznapi élettől való elszigetelés. Speciális esztétikai érzelmek elkülönítése nem sikerült, inkább különböző érzések harmonikus egységében fedezik azt fel.¹⁰ Ingarden az élmény lefolyását többfázisú folyamatként írja le, amely különféle mozzanatokat tartalmaz. Az eredeti élményt a műalkotás valamely esztétikailag aktív minősége váltja ki. Tudati leszűkítés és koncentráció során (amely az esztétikai tárgy konstitúciójához vezet) szemléletes és értékörző megragadás alakul ki. Tetőpont az észlelt minőségre történő érzelmi–értelmi összpontosítás, majd a nyelvileg megfogalmazott értékítélet. Ehhez az élményszubjektumnak nyitottnak kell lennie és sajátos érzékenységgel kell rendelkeznie a műalkotásban lévő esztétikailag aktív minőségek iránt. Szükséges, hogy képes legyen kitalálni és megalkotni további konkrét elemeket, melyek betöltik a mű meghatározatlan helyeit,

⁶ Platón: *Phaidrosz*. 251b. In: *A lakoma; Phaidrosz*. Szerk.: Steiger Kornél. Ikon Kiadó, 1994.

⁷ Janus. JPTE Pécs, 1987. Őszi szám: *Az esztétika forrásvidéke*. Addison, J. p.11., Batteux, Ch. P.39, Hume, D. p.61., Moritz, K. Ph. p. 68,72. szövegfordításai.

⁸ Heller Ágnes (1998): *A szép fogalma*. Bp. Osiris Kiadó, p. 104-195.

⁹ Dilthey, Wilhelm (1905): *Élmény és költészet*.

¹⁰ Valentine, C.W. (1962): *The Experimental Psychology of Beauty*, London: Methuen, p.9.

bizonyos potenciális mozzanatokat aktualizálni és adekvát emocionális értékválaszt adni.¹¹

Az esztétikai és a művészettörténeti hermeneutika az élményelemet a műhöz és a megértéshez kapcsolja. Gadamer érzéki megértésről beszél, ami ráhangoltságból, involváltságból ered. A műélmény egész emberi mivoltunkat az érintettség, felfedezés, ámulat és rejtély (platóni) köreibbe kapcsolja. Hangsúlyozza a participáció, a belső részvétel és a kommunikáció, a párbeszédszerűség, a műélvezés játékszerű öncélúságát, ugyanakkor értelmességét, s bizonyos szabályok fölismerésének jelentőségét. „...egy múzeumlátogatás vagy egy hangverseny meghallgatása olyan feladat, mely maximális szellemi aktivitást igényel... ha valóban a művészet tapasztalatában volt részünk, akkor a világ fényesebbé és könnyebbé válik”.¹² Bächtmann a megítélőképesség feltételének tartja, hogy „be legyünk állítva” a képet meghatározó ábrázolási elvekre, s az élmény és a felidézés együttes működését emeli ki: „A fogalomnak és tudásnak már birtokunkban kell lennie ahhoz, hogy mintegy magunk elé állítva, megkísérelhessük felmérni és a szemlélet révén érvényesíteni különbségünket a képtől”.¹³

A strukturalizmus a kompetencia fogalmával operálva azt feltételezi, hogy van a műveknek érvényes üzenetük, amit a hozzáértő olvasó a kódok ismeretében megfejt. A dekonstruktivisták a szövegben a jelentéstermelés végtelen lehetőségét látják. Derrida a poétikus dimenziót kiterjeszti a kimondhatatlan felé.¹⁴

Az esztétikai szférát a tényleges emberi életvitel jellegzetes módjaként rehabilitáló újabb filozófiai elméletek között Ian Hunter „etikai technológiaként” értelmezi az esztétikát, amely a magatartás és az események problematikussá tételét szolgálja és lehetővé teszi, hogy az egyén valamilyen esztétikai létezés alanyaként, élményei szubjektumaként alkossa meg önmagát. Ennek megfelelően emlékeztet arra, hogy „a modern esztétikai ethosz fő vonásai a befelé fordulás, a szubjektív állapotoknak szentelt figyelem, a képzelet nyújtotta élmények felerősödése, a nyilvános látszatok semmibevétele, az önművelésből fakadó nemesség, a dialektikus gondolkodás”.¹⁵ Nem a visszahúzódás etikája ez, hanem olyan módszer, amellyel az egyén elhatárolódik a közönséges létezésről és életviteléről egy „felfokozott létforma” szubjektumaként alakítja.

A szociológus Pierre Bourdieu számára a kompetencia mindazon tulajdonságokat foglalja magában, melyek az egyén – esetünkben esztétikai alany – társadalmi személyiségét alkotják. A kódok elsajátítása társadalmilag meghatározott, a kódhasználat szintje bizonyos társadalmi rétegekben újratermelődik. A belsővé vált minták rendszere azután személyiségvonásként, habitusként működik és meghatározza az azonos társadalmi helyzetű egyének észlelési, gondolkodási, cselekvési és értékelő beállítódásait. Bourdieu habitus kategóriája alkalmas az esztétikai ízlés, válogatás, értékpreferencia-beállítódás tényszerűségeinek elméle-

¹¹ Ingarden, Roman: *Az esztétikai tapasztalat ismeretelméleti vizsgálatának alapelvei*. In: Bacsó B. vál.: *Az esztétika vége*. Bp. Ikon Kiadó, 1995.

¹² Gadamer, H.G. (1994): *A szép aktualitása*. Bp., T-Twins Kiadó 1994. p.43.

¹³ Bächtmann, O. (1998): *Bevezetés a művészettörténeti hermeneutikába*. Bp.: Corvina Kiadó, p. 24, p. 117.

¹⁴ Derrida, Jacques (1989): *De l'esprit*. Paris

¹⁵ Ian Hunter (1992): *Esztétika és kritikai kultúrákutató*. In: *A kultúra szociológiája*. Szerk.: Wessely Anna, Bp., Osiris – Láthatatlan kollégium, 1998. p.86.

ti szociológiai nézőpontból való áttekintésére. Ehhez a mező fogalmát is be kell vonni, amely a viszonylag autonóm cselekvésközegekben a különböző pozíciójú egyének hatalma és érvényesülési stratégiái által konstituálódik. A mező strukturálja a habitusokat, a habitusok pedig a mezőt jelentésteli világgént építik fel. A habitus minden pillanatban strukturálja az új tapasztalatokat a szelekció törvényszerűségei által meghatározott korlátok között, s egy sajátos integrációt valósít meg ugyanazon osztály tagjainak első tapasztalatai és a későbbiek között.¹⁶ A szimbolikus viszonyok logikája kényszerítően hat az egyénekre. A nyelvi habitus például a nyelv által adott lehetőségek felhasználásának képessége, az esztétikai kompetencia pedig ebben a szimbolikus mezőben kulturális tőkeként működik. A gyerekkori nevelés és a későbbi tapasztalatok megerősítik, hogy a kulturális tőke típusai megszerzésre és megővásra méltóak.¹⁷ A kulturális tőkefajta birtoklása konvertálható materiális tőkébe, és fordítva. Vannak történelmi szituációk és társadalmak, melyekben a felhalmozás egyetlen formája a szimbolikus tőke, amely lehet presztízs, hírnév, de kompetencia is. Más szituációkban a materiális tőke birtoklása egy ideig felemásan vonzza a szimbolikus tőkefajtát. A kulturális tőke – például az esztétikai-művészeti kompetencia és a művészeti ízlés – elsajátítása a látenszen működő társadalmi mezők szokásnorma determinációi szerint működik, öröklődik és termelődik újjá. Az egyes emberek cselekvéseit meghatározóan szituációkra szabott, tudattalanul működtetett rutinok irányítják, a felnövő generáció is pusztá utánzással sajátítja el ezeket. Az olvasás szokása, a tárlatlátogatás szokása, az operába járás szokása észrevétlenül építi vagy nem építi be a személyiségbe a kompetenciához szükséges kódokat, amelyeket utólag, egyénileg pótolni sokkal nehezebb. Azonban nem reménytelen, ha a szoktatás intézményes módjaira, vagy a művek mellé a kódok mellékelésére gondolunk, amely egyrészt a francia szociológia társadalmi egyenlőtlenségek csökkentésére irányuló elkötelezettségét mutatja, másrészt azt a facilitációs gyakorlatot, mely a múzeumok és művelődési-művészeti intézmények keretei között történik (ismertetések, leírások, információk elhelyezése, közrebocsátása).

Az esztétikai élmény/ízlésélmény/műélmény bizonyítottan az egyik legfontosabb örömforrás. A tökéletes (áramlat) élmény adja az élet valódi értékét, a társadalom attól lesz „jobb”, „ha több embernek van módja arra, hogy élményei egybeessenek célkitűzéseivel”. Az áramlat-jellegű esztétikai élmények különösen megrázóak is lehetnek, ennek feltételei, velejárói a mély koncentráció, magasrendű és kiegyensúlyozott összhang a lehetőségek és a készségek között, a folyamatos kontroll és a megelégedettség érzése. A könnyen elérhető kikapcsolódás nem vált ki önmagában örömeleményt, a tudat újrendezésének képességére van szükség. Az autotelikus családi környezet – amelyben világosak az elvárások, gyermekcentrikus, választási lehetőségeket ad, bizalomteli, és egyre összetettebb cselekvési módokat kínál – elősegíti a tökéletes élmény képességének kialakulását.¹⁸

¹⁶ Bourdieu, Pierre (1980): *Le sens pratique*. In: Pokol Béla: *Bourdieu elméletének alap kategóriái*. Elméleti szociológia 1995/2.

¹⁷ Bourdieu, P.: *Hatalmi mező, értelmiségi mező és osztályhabitus*. In: Huszár Tibor szerk.: *Korunk értelmisége* Bp. Gond, 1975., Karácsony András: *A szimbólum mint tudásszociológiai probléma*. In: Kapitány Á. – Kapitány G.: „Jelbeszéd az életünk” Bp. Osiris – Századvég, 1995. p.186.

¹⁸ Csíkszentmihályi Mihály (1991): *FLOW. Az áramlat*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1997. p.134.

A megítélőképesség és az értékválasztás működésére vonatkozó empirikus vizsgálatok (Józsa, Halász, Chupchik és Gebotys) a műalkotás komplexitásával birkózó befogadó próbálkozásaira épülnek, s új megvilágításba helyezik az ízlés-élménnyről kialakított fogalmainkat. Az ember a világot narratívumokba rendezi. Ezzel ad formát tapasztalatainak, jelentésteli világot épít fel maga körül. A jelentés a szabályoktól való eltérésből ered, nem a szöveghez tartozó belső tulajdonság, hanem a befogadó megismerő műveleteinek eredménye, amely nem az esztétikai jelenség értelmezésére vonatkozik, hanem spontán és közvetett (projiciált) énbemutatásra.¹⁹ A befogadót a származás, a neveltetés, a társadalmi helyzet strukturálja válogatási elv, vagy elvárás szerint (pl. szórakozás – belső gazdagodás), a nyelvezet szempontjából (érthető – érthetetlen), vagy a megnyugtató – nyugtalanító dichotómia mentén.²⁰ Az értelmezési stílusok vizsgálatában a két tengelyt a naiv és a tapasztalt befogadó fogalma képezi. A naiv néző a mindennapi érzékelismódokat terjeszti ki a műre, a hasonlóságot keresve. A gyakorlott néző a művészeti médium sajátosságait is értékeli, azt is megtanulja, hogy a szenzoros-fizikai információkra figyeljen, s nemhogy túllép rajtuk, mint a naiv néző, hanem éppen ezeket az információkat analizálja és hasznosítja a művészi stílusról alkotott képzet kialakításához. A naiv néző leegyszerűsít, sematizál, az inger okozta feszültséget csökkenti, a gyakorlott pedig az érzéki struktúrát olyan tagolt minőségekké fokozza, amelyek a mű egyediségét jelentik, ezáltal a feszültséget fokozza.²¹ Az értékválasztás függ a személy művészeti háttérétől, komplexitás-tűrésétől, és független ítélethozó képességétől. A képi megjelenítés wittgensteini kiindulású filozófiai elemzésében ez megfelel a valamiként látás és a benne-látás kettősségének és sajátos áthatásának a kompetens műélvezetben. Egy reprezentáció aiszthéziséhez elengedhetetlen a tárgyra és a médiumra történő egyidejű figyelés.²² És ezzel visszakanyarodtunk a hermeneutika és a művészet-szociológia iménti konklúzióihoz. Az ízlésítélet, a megértés elmarad, ha a befogadó nem rendelkezik a kultúrában hagyományozott a megfelelő kódfejtő eszközökkel, kompetenciával, habitussal, kulturális tőkével.

¹⁹ Halász László (1996): *Szociális megismerés és irodalmi megértés*. Bp.: Akadémiai K., p.185.

²⁰ Józsa Péter (1976): *Az esztétikai értékek társadalmi kommunikációjának mechanizmusai*. In: Uő.: *Az esztétikai élmény nyomában*. Bp.: Akadémiai Kk. 1986. p.100.

²¹ Cupchik, G.C., Gebotys, R.J.: *Jelentés keresése a műalkotásban: Értelmezési stílusok és a minőség megítélése*. In: Farkas András szerk.: *Vizuális művészetek pszichológiája II.* Bp., Nemzeti TkK. 1997.p.173–191.

²² Wollheim, Richard (1997): *Valamiként –látás, benne-látás és a képi reprezentáció*. In: Bacsó Béla szerk.: *Kép, fenomén, valóság*. Bp., Kijarat Kiadó, p. 229–242.

BODÓ LÁSZLÓ

„Szép a rút és rút a szép”

Macbeth és a boszorkányok

Első élményszerű találkozásom Shakespeare-rel moziban történt: a Roman Polanski-féle¹ *Macbeth* nézésekor. Polanskira akkor már figyelni kellett, mert a *Kés a vízben* című filmjének diákjában magunkra ismertünk: hivatalból utáltuk a befutott idősebbeket, akik tőlünk rabolták el a nőt autójuk, lakásuk, vitorlás hajójuk segítségével. Shakespeare a gimnáziumban még kötelező tananyag, feldereng ebből az időből egy *Hamlet* előadás, majd főként filmek iránt érdeklődő műszaki egyetemistaként a filmrendező hozott össze az angol halhatatlannal. Körmeit próbáló újdondásként az egyetemi újságban azonnal fogást is kerestem a filmrendezőn.

A kifogás tárgya a tör volt. Polanski ugyanis megjelenítette a tört, a mozinéző is látta a gyilkos szerszámot, ott lebegett az *Macbeth* előtt, s vezette a királyig. Kifogásom lényege éppen ez volt: a nézőnek nem volna szabad látnia a tört magát, a nézőnek azt kell csak látnia, hogy *Macbeth* látja. Különösképpen, ha oly érzékletesen el is mondja, „lelki” az a tör csupán:

*Tör az, amit ott látok? Markolattal
Kinálja magát. Jöjj, hadd kapjalak el!
Nem, nem sikerült. Pedig itt ragyogsz!
Végzetes kép, nem fog el a tapintás
Éppúgy, ahogy a látás? vagy csupán
Lelki tör volnál, üres képzelődés,
Melyet a tüzes agyvelő vetít ki?*²

Kritikai észrevételem még Banquo szellemére is kiterjesztettem: azt sem lett volna szabad megjeleníteni, ráadásul „reálisan”, filmtrükk adta lehetőséggel tetszetlen, azaz valódi szellemalakként. Mert ugyan igaz, hogy „*Banquo szelleme megjelenik és Macbeth helyére ül*” – színpadi előadásban talán valóban szükséges beültetni a Banquo-t alakító színészt, sápadtra púderolva, sötétszürkére karikázott szemmel, hogy eligazítsa a nézőt, *Macbeth* miért is nem tud leülni helyére, de a filmnek nincs szüksége erre, vágással és képkivágással, kiemeléssel képes az üres padra képzeltetni azt, akit csak *Macbeth láthat* – ám mindez egy másik cikk témája lehetne. E cikk témáját a boszorkányok és jóslatuk, illetve *Macbeth* gyilkosságának motívumai jelentenék: honnan tudják *Macbeth* sorsát előre a boszorkányok? Mi alapján jósolják meg a dráma elején, hogy király lesz belőle, majd bukik a vezér?

¹ Roman Polanski *Macbeth*, 1971. A két főszereplő: John Finch és Francesca Annis.

² *Macbeth*. 579. p.

A *Macbeth* boszorkányai sokakat foglalkoztattak. Hegelt például: „...a boszorkányok a *Macbeth*-ben külső hatalmaknak látszanak, amelyek *Macbeth* sorsát előre megszabják. Mégis, amit hirdetnek, az *Macbeth* legtitkosabb, legsajátabb óhaja, amely ilyen csak látszólag külsőséges módon jut el hozzá és válik nyilvánvalóvá.”³

A kiváló kolozsvári szociológus, Roth Endre is felfigyel *Macbeth* boszorkányaira: „Külön magyarázatot kívánnak a *Shakespeare* műveiben gyakran szereplő fantasztikus, okkult hatalmakba vetett hiedelmekkel kapcsolatos elemek. Két közismert és fontos példát említek: *Hamlet* atyjának szellemét és a *Macbeth*-ből a boszorkányokat... A *Macbeth* felemelkedését és bukását gonoszul megjósoló boszorkányok szerepe szintén középkori hiedelemből faragott szimbolikus szerep. Nem a boszorkányok ültetik a nagyravágás magvát *Macbeth* elméjébe, ők csupán serkentik azt. Olyan jóslatot mondanak *Macbeth*-nek, amit az nagyon is szívesen hall: azzal a sorssal kecsegtetik, amit az – tudva, tudattalanul – magának kíván.”⁴

Hipotézis 1.: a boszorkányok nem természetfeletti képességük okán látják a jövőt, hanem a boszorkányok a kor társadalomtudósai. Politológusok, pszichiáterek, szociológusok, azaz semmiképpen sem csodás elemek.

Shakespeare ugyanis alapvetően racionálisan szemléli korát, s nem is nézheti másképpen. Az a kor és az a társadalom racionális kegyetlenséggel kapitalizálódó, kegyetlenségében csak ma irracionálisan viselkedő monarchia.

A 16 század: első felében VIII. Henrik hatszor nősül, rákényszeríti magát az anglikán egyházra, s kivégezteti Thomas Morus-t, felosztatja a kolostorokat; az újkor legnagyobb „privatizációja” zajlik: az új tulajdonosok a nemesek és a polgárok. Szilárd a diktatúra a monarchia és a polgárosodás érdekében. A folyamatot Katolikus (Véres) Mária sem akaszthatja, ami aztán kibontakozik I. Erzsébet trónralépésével 1558-tól. Még hat év, s megszületik *Shakespeare*, hogy megélje Stuart Mária kivégeztetését, s az állami rangra emelt kalózvilág tündöklését Francis Drake vezényletével. A Kelet-indiai Társaság jóvoltából kezd dőlni a pénz Indiából is a tisztességes polgári vállalkozás legnagyobb dicsőségére. Az abszolutizmus még hatalma teljében, de már izmosodik a polgár. *Shakespeare* már nem éri meg Cromwell győzelmét, I. Károly kivégzését, Angliát, mint köztársaságot, s a protestánsok puritán katonai diktatúráját. „A polgárság győzedelmes útját nemcsak siker és gazdagodás, nemcsak harc jelzi a reakciós erők ellen, hanem a nyomorúság és elnyomás fokozódása is. A bekerítések meggyorsultak ebben az időszakban. A korona elnézte ezt a rablást...” – írja Kéry László⁵.

Shakespeare természetesen nem láthatott a jövőbe, a köztársaság, azaz a király letaszítása a trónról azonban már a levegőben volt. Lukács György szavaival: „...a nagy drámairodalomnak és ezzel a történelmi drámaírásnak ez a nagy hulláma a feudális rendszer válságaiból és összeomlásából eredt... Különösen *Shakespeare*-nél mutatkozik meg nagyon világosan a feudális rendszer jónéhány olyan ellentmondása, amely szükségszerűen vezetett a felbomláshoz... de nem az

³ Hegel, 1980. 235. p.

⁴ Roth, 39. p.

⁵ *Shakespeare* III., 916. p.

a bonyolult, valóságos történelmi okszerűség értékelte, amely szükségszerűen maga után vonta a feudalizmus pusztulását, hanem inkább azok az emberi kolíziók, amelyek ennek a pusztulásnak az ellenmondásaiból szükségképpen és tipikusan kinőttek; a feudalizmus lehanyatló régi embereinek hatalmas és érdekes történelmi típusai, és a humanista nemes vagy uralkodó felnövekvő, új hősi típusa. ...Shakespeare történelmi drámaciklusa duzzad az ilyen kollízióktól. Zseniálisan tiszta és differenciált pillantással szemléli Shakespeare az ellentmondásoknak ezt a zűrzavarát, amely betöltötte a feudalizmus századokig tartó halálos válságának egyenlőtlen menetét. Shakespeare sohasem egyszerűsíti le ezt a folyamatot a „rég” és az „új” mechanikus ellentétére. Látja a keletkező új világ humanista szempontból sok tekintetben jobb, a nép érdekeivel bensőségesebben összefüggő patriarchális társadalom bukását okozta. Shakespeare látja a humanizmus győzelmét, de egyúttal azt is látja, hogy az előrenyomuló új világ a pénz uralmának, a tömegek elnyomásának és kizsákmányolásának, a féktelen egoizmusnak, a kíméletlen kapzsiságnak a világa lesz.”⁶

Hipotézis 2.: Macbeth e kor ellentmondásos alakja: egy elmúlt és egy eljövendő kor törvényei szerint jogasan cselekszik – ám egy kortalan erkölcsi normával méri önmagát és mérik őt magát.

A valódi, történelmi Macbeth 1040 és 1057 között uralkodott. A kor szokásjoga alapján törvényes jogát érvényesítette a trónbitorló I. Duncannal szemben, akit nyílt küzdelemben győzött le, s lett erőskezü, nagy király. Elődei közül az 934-től 1040-ig eltelt száz évben uralkodó kilenc skót király közül csupán egy halt meg természetes halállal, egy a normannokkal vívott ütközetben esett el, a többiek viszont családi viszálykodásoknak estek áldozatul⁷. Az a király tehát, aki a legerősebb.

Shakespeare azonban a Holinshed-krónikát vette alapul az 1606 körül íródott drámájához, s az aktuálpolitikára való tekintettel különben sem nézhetett tárgyilagosan egy skót királyra – ám mindkettő mellékes: Shakespeare-nek más, fontosabb indokok alapján kellett gyilkossá tenni Macbeth-et.

A dráma villámlással és mennydörgéssel kezdődik, s a három boszorkánnyal. „Új találkát” beszélnek meg a pusztán, ott találják majd Macbeth-et. Zavaros mondatokkal búcsúznak:

*Szép a rút és rút a szép:
Sicc, mocsokba, ködbe szét!*

Majd jó Duncan, Malcolm, Donalbain, Lennox és a százados, kiktől megtudjuk: gyakorlatilag Macbeth nyerte meg a fontos csatát. Aztán újra a boszorkányok, karattyolnak, varázsolnak, s várnak: Macbeth valóban oda érkezik, hogy megtudja:

Üdv, Macbeth, üdv! Végül király leszel!

Banguo meg sem lepődik a jóslaton, csak reklamál, hiszen ő is hősiezen harcolt:

⁶ Lukács Gy., 306–307. p.

⁷ http://www.szemtanu.hu/nyomtathato.asp?id=1000_012

*Mit riadozol? Ijeszt, ami oly
Szépen hangzik? Az igazság nevében:
Káprázat vagytok, agyrém, vagy amit
Külsőtök mutat? Társamat mai
Rangjával s birtok s királyi remény
Nagy jóslatával üdvözlitek, úgyhogy
Szédül tőle: s felém egy szavatok sincs?
Ha csakugyan beláttok az idő
Vetésébe, hogy mely mag nő s melyik vész.
Szóljatok hozzám is, kit kegyetek
Nem vonz s átkotok nem riaszt.*⁸

A három boszorkány tehát, Banquo szerint az, amit külsejük mutat: nem káprázatos agyrémek – boszorkányok; hanem hétköznapi lények akik belátnak az idő vetésébe – politikai elemzők. Jóslatuk beválik. A 4. felvonás elején ismét feltűnik, „varázsolnak” az üstből, s jósolnak újból a most őket megkereső már király Macbeth-nek:

*Akit asszony szült, teneked nem árt,
Nem árt oly emberi erő.
...
Nem győz soha ellenség Macbethen,
Míg birnami erdő Dunsinane
Dombjára nem vonul.*⁹

A körülmények fantasztikusak, a jóslatok tartalma azonban nem, a dráma vége megtudjuk, „Macduffot idő előtt az anyjából kellett kivágni”, s birnami erdő is „feljött” Dunsinane-re.

A boszorkányok, egyáltalában nem csodás elemet hoznak a drámába, csupán jó emberismerők, még pontosabban: jó ismerői az emberi viszonyoknak: „egységesen látják és láttatják az embert és körülményeit”. Erről részletesen később.

Nézzük: Macbeth helyzete Hegelt hogyan foglalkoztatta!

„...Ide tartozik minden olyan konfliktus, amelynek a természeti *származás* az alapja. Itt általánosságban három esetet különböztetünk meg közelebbről.

αα) Először a természethez kapcsolt *jogot*, amilyen például a rokonság, az örökösödési jog stb., amely éppen azért, mert a *természetiséggel* van összefüggésben, nyomban lehetővé teszi a természeti meghatározások sokaságát, míg a jog, a dolog csak *egy*. Ebben a vonatkozásban a legfontosabb példa a trónöröklés joga... Ha az örökösödés ugyanis pozitív törvények és ezek érvénnyel bíró rendje révén még nem szilárdult meg, akkor magán- és magáértvalósága szerint nem tekinthető jogtalanságnak az, hogy éppenúgy uralkodhat az öregebb testvér, mint a fiatalabb vagy a királyi ház más rokona. ...Shakespeare *Macbeth*-jében hasonló kollízió szolgál alapul. Duncan a király; Macbeth a legközelebbi s legidősebb rokona és ennél fogva ő a trón tulajdonképpeni örököse még Duncan fiai előtt. Macbeth bűnére az az igazságtalanság egyben az első ösztönzés is, amelyet a király követ el vele szemben, amikor a maga fiát nevezi ki trónörökösnek. Macbeth tetteinek ezt az indokoltságát, amely a krónikákból kitűnik, Shakespeare teljesen figyelmen kívül hagyta, mivel Macbeth szenvedélyében csupán a bor-

⁸ *Macbeth* 567. p.

⁹ *Macbeth* 605. p.

zalmak feltüntetése volt a célja, hogy bókoljon Jakab királynak, aki alkalmasint szívesen vette, hogy Macbeth-et, mint bűnöst lássa ábrázolva. Ezért Shakespeare feldolgozásában megokolatlan maradt az, hogy Macbeth nem gyilkolja meg Duncan fiait is, hanem futni hagyja őket és a nagyok sem törődnek velük. De a *Macbeth* kollíziója a maga egészében már túlhaladja a szituációnak azt a fokát, amelyet itt jeleznünk kellett...

ββ) ...A dolog fogalma szerint természetesen a rendi különbség jogosultnak tekintendő, ugyanakkor azonban az individuumot sem lehet megfosztani attól a jogtól, hogy tulajdon szabadságából kifolyólag ebben vagy abban a rendben helyezkedjék el. Az ebbeli elhatározást egyedül a hajlam, a tehetség, az ügyesség és a műveltség vezetheti és döntheti el. De ha a választás jogát a származás már kezdetől fogva érvényteleníti és ezáltal az embert függővé teszi a természettől, s annak esetlegességétől, úgy a szabadság eme hiányán belül konfliktus keletkezhetik a szubjektum számára egyrészt a származás által kijelölt helyzet, másrészt a különben meglévő szellemi kiműveltség és annak jogos követelése között. Ez szerencsétlen, boldogtalan szituáció, mivel magán- és magáértvalósága szerint olyan *igazságtalanságon* alapul, amelyet az igazi szabad művészet nem respektálhat. ... Ha a származás mégis legyőzhetetlen akadályként áll azokkal az igényekkel szemben, amelyeket az ember e korlátozás nélkül szellemi ereje s tevékenysége révén ki tudna elégíteni, úgy ez nemcsak szerencsétlenségnek számít, hanem lényegileg igazságtalanságnak is, amelyet az illető elszenved. Akkor ugyanis az embert egy pusztán természeti s magáértvéve jogtalan válaszfal – amelyen a szellem, a tehetség, az érzület, a belső és külső műveltség túlemelte –, elszakítja attól, aminek elérésére képes volna; s a természeti elem, amit csak az önkény rögzített ehhez a jogos meghatározáshoz, arra vetemedik, hogy a szellem magábanvéve jogos szabadságával áthághatatlan korlátokat állítson szembe.

Az ilyen kollízió közelebbi méltatásában a lényeges mozzanatok ezek:

Először az individuumnak a maga szellemi kvalitásaival máris valóságosan túl kellett haladnia azt a természeti korlátot, amelynek hatalma meg kell, hogy törjön vágyai és céljai előtt; különben követelése éppenséggel dörességgé válik...

Az idetartozó *második* eset mármost abban áll, hogy a származás függősége törvényesen fékező béklyóként ránehezedik a magábanvéve szabad szellemiségre, s ennek jogos céljaira. ... Ha ugyanis a származás különbségei pozitív törvények és azok érvényessége révén merev igazságtalansággá váltak..., akkor egészen helyes nézet az, hogy az ember a maga bensejének ilyen akadály ellen felázadó szabadságában e származásbeli különbségeket feloldhatónak tartja és magát szabadnak tudja tőlük. Ezek leküzdése ennél fogva abszolút jogosnak látszik. Amennyiben mármost a fennálló állapotok hatalma következtében az ilyen korlátok áthághatatlanná válnak és legyőzhetetlen szükségszerűséggé szilárdulnak, úgy ez csupán a szerencsétlenségnek és az önmagában elhibázottnak szituációját eredményezheti. Mert az ésszerű ember alá kell hogy vesse magát a szükségszerűségnek, amennyiben nincs eszköze ahhoz, hogy ennek erejét megtörje, vagyis nem kell visszahatnia rá, hanem nyugodtan el kell viselnie az elkerülhetetlent – fel kell adnia azt az értéket és szükségletet, amely szétrombolódik az ilyen korláton, a passzivitás s a békétűrő nyugodt bátorságával kell eltűnnie a legyőzhetetlent. Ahol mit sem segít a harc, ott az ésszerűség abban áll: kitérni a harc

elől, hogy a szubjektív szabadságnak legalábbis *formális* önállóságába vonulhas-son vissza. Az igazságtalanságnak ekkor már nincs hatalma rajta; viszont ha szembeszáll vele, nyomban ráébred teljes függőségére. De sem a tisztán formális önállóságnak ez az absztrakciója, sem az eredménytelen harc nem igazán szép.

A másodikkal közvetlenül összefüggő *harmadik* eset szintén távol van a valódi eszménytől. Ez abban áll, hogy individuumok, akiket a származás bár vallásos előírások, pozitív állami törvények, társadalmi állapotok következtében érvényes előjogokban részesített, meg akarják tartani és érvényre akarják juttatni ezt az előjogot.”¹⁰

Azért idéztem ily hosszasan Hegelt, mert sorai – mint egy palást – ráhúzhatók Macbeth drámai helyzetére. Nem venném a bátorságot, hogy Hegelt „fejéről a talpára” állítsam, csupán mellé állítok egy némiképpen más történelemszemlélet „zanzásított”, leegyszerűsített lényegét (a palástot mintegy alakjára szabva), melyet kiinduló tételeimnek választok:

- a.) A csoport vezére a *kiválasztódott*. A falka vezére az állatvilágban – s jó ideig még az emberében is – a fizikailag legrátermettebb hím. Státusát ki kell harcolnia, s meg kell védenie. Mihelyst egy erősebb (ügyesebb, fürgébb, jobb harcmodort választó stb.) hímrel találja magát szemben, vissza kell húzódnia. (Ebben a szituációban persze már látensen benne van a hatalom örökletessé tétele is, de még természetszerűleg, s nem törvényileg: a falkavezér kötelessége, hogy a legmegfelelőbb stratégiát válassza az egész falka egzisztenciája szempontjából, s joga, hogy ő termékenyítse meg a nőstényeket. Azaz fizikai kiválóságát jelentő génjeit átörökítve nagy a valószínűsége, hogy valamely utódja fog a helyébe lépni. De ez egyrészt korántsem bizonyos, csupán nagy valószínűségű helyzet, másrészt az utód nem automatikusan örökli a hatalmat, hanem meg kell küzdenie azért!) Ha meg akarjuk őrizni a hegeli korszakolást, akkor eme állapotot *pre-természetiséggel* kell illetnünk. (Hegel a *természeti származás* fogalmát a vérszerinti trónöröklés jogával köti össze.)
- b.) Van egy átmeneti, köztes állapot, amely majd alapjául szolgál a hatalom vérszerinti átörökítésének, ez pedig az, hogy már nem feltétlenül a fizikailag legerősebbnek kell a falka vezérének lennie, hanem a legtapasztaltabbnak. Kellő tapasztalat megszerzéséhez, de főképpen ezek szintetizálásához idő szükséges, s oly tulajdonság, ami fontosabbá válik a fizikai kiválóságnál: ez pedig a szellemi kiválóság: a tudás, a *bölcsesség*. (Ami szintúgy átörökíthető, de dominánsan már nem genetikailag, hanem neveléssel, tanítással.) Legyen ezen időszak vagy állapot *pre-köztársasági*. Megnyílik az út a
- c.) *természeti származás* előtt. A falka vezére a király. Királyságának alapja egyedül és kizárólag az, hogy az apja is király volt. Ez legitimitásának egyetlen kritériuma. Se fizikailag, sem szellemileg nem kell a legjobbnak lennie, lehet idős, vagy akár gyerek: ha van türelme kivárni, hogy apja meghaljon természetes úton, vagy mert valaki ősi, vagy jövőbeni joggal megölje, ő tarthat igényt a trónra, s csak ő. A trónbitorlás jogos és törvénytelen, ami viszont jogszerű és törvényes, az kiszolgáltatottja a genetika „visszatérés az átlaghoz” szabályának, vagy az elmaradt, hiányos neveltetésnek. Ez az állapot a klasszikus feudalizmus kora, melyben ugyan időnként megjelenik a b.) pont jellegze-

¹⁰ Hegel, 1980., 210–215. p.

tessége, a jó király¹¹ – aki itt igazából legfeljebb szabályt erősítő kivétel lehet csupán; másképpen erkölcsi kategória a gyakorlattal a „rossz” királlyal szemben.

d.) A „falka” vezére a *megválasztott* lesz – a köztársaság korába érkezünk. A megválasztott lehet akár fiatal (s így potenciálisan a fizikailag rátermett reinkarnálódik az a. pontból; lásd 20. századi demokráciák „fiatal” (miniszter)elnökeit: az angol Tony Blair-t, a spanyol Soarest, vagy akár J. F. Kennedy-t, aki még (relatív) fiatalságával feledtetni tudta fizikai tökéletlenségét is); vagy éppen ugyancsak a megélt évekre redukálódott „tapasztalat” (lásd ugyancsak a 20. századi gerontokratákat Brezsnyevtől Reagen-ig, Kádár Jánostól Helmut Kohl-ig).

Az a–c.) folyamatokhoz évezredek kellenek, míg a c–d.) váltáshoz olykor csak tucatnyi, legfeljebb néhány száz év szükséges.

Az a.) pont állapotáról a régészet kevés adattal szolgálhat, de biztos támpontot jelenthet az állatvilág, illetve a természeti népek életének tanulmányozása. Az örökletes abszolút monarchia kialakulásának folyamatáról is kevés egykorú dokumentum maradt fenn. Grahame Clark¹² szerint az első dinasztikus társadalom a sumer civilizáció fejlődésével alakult ki valamikor i.e. 3000 körül, illetve Európában a minoszi civilizációban kb. i.e. 2000–1500. Nagy valószínűséggel a vadászó-gyűjtögető-pásztorok életmódjára való áttéréssel, a városodással, a magántulajdon létrejöttével kezdődött meg ez a hosszú és véres folyamat.

Ugyanezt az időszakot öleli fel a Biblia ószövetségi része, ami – ha ezen szemüvegen keresztül olvasunk – nem más, mint a fizikailag-tapasztalatilag kiválasztódott vezetők véres vetélkedése egymással, illetve legyőzetésük a hatalmat vér szerint örökítőik által. (Csak arra kell ügyelnünk, hogy az ószövetségi király még nem a középkorban vett király fogalmával egyezik.) Dávid király apja, Isaj például egy nem túl gazdag, Júda törzsbéli férfi, a gyerek Dávid kényszerből pásztorkodik, eközben fejlődik ki harckészsége a nyáját veszélyeztető rablókkal és vadállatokkal vívott küzdelmei során. Rátermettségét Góliát legyőzésével bizonyítja (Dávidban tehát ötvöződik az erő és a tapasztalat). A természetes kiválasztódás szempontjából Saul tragikomikus hős, hiszen végül is nem Dávid kezétől esik el, hanem a filiszteusok győzték le, de Saul még tisztában van a régi szabályokkal, ezért a maga szempontjából tehát „joggal” kergeti száműzetésbe Dávidot, féltve trónját tőle. Dávid ezért is fontos király szempontunkból, mert hatalmát „megválasztással” nyeri el, amikor az északi törzsek felkérik, legyen a királyuk, s azért is mert fia, Adónija már apja érdemének öröklésével kíván hatalomra jutni, illetve Salamon hatalomra juttatásával már kicsírázik a trón öröklése. Mint a legtöbb történelmi folyamat, ez is „megtorpanásokkal”, „visszalépésekkel” tarkított; Salamon után az északi törzsek szakítanak Dávid

¹¹ Roth, 93. p.: »Összefoglalhatjuk most már a különbséget a shakespeare-i „jó” és „rossz” uralkodó között. „Jó” az, aki teljhatalmát szolgálatként fogja fel, és felelősnek érzi magát országa és népe iránt; „rossz”, aki felelőtlenül saját szolgálatába rendeli országát és népét. Modern szociológiai és társadalomlélektani terminológiát használva úgy mondhatnók, hogy „jó” király – jó vezető – az, akinek magatartásában az objektualitás dominál, míg rossz az, akinek magatartása szubjektuális irányultságú.«

¹² Grahame, 145., ill. 181. p.

családjával, eredményeképpen Jeroboám után már „212 viharos esztendő alatt tizenkilenc király váltotta egymást. Közülük kilenc erőszakkal foglalta el a trónt, hetet meggyilkoltak, egy pedig öngyilkosságot követett el. A királyság felbomlásával együtt romlott a királyok rátermettsége is. A politikai bölcsesség és vallási hűség Dávid által felállított példái csak ritkán találtak követőre, akár északon, akár délen.”¹³

Vajon Malcolm (mint „jogos” örökös) mily követője lett volna a jámbor királynak? Vajon csak retorikai fogás-e, amikor Macduff-öt úgy állítja maga mellé, hogy képet rajzol magáról, aztán cáfolja (s vajon itt nem maga Shakespeare írja-e le, milyen egy „rendes, igazi” feudális király)?

*Magamra gondolok; mert tudom, annyi
Különleges bűn oltódott belém
Hogyha ez kihajt, a fekete Macbeth
Hófehérnek látszik majd, s a szegény nép
Báránynak mondja az én végtelen
Gonoszságomhoz képest.*

...
*Kéjvágyam végtelen: nincs annyi szűzlány,
Asszony és matróna, hogy kioltaná
Gyönyöröm szomját, és vágyam letörne
Minden mérséklő akadályt, amely
Dühöm útjába állna. Macbeth is jobb,
Mint egy ilyen király.*

...
*...az uralkodói
Jóság, igazság, mérséklet, kitartás,
Állhatatosság, irgalom, alázat,
Istenfélelem, tűrés, hősiesség
Ize hiányzik belőlem, de annál
Szebben tenyészik a sokféleképp
Elágazó bűn.*

Illetve:

*Kezeidbe teszem sorsomat,
Visszavonom, amit magamra mondtam,
És esküszöm, hogy idegen szívemtől
Az a sok bűn és hiba. Soha nővel
Még nem volt dolgom, esküt sose szegtem,*

...
Most hazudtam először (s magam ellen)¹⁴

Malcolm ügyesen manipulálja Macduff-öt, igazat mond, amikor azt mondja, most hazudtam először, csak az éppen arra vonatkozik, hogy idegen szívétől a sok bűn és hiba. Hisz rögtön le is lepleződhetne: „soha nővel még nem volt dolgom” – hát akkor honnan vannak gyermekei, minek néki a feleség? Macduff hisz neki, mert hinni akar – akár a valósággal szemben is.

De térjünk vissza az örökletes királyság kialakulásának időszakához!

¹³ Hughes–Travis, 47–48. p.

¹⁴ *Macbeth* 612–614. p.

A dinasztikus királyság intézményének szükségességét racionális érvekkel nemigen lehetett volna alátámasztani, ezért minden ilyen törekvés Istent hívta segítségül. Az Ószövetség tele van ilyen eseményekkel, de vehetünk példát a magyar őstörténetből is: „A kora középkor heterogén népalakulatait a katonai kíséret mellett a mesterségesen kialakított eredetmítoszok tartották össze, melyek között a dinasztikus származáslegendáknak volt legnagyobb jelentőségük. Az uralomra jutott nemzetség csodás származásának elhitetésével nem csupán emberfelettségét kívánta tudatosítani, hanem azt is, hogy egyedül az ő utódait illeti meg az uralom. ... A magyar vezéri hierarchiában második helyet elfoglaló Álmos fia Árpád méltóság, a *gyula* a hadvezér-fejedelem tisztevel azonosítható. A nemzetség török eredetű, totemisztikus eredetmítosza szerint egy *turul* (<török toghrul, héja) volt ősapjuk. Ez az ... eredetmítosz a dinasztia késői egyeduralomra jutása és a kereszténység hamaros felvétele miatt nem tudott annyira elterjedni, hogy a magyarság eredetmítoszává válhatott volna.” „Az 1083 előtt készült István legenda írója István szentségéből még az apának is juttatott, amikor a csodás jelenést Gézát ’Krisztus választottja’ jelzővel tüntette ki. Azt a Gézát, kinek „kezzeit embervér fertőzte meg”.¹⁵

A dinasztikus királyság kialakulása tehát nem „természetszerű”, hanem irracionális alapokon nyugszik; az ehhez való jogot *földön kívüli hatalom* biztosíthatja csak. Ennek az állapotnak a megszüntetése viszont nagyon is racionális lehet csak: a köztársaság a király megölése árán jöhet csak létre. Vagy olyan valóságosan és radikálisan, mint azt a francia forradalom¹⁶ megtette, vagy hosszadalmas kompromisszumok során fosztották meg hatalmától – szimbolikus gyilkosság! –, mint az angolok¹⁷.

Amikor Macbeth-et megismerjük, győztesen tér meg a harcból:

...*hős Macbeth – igazán hős! –
Kivont karddal, melyen véres halál
Füstölgött, a szerencsével dacolva
S mint a Diadal kiszemeltje, útát
Tört a bitangig;
És se köszöntő szó, sem Isten áldjon:
Köldöktől állig kettéhasította,
S várunk ormára tűzte fejét.*¹⁸

Macbeth a „falka” legerősebbje, ezért is kellett neki harctérre mennie. Győztesen tér meg, friss megerősítéssel eme státusában.¹⁹ A pre-természeti társadalmi státusában tehát nemcsak had-, de falkavezérként is.

¹⁵ Györffy, 29. p., illetve 92. p.

¹⁶ A nyolcvanas évektől felemás módon viszonyulnak a franciák a nagy forradalomhoz – szinte szégyenkező röstelkedéssel. A Marseillet meg kívánták fosztani himnusz szerepétől, de legalábbis új szöveggel ellátni: mert emlékeztetett a forradalom radikális kegyetlenségére. Mint tudjuk, Marx éppen radikális következetessége okán választotta példaértékűnek általában is, s a proletárforradalom szempontjából különösen a nagy francia forradalmat.

¹⁷ A kegyelemdőfést önmagának adja meg az anakronisztikus és impotens angol trón: Károly herceg és Diana hercegnő bórleszk-botrányos bulvár-pornográfiája például komolyan felvetette, hogy II. Erzsébettel befejezettnek kellene tekinteni az angol trón történetét. Komikus, ahogy Károly herceg próbálja visszaállítani megtépázódott trónörökös tekintélyét. Hogy közben a dráma esztétikáját is meggyalázza – az isteni beavatkozás epосzi eszközét (Diana szerencsétlen halálát) áttemeli a kabarétréfák színpadára.

¹⁸ *Macbeth*, 564. p.

Igen ám, de itt a szelíd király. Szelíd? Mint a róka:

*Ó, drága rokon!
Hálátlanságom bűne súlyosan
Nehezül rám: annyira megelőztél,
Hogy villámszárnyon sem érhet utól
A jutalom. Bár volna kevesebb
Az érdemed, s arányban vele a
Viszonzás! Most csak egy szavam lehet:
Mindennél többel tartozom neked.*

Nem a boszorkányok, igazán a király az, aki felébreszti benne a legerősebb hím a falkavezéri szerepet. „Bár volna kevesebb az érdemed” – gondolat folytatása ugyanis logikusan az, hogy „akkor nem tarthatnál igényt a hatalomra” (gondoljunk közben vissza Saul és Dávid esetére!). Macbeth tartja magát státusához, a hegeli *természeti származás* társadalmilag elvárt tiszteletben tartásához:

*A hű szolgálat önmaga jutalma.
Felséges dolga: elfogadni a
Tartozásunkat; ez pedig csupán
Trónod s országod fia és cselédje
S csak kötelességét teszi mikor
Mindent javadra tesz.*

Duncan-nak ez nem elég, szükségét érzi Macbeth orra alá dörgölni az új rend-et:

*Örömöm szinte már
Könnyek mögé szeretné rejtetni
Ujjongását. Fiaim, rokonok
S thánok, és ti, szivünk szomszédai,
Tudjátok meg: legidősebb fiunkat,
Malcolmot, koronánk örökösévé
És Cumberland hercegévé emeljük;
De nemcsak őt díszíti új dicsőség:
Nemesi csillag fog ragyogni minden
Méltó hivűnkre.²⁰*

Valóban ez a legalkalmasabb időpont bejelenteni, hogy Malcolm az örökösé? Hiszen ez nyilvánvaló egyrészt, másrészt Duncan nem beteg, nem halálosan megsebzett, hogy végrendelkezni kelljen. Mondatait csak abból a szempontból értékelhetjük: tisztában van azzal, hogy nem szükségszerűen fiának kell a királynak lennie. Hab a tortán, s a büntudat leplezése, hogy Macbeth-nek „nemesi csillag”-gal szúrja ki a szemét.

Kérdés, Duncan félelme a „még”-ből, vagy a „már”-ból fakad?

Azaz Macbeth-től mint *kiválasztódott*-tól vagy mint *megválasztott*-tól fél-e jobban?

Mindkettőtől félhetne, de csak az elsőt gyanítja. A másodikat pedig az író, Shakespeare.

¹⁹ „A mai szociológia nyelvén: a státus kifejezi azokat az elvárásokat, amelyeket az egyén másokkal, a társadalommal szemben támaszt; a szerep azokat az elvárásokat fejezi ki, amelyeket mások, a társadalom támasztanak az egyénnel szemben.” Roth, 61. p.

²⁰ *Macbeth*, 570–571. p.

Macbeth azért tragikus hős, mert a régi jogon már nem, a születővel még nem kerülhet hatalomra, ugyanakkor mindkét jog alapján neki kellene a királynak lennie. De ennek nincs tudatában – gyilkossága ösztönös, a kollektív tudatalatti vezérli. Amit tud, hogy a fennálló szerint nem illeti a jog. Azaz vétke az Ancsel Éva-i „nem tudás vétké”. A királyt megölni szükségszerű – vagy azért, hogy megőrizhessük a *kiválasztódás* állapotát, vagy hogy megteremtsük a *megválasztódás* lehetőségét.

S ezzel a boszorkányok pontosan tisztában vannak. Azaz nemhogy nem *serkentők*, nem *katalizátorok*, hanem a boszorkányok „társadalomtudósok”. Amikor jósnak, szociológiai elemzést adnak, s csak jelzik a Macbeth előtt álló dilemmát. Pontosán tudják: Macbeth hármashatáron áll: a múlt, a jelen, s a jövő egy pontba összefutó különbözőségén. Macbeth a jelen világába nem léphet, ott megbecsült udvaronc lehet csupán, újabb és újabb kegyeket keresve: mert a kiválasztódás nem szűnt meg csak inflálódott: mindig és mindig új talpnyalók jelentkeznek a király környezetében – az udvaroncok kiválasztódásában nem vehet részt. A múlttól és a jövőről viszont nincs tudása, pontosan illik rá a marxi „nem tudják, de teszik” gondolat.

S innen Macbeth „vívódó lelkiismerete” is.

„Az erkölcsi tudat az ember társadalmi lényegéhez, nembeli lényegéhez tartozik; aki megkísérli teljesen elfojtani erkölcsi tudatát, valamilyen módon saját emberi voltával kerül szembe.”²¹ Mielőtt tovább mennénk, segítségért ismét Hegelhez fordulok:

„Egy másik szférában a *közvetlen törvény* szerint az ellenségen kitöltött boszú a megsértett egyéniség legfőbb kielégülése. *Ez a törvény* azonban: annak, aki nem mint önértékű bánik velem, megmutatom, hogy önálló lény vagyok s inkább megszüntetem őt mint lényt, – a másik világ elve által az *ellenkező* törvénnyé *változik*: önmagának mint lénynek helyreállítása az idegen lény megszüntetése által önelpusztítássá lesz.”²²

Azaz Duncan „nem önértékűen bánt” Macbeth-tel, aki megmutatja, hogy önálló lény. S itt már lényegtelen, hogy Macbeth a trón tulajdonképpeni örököse Duncan fiai előtt – Hegel az aktuális jogra hivatkozott az *Esztétikai előadások*-ban. Aktuálisan Shakespeare, a kortárs gesztust tehetett Jakab királynak, de „a társadalmat az élő emberek kapcsolataiban” ábrázoló Shakespeare már joggal hagyhatja figyelmen kívül e ténytet.

Macbeth természetesen nem olvasta Hegelt, nem lehet tudatában bonyolultságában is egyszerű erkölcsi helyzetének. Gyötri lelkiismeretét a gyilkosság. Segítségül most Ancsel Éva gondolatait hívom: „Nyomot hagy bennünk a bűn, kínos nyomot, amit büntudatnak hívunk. Bár a magyar kifejezés félrevezető, mert a *büntudat* (Schuldgefühl) még nem *tudása* a bűnnek. Sőt! Éppenhogya a be nem ismert bűn nehezedik ilyenkor a lélekre – lévén a büntudat sokkal inkább a bűn tilalom alá helyezett tudása. De terhes ezzel a tudással, ha nem is biztos, hogy kihordja. Ezért a büntudat csak tudás-lehetőség, amennyiben az ember megpróbál

²¹ Roth, 129. p.

²² Hegel, 89–90. p.

szabadulni attól a sötét, artikulálatlan szenvedéstől, amit a be nem ismert bűn hagy maga után.”²³

A hatalomért folyó harc szabályai mindig kíméletlenek, később kegyetlenek is. Az erősebb kíméletlenül legyőzi a gyengébb vezért, de még nem öli meg – a kegyetlenséget, az ölést a dinasztikus törekvés hívja életre. A dinasziára törekvő lesz a zsarnok, mert csak zsarnoki eszközzel öröközheti vérére hatalmát – s e zsarnokság szül újabb zsarnokságot az ellene szegülőben. Civilizált körülmények között: a politikai játék nem az erkölcs törvényei szerint folyik.

Ám az erkölcs megjelenik, s éppen Macbeth gyötrődésében. Rossz politikus. Macbeth-ben összekeveredik a politikus és a magánember. Amit Macbeth tud, az az, hogy embert ölni bűn. Amit Macbeth nem tud, az, hogy a királyt megölni sem nem bűn, sem nem ártatlanság – szükségszerűség. De számára a király és az ember egy – ezt a morális csapdát maga az örökletes királyság helyezte-rejtette el az ellene – jogosan – támadók elé. Macbeth nem belesétál ebbe a csapdába, de belekényszerül. Ezért nincs is más választása, mint:

„A bűn felismerése és elvállalása, a legitimációról való lemondás azért bír rendkívüli jelentőséggel, mert a bűnök erejének döntő forrása éppen az, hogy a mindenkor ’eredendőnek’ nevezhető vétség maga után vonja az igazolás lázas, mohó kísérleteinek sorozatát – ez pedig újabb vétséget jelent, azok egész láncát. Igazolást keresni mindenáron annyit jelent, mint vállalni az árat, ami nem más, mint újabb bűn... Az ember így mintegy *eladósodik bűneiben*, mert mindegyik igazolásáért újabbakat követ el – talán még könnyebben is, mint az eredetit, de biztos, hogy nagyobb igyekezettel, éppen mert azt az utóbbiakkal akarja fedezni.”²⁴

Macbeth „eladósodása” nyilvánvaló – s ezzel megmagyarázhatók a későbbi gyilkosságok. Persze, meg kell halnia ezért is. De állítom, halála nem egy gonosztevő megérdemelt bünhődése csupán – ez legfeljebb a kortársaknak szóló (politikai) üzenet. Macbeth ugyan fel nem ismeri, s el nem vállalja bűnét – bűne, ha van, hogy nem tudja kettéválasztani, mert nem lehet kettéválasztani a királygyilkosságot az embergyilkolástól – , de kimenekül, saját halálába, e csapdából. Ugyan a Lady számára kérne orvosságot, de a maga kételyeiről szól:

*Ebből gyógyítsd ki! Nincs
Gyógyszered a lélekre? Nem tudod
A gond emlékét tövestől kitépni,
Az agyba irt kint elmosni, s a zsúfolt
Szívből valami édes feledés
Ellenmégével elűzni a rosszat,
Amitől úgy szorong?*

S megfogalmazza saját „gyógyszerét”:

*Akkor kutyának kell a tudományod.
Fel a vértem! A lándzsát!*²⁵

– harcba készül, ahonnan élve nem kerülhet ki. Alig később, ugyan látszólag megint a Lady halálhírére reagál csupán, de valójában ismét magáról szól:

²³ Ancsel, 33. p.

²⁴ Ancsel, 41–42. p.

²⁵ *Macbeth*, 622. p.

*Halt volna meg később: erre a hírre
Ráértünk volna még.
Holnap és holnap és holnap: tipegve
Vánszorog létünk a kimért idő
Végső szótagjáig, s tegnapjaink
Csak bolondok utilámpása voltak
A por halálba. Húnyj ki, kurta láng!
Az élet csak egy tűnő árny, csak egy
Szegény ripacs, aki egy óra hosszat
Dúl-fül, és elnémul: egy félkegyelmű
Meséje, zengő tombolás, de semmi
Értelme nincs.*

*...
Unom, gyűlölöm a nap sugarát,
Dőlne már romba az egész világ!
Zúgj, szél! Jöjj, romlás! Riadót! – Ha kell,
Hát legalább páncélban hulljak el!²⁶*

„Saját tette egy számára idegen, vele szembenálló hatalommá válik, amely őt leigázza, ahelyett, hogy ő uralkodnék felette.”²⁷ S még csak azt sem mondhatjuk, hogy Macbeth az elkerülhetetlen véggel való szembesülésekor fogalmazza meg önön pusztulási vágyát. Sejtett-tudatában van már a boszorkányokkal való első találkozója után – hogyan is írta Hegel?: „önmagamnak mint lénynek helyreállítása az idegen lény megszüntetése által önelpusztítássá lesz”:

*Ez a szellemvilági intelem
Se rossz nem lehet, se jó. Mert ha rossz,
Igaz kezdettel mért előlegezné
Sikeremet? Cawdor thánja vagyok!
S ha jó: mért száll meg oly szörnyű sugallat,
Hogy iszonyodó hajam égnek áll,
S nyugodt szívem a bordámat veri,
Ahogy nem szokta? Valóság sose
Ijeszt úgy, mint a képzelt borzadály:
Még csak kísért a gyilkosság, de már
Úgy rázza világomat, hogy erőmet
Elszívja a képzelet, s már csak az
Van, ami nincs!²⁸*

S innen még tovább is bonyolíthatnánk az amúgy sem egyszerűt: Macbeth csupán a király megölése miatt érez-e csak lelkiismeret-furdalást? Ha elfogadjuk, hogy „a büntetésül kirótt tevékenység *megszünteti önmagát*”, azaz, hogy Macbeth drámája önmaga megszüntetésének drámája, akkor érezhet-e lelkiismeret-furdalást ezen *ön*-gyilkosságért? Igen, érezhet, de ez már nem lelkiismeret-furdalás, súlyosabb annál, lételméleti tragédia. Macbeth nem a jókkal, a jogos örökösökkel áll harcban, hanem *önmagával*, sorsában megnyilvánuló *létével*. Miért?

²⁶ *Macbeth* 624–225. p.

²⁷ Marx-Engels, I/88. p.

²⁸ *Macbeth* 569. p.

Mert van Macbeth-nek egy mindennél súlyosabb bűne, amiről eddig mi nem, de ő a harmadik felvonás elején a Banquo-val folyó párbeszéd után szól, ez pedig a dinasztiaalapítás igénye:

*Meddő koronát tettek a fejemre,
És száraz jogart a markomba, hogy
Aztán kicsavarja egy idegen kéz,
Idegen, nem a sarjam! Ha ez így van,
Értük mocskoltam be lelkeimet,
Értük döftem le a jámbor királyt,
Csak értük öntöttem mérget nyugalmam
Poharába, s örök ékszeremet
Azért löktem oda az őt gonosznak,
Hogy ők, ők, ők királyok legyenek?
Ugorj elő inkább, sors, kard ki kard,
Vívjunk életre-halálra!²⁹*

Macbeth múltbéli és jövőbeni törvények szerint joggal öli meg a királyt, de ő maga e két korszakba ékelődött idő gyermeke. Gyilkossága és ön-gyilkossága azért és csak azért lesz „erkölcsstelen”, mert nem korszakot akar váltani a korszakváltás eszközeként, hanem dinasztiaát alapítani (s utódaiból szintúgy hiányozhat majd „az uralkodói jóság, igazság, mérséklet, kitartás, állhatatosság, irgalom, alázat, istenfélelem, türés, hősiesség” – s mindezt tudnia kell).

Lehetett volna belőle „jó” király „kiválasztódott”-ként, de mert elképzelhetetlen számára a „megválasztott”-ság hatalmi rendszere – szétzúzza magát a sors által, ahogy szétzúródik nemsokára az abszolút monarchia is nem soká.

A *Macbeth* tulajdonképpen egy monodráma: egyetlen szereplője van csak, maga Macbeth. A többiek mind, dramaturgiai kellékek. A boszorkányok is. Nem ők a fantasztikusak, hanem Shakespeare.

Bibliográfia

- ANCSEL Éva: Etikai tanulmány a tudásról és a nem-tudásról, Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1986.
CLARK, Grahame: A világ őstörténete, Gondolat Budapest, (Eredeti kiadás: G. C.: World Prehistory, Cambridge University Press 1969.)
HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich: A szellem fenomenológiája, Akadémia Kiadó, Budapest 1979.
HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich: Esztétikai előadások I., Akadémia Kiadó, Budapest 1980.
HUGHES, Gerald– TRAVIS, Stephen: Introducing the Bible, Lion Publishing, 1981; magyarul: A Biblia világa, Zeneműkiadó, Budapest, 1989.
LUKÁCS György: Művészet és társadalom, Gondolat Kiadó, Budapest, 1969.
MARX és ENGELS: A német ideológia, Válogatott művei, Kossuth Könyvkiadó, 1975. I/88. p.
ROTH Endre: Shakespeare szociológiai olvasatban, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1983.
SHAKESPEARE, William összes drámái III. Tragédiák, *Macbeth* (Szabó Lőrinc fordításában), Magyar Helikon, Budapest 1972.
<http://www.nexus.hu/tszilvia/Shakespeare.html>

²⁹ *Macbeth* 590–91. p.

FORINTOS KLÁRA

Készségfejlesztő tréningek tapasztalatainak elemzése a hallgatói visszajelzések tükrében

A humánfejlesztés egyik sarkalatos pontja ma a hatékony képzés, ezen belül is kiemelt fontossággal bírnak a készségfejlesztő tréningek. Az angol „training” kifejezést leginkább a magyar képzés szóra fordíthatnánk, azonban a hazai hagyományokban gyakoribb a „tréning” szó „tapasztalati tanulás” jelentése.

A tréningcsoport elnevezés a „Basic Skill Training Group”, azaz az alapvető készségfejlesztő csoport kifejezésből származik. A módszer kidolgozása és alkalmazása, eredetileg *Kurt Lewin* nevéhez fűződik. Lényege, hogy a személyiség így sokkal eredményesebben formálható és a képességek, készségek sikeresebben fejleszthetők csoportos helyzetben, csoportdinamikai eszközök felhasználásával. Természetesen döntő fontosságú a tréner személye, hiszen széleskörű professzionális tevékenysége során megfelelő emberi kapcsolatteremtő képességgel, komoly empátiakészséggel kell rendelkeznie. A tréning sikere nagymértékben függ attól, hogy a tréner mennyire tudja magát elfogadtatni a csoporttal, mennyire hiteles személyiség, milyen kommunikációs készséggel rendelkezik. A humor és a jó tervezés ugyancsak alapvető feltétele a sikernek.

A különböző képzési formáktól eltérően a tréning a tanulás, gyakorlás, alkalmazás, értékelés folyamatát kell, hogy tartalmazza, illetve a struktúra körforgása a biztosítéka annak, hogy a program minden szakasza gyakorlati hasznossággal bír és valóban készségfejlesztéssel jár.

Tekintsük át röviden, hogy a tréning módszerével milyen készségek, képességek fejlesztésére van lehetőség, amelyet ma a nagyvállalatok, cégek, intézmények megcélznak. Pl. vezetői készségek fejlesztése, ahol a résztvevők megismerik a vezetési stílusokat és kipróbálják azok helyzet és személyiségfüggő működését. A csoportdinamikai tréningeken előtérbe kerül a közös szervezeti célokért együtt dolgozó csapatléggör kialakítása, a csoportvezetési technikák elsajátítása. Rendkívül fontos a konfliktuskezelés képességének fejlesztése, ahol a résztvevők megismerik a különféle konfliktuskezelési módokat és szituációs gyakorlatokon keresztül vizsgálják a megoldási alternatívákat, elsajátítják az asszertív magatartás képességét.

Ugyancsak célirányosan szerveznek tréningeket a tárgyalási készségek, a stresszkezelés, az időgazdálkodás képességének avagy a válságmenedzselés képességének fejlesztésére.

Intézményünkben az elsajátított elméleti anyagra épülve (pl. kommunikáció-elmélet, személyiséglélektan, szociálpszichológia stb.) a tréningek egyrészt a csapatszellem kialakítását, az együttműködési készségek fejlesztését, az önisme-

ret, önbecsülés, tolerancia és elfogadás képességét célozzák meg, komoly figyelmet fordítva a csoportdinamikai folyamatokra.

A másik deklarált cél (kommunikációs tréning): a kommunikációs képességek fejlesztése, kreatív gondolkodásmód, konfliktuskezelés, tárgyalástechnika, az aktív figyelés és önkifejezés szituációs gyakorlatokban történő feldolgozása.

A Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézetben folyó képzésnek szerves részét képezik a fenti készségfejlesztő tréningek. Elemzésünkben átfogó képet kívánunk adni az elmúlt időszakban folyó csoportdinamikai, illetve kommunikációs tréningek tapasztalatairól a hallgatói visszajelzések fényében.

Ennek megfelelően konkrétan 523 kérdőívet dolgoztunk fel, és tesszük ezt folyamatosan a bejövő visszajelzések alapján.

A kérdőívek alapján a hallgatók 7 fokú skálán értékelik a tréning hasznosságát, majd annak erősségeire és gyengeségeire, illetve lehetséges veszélyire mutatnak rá. Külön értékelik az illető tréner munkáját, továbbá számot adnak arról is, hogy mire emlékeznek szívesen vissza az együtt töltött két nap során, illetve milyen változásokat tapasztaltak önmagukon a tréning hatására. Arra is rákérdezzünk, hogy mi az amit szívesen „elfelejtenének”, vagy nem tudtak azonosulni vele.

Fontos visszajelzés számunkra az is, hogy a jövőben hány százalékuk kíván újabb tréningen részt venni, illetve milyen jövőre vonatkozó javaslataik vannak. Így – élő és folyamatos kapcsolatban maradván az általunk oktatott hallgatókkal – fejleszthetjük tovább a tréningek tartalmi oldalát és szervezeti struktúráját, mind jobb és jobb megoldási változatokhoz juthatunk a tréningek tantervében elfoglalt helyét illetően. Világosan látható, hogy a hallgatók egyre jobban igénylik azokat a tárgyakat, amelyek a praxis irányába mutatnak, és segítik a fent említett készségek fejlesztését mint (pl. kommunikációs készség, konfliktus kezelés, tárgyalás technika stb.). Célunk tehát, hogy a bevezető, illetve az elméleti tárgyakra épülve, azokkal szerves egységben hatékonyan működjenek a tréningek.

A fenti, előzetes megjegyzések után, vizsgáljuk meg konkrétan a beérkezett kérdőívek alapján a hallgatói véleményeket és összegezzük illetve súlypontoszuk az egyes kérdésekre adandó válaszok alapján a különböző visszajelzéseket és elemezzük azok tanulságait.

1. A hallgatók több, mint fele (52%) a *foglalkozások hasznosságát* a 7 fokú skálán maximálisnak ítélte, amely jól mutatja számunkra azt a fontos dolgot, hogy a résztvevők a tréningek idejét 88%-ban értékesen eltöltött tanulási lehetőségként élik meg. A hasznosság átlagértéke 5,27 (0-6 választási lehetőségek között).

2. „A tréning legfőbb erőssége” kérdésnél megjelenő válaszkategóriák: „önmagunk és mások jobb megismerése”, „nyitottság növekedése”, „kapcsolatteremtési készség javulása”, „kommunikációs készség fejlődése”, „a csoport kialakulása és fejlődése”, „konfliktus és problémamegoldás”, „oldott és bizalomteli hangulat”. Első helyen az ismerkedés és csoportformálás 342 válaszdónál jelenik meg a tréning erősségeként, ami azt jelenti, hogy a hallgatók 76%-a (különösen a csoportdinamikai tréning esetében) a deklarált célt tekinti a tréning egyik legfontosabb pozitív vonásának. Ugyancsak nagy számban (241) szerepelnek a valamilyen kommunikációs készségek fejlesztése, amely ugyancsak a kiemelt, elérendő

céljaink között szerepel. Ezek az arányok igen magasnak mondhatók, különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a tréning tantervileg kötelező.

3. A tréning *gyenge pontjaira* vonatkozó vélemények elemzése során jól látható, hogy a tréningek többségén magas szakmai színvonalú képzés folyik, hiszen a hallgatók 52%-a szerint a foglalkozásoknak egyáltalán nincs gyenge pontja. Azok közül, akik megjelöltek gyenge pontokat 38 esetben szervezési hiányosságokra panaszkodtak: időpont (szombat, vasárnap), barátságtalan terem, kényelmetlen székek, túl nagy létszám stb. Szakmainak minősíthető kifogást 69 esetben említettek a válaszolók. Ezek nagy része a csoport életéhez természetesen hozzátartozó, egyéni különbségekből, gátlásokból fakadnak (pl. „van olyan személy akit nehéz bevonni, nehezen nyílik ki”, „több értékelést szerettem volna hallani a trénertől”, „szorongás a tréning elején” stb.). 82 esetben rövidnek tartják a tréningre szánt időt.

4. Az értékelések alapján kiderült, hogy a résztvevők 59%-a semmilyen *veszélyt, ártalmat* nem lát ebben a módszerben. Azok, akik ilyent emlitenek, elsősorban a személyességgel, az intimitással kapcsolatos veszélyeket említik (82 esetben) – amely egyébként a csoportdinamikai folyamatoknak természetes velejárója – pl. „sértődés”, „kisebb csoportok, klikkek létrejötte”, „beilleszkedési nehézségek”, „önkritika hiánya”, „személyeskedés” stb. felvetések szerepelnek. Azonban ezekre utaló vélemények aránya nem éri el a 20%-ot sem. A vezetéssel kapcsolatos veszélyek mindössze 6 esetben merültek fel. A helytelen kommunikációból is adódhatnak veszélyek (17 fő) pl. „félreértés”, „beskatulyázás”, stb.

5. A *trénerek és munkájuk értékelésére* vonatkozó kérdésre adott válaszok 96%-a szakmai vagy emberi tulajdonságokat felsoroló, pozitív visszajelzések. A 4% negatív üzenet olyan tréning esetében született, ahol vagy a körülményekkel, vagy a célokkal kapcsolatosan adódott probléma és ez rávetült a légkörre. Amit a hallgatói véleményekről biztosan lehet állítani, hogy a trénerek a csoportokkal túlnyomó többségben jó kapcsolatot tudnak kialakítani, amely a kölcsönös elfogadáson keresztül lehetővé teszi a hatékony együttműködést.

6. Amire a hallgatók *legszívesebben emlékeznek*, azoknak többsége belső, individuális élmény („megnyíltam”, „bátran vállaltam magam” stb.), közös csoport élmény és új ismeretek, képességek elsajátítása („közös munka”, „egymás megismerése”, „szituációs gyakorlatok”, „együttműködés”, „csapatmunka”, „empátia”, „megtanultam hallgatni” stb.).

7. A *„saját magamban érzett változások”* természetesen a tréning itt és most relációjában érvényesek, hiszen irreális lenne azt hinni, hogy 16 óra alatt valakinek alapvetően megváltozott volna az énképe, vagy kommunikációs képességei. Ugyanakkor ezek a tapasztalatok, felismerések továbbvihetők, motiválhatják a hallgatót más (pl. munkahelyi, családi, stb.) kommunikációs helyzetek megoldásában. Növelhetik önbizalmát, pozitív vagy éppen negatív visszacsatolást adhatnak személyiségének alakulásában, illetve megnyilvánulásaiban. A válaszolók közül 66 fő érezte úgy, hogy önbizalma megnőtt, magabiztosabb lett a tréning során, 138 fő (35%) számol be arról, hogy tudatosabban viszonyul önmagához és másokhoz. Ezek a hallgatók – azt mondhatjuk – konkrét önismereti élményekkel távoznak. Jelentős azoknak a száma, 193 fő (46%), akik a tréningen oldottabbá, nyíltabbá váltak. 116 fő jelezte, hogy nem érzékel semmilyen változást. Természetesen a változással kapcsolatos elvárások is befolyásolják az eredmény érzékelését.

8. „*Amit szívesen elfelejtenék, vagy nehezen tudtam elviselni*” kérdésre a hallgatók közel 80%-a úgy válaszol, hogy nincs olyan érzés, élmény, esemény amit legszívesebben elfelejtene. Többségük tehát olyan élményekkel távozik, amelyeket a továbbiakban erőforrásként tud használni pl. munkahelyi, vagy más kapcsolataiban. Tendenciájában ez az adat megerősíti az első pontban feltett hasznosságra vonatkozó kérdés pozitív kicsengését.

9. A tréningek summás értékmérője arra a kérdésre adott válasz, amely azt kérdezi, hogy „*Részt venne-e a későbbiekben hasonló jellegű foglalkozásokon?*” A válaszok 93%-a „igen”. „Nem” válasz 15 esetben érkezett csupán. A „milyen témakörben” kérdésre elsősorban: kommunikációs tréning (102 fő), önismereti tréning (61 fő), konfliktuskezelési tréning (34 fő), tárgyalási készséget fejlesztő tréning (23 fő). Megjelenik a protokoll, karrier, személyiségfejlesztő tréningek iránti igény is elég szép számban. A mostanihoz hasonló jellegű tréninget szeretnék ismételtlen 144-en.

10. A *javaslatokat* illetően legtöbbször a feltételekkel, körülményekkel foglalkoznak (pl. „a tréninghez méltóbb, hangulatosabb hely”, „kisebb létszámú csoportok”, „az időpont jobb megválasztása” stb.). Többször egyszerre megköszönik a lehetőséget: „jól éreztem magam, sokat tanultam”, vagy sokszor megfogalmazódik a „több ilyen tréning kellene” óhaj!

Összegzőképpen bátran mondhatjuk, hogy a kitűzött célt a tréningek elérik, a hallgatók hasznosnak és jónak találják a foglalkozásokat és többségük további tréningben kíván részt venni. Véleményünk szerint ennek oka elsősorban az oktatott elmélet praxissal való kapcsolatának igénye és fontossága, továbbá a tréningeken kapott ismeretek, a megélt élmények, az elsajátított készségek hasznosíthatósága.

A Humán Fejlesztés Módszertani Tanszék – a hallgatókkal való élő és intenzív kapcsolat során - szakmailag és emberileg felkészült trénerek segítségével továbbra is feladatának tekinti a tréningek szakmai és szervezeti kérdéseinek folyamatos elemzését és a konkrét észrevételek birtokában annak mind hatékonyabbá tételét.

Felhasznált irodalom

- BIRKENBIHL, Vera F.: Sikertrening, 1999. Bp., Trivium Kiadó
BOLTON, Robert: A kommunikáció művészete, 1987. Cascade Kiadó Bp.
TRACY, Brian: Maximális teljesítmény, 1999. Bp., Bagolyvár Kiadó

HÁRY ESZTER

Eltérések és hasonlóságok a felnőttek nyelvi képzésében az Amerikai Egyesült Államokban és Magyarországon

Munkámban szeretném felvázolni, hogy mire összpontosít a felnőttek nyelvoktatása az USA-ban és mire Magyarországon, miért vannak jelentős különbségek az említett két ország felnőtt-nyelvoktatási rendszere között, és mik a jellemző, közös vonások, amelyek mindkét országban megfigyelhetők. Emellett szeretném megvizsgálni, hogy milyen nyelvtanulás iránti motivációs tényezők jelennek meg a felnőtt tanulók életében, és milyen módszerek segítenek abban, hogy a tanuló a választott képzést eredményesen végigcsinálja.

A felnőtt-nyelvoktatásnak Magyarországon még nincs terjedelmes szakirodalma, és mivel munkám során rendszeresen találkozom a felnőtteket a nyelvtanulás folyamán érintő problémákkal, szeretnék választ találni a megfogalmazott kérdésekre, illetve segíteni a tanulókat abban, hogy a nyelvtanulásba fektetett idejük és energiájuk meghozza gyümölcsét.

A felnőttképzési konferenciákon a tanuláshoz kapcsolódó két fogalmat vezettek be a köztudatba: az egyik a *tanuló társadalom*, a másik az *élethosszig tartó tanulás*. Mindkettőnek a jelentősége abban rejlik, hogy a folyamatos, rendszeres tanulást helyezi előtérbe. Az, hogy valaki kikerült a szervezett oktatási formából, még nem jelenti azt, hogy befejezheti a tanulást. *Prof. Peter Jarvis* a PTE TTK FEEFI-ben az élethosszig tartó tanulás jelentőségéről tartott előadásában fogalmazta meg, hogy napjainkban 8 év alatt nagyjából elévül az az ismeretanyag, amit megtanultunk. Folyamatos tanulásra van tehát szüksége az egyénnek ahhoz, hogy hatékonyan tudjon dolgozni, megfelelően informált legyen, valamint szakmájában eredményeket tudjon felmutatni. Először a tanulás iránti igényt kell kialakítani, majd a tanuláshoz megfelelő képzési programot biztosítani.

A nyelvtanulás iránti igény a fiatalabb korosztály életének ma már szerves része, ellentétben a felnőttekkel, akik számára a nyelvtanulás, mint külső kényszer jelentkezik. Ritkán tanul egy felnőtt azért, mert érdekesnek tartja a témát, vagy mert annyi szabadideje van, hogy azt pl. nyelvtanulásra szeretné fordítani. Az időhiány, vagy a korábbi sikertelenség a nyelvtanulásban nagyon gyakran demotivációs tényezőként hat.

A huszadik század végén, amikor az Internet használata a mindennapi élet részévé vált, az ismeretek megszerzéséhez gyakran elengedhetetlen a megfelelő szintű nyelvi és számítógépes ismeret. Ezek hiánya a mindennapokban megélhetési problémákat okozhat, mivel könnyen a munkahely elvesztéséhez vezethet.

Ma Magyarországon a 35 év felettiek alig találnak munkát, legalábbis erre lehet következtetni az álláshirdetésekből, amelyek tanúsága szerint a munkaadók jelentős hányada a 35 év alattiakat részesíti előnyben.

Hazánkban a felnőttek nyelvtanulásának elsődleges célja felkészülni arra, hogy a választott (államilag elismert) nyelvvizsgán megfelelő eredményt érjenek el mind szóban, mind írásban. Az így szerzett bizonyítvány hozzájárul ahhoz, hogy a munkaerőpiacon versenyképesek legyenek, és a jobb álláslehetőségekre kiírt pályázataik kedvező elbírálásban részesüljenek. A nyelvvizsga bizonyítvány megszerzése a felsőoktatásban tanuló felnőttek számára is komoly jelentőséggel bír, mivel Magyarországon a felsőfokú diploma megszerzésének egyik feltétele az intézmény által előírt alapfokú vagy középfokú, többnyire C típusú nyelvvizsga sikeres letétele. Felnőtt nyelvtanulók alatt dolgozatomban azokat a 18 év felettieket értem, akik nem nappali főiskolai vagy egyetemi képzésben vesznek részt.

Az Egyesült Államokban a felnőttek számára szervezett nyelvoktatás alatt ezzel szemben elsősorban az *angol mint idegen nyelv* oktatását értik¹, ami gyakran magában foglalja az írni-olvasni tanítást is. Az országba érkezők között magas azoknak a száma, akik még anyanyelvükön sem tudnak írni, olvasni. Az USA-ban az állampolgárság megszerzésének egyik feltétele az angol nyelv megfelelő szintű ismerete, ami lehetővé teszi az egyén számára, hogy megértesse magát a saját közösségén kívül is. A nyelvoktatás egyik fontos feladata tehát, hogy az országban letelepedett bevándorlóknak segítséget nyújtson a beilleszkedésben, ami nemcsak a célország kultúrájának megismerését jelenti, hanem az *angol mint idegen nyelv* és egyben legfontosabb kommunikációs eszköz elsajátítását is. Emellett az angol nyelvű kommunikációs készség munkaerőpiaci versenyképességet is jelent, hasonlóan a számítástechnikai ismeretekhez.

A nyelvi képzésben való részvételre egy előzetes szintfelmérő vizsga után van lehetőség. Ez a vizsga az Egyesült Államokban a San Diego Community College körzetén belül a jelentkezők nagy létszáma ellenére szóban történik, mivel a tanulni akarók között sokan még az anyanyelvükön sem tudnak írni, olvasni, viszont lehet, hogy egyszerűbb angol kérdésekre ha hibásan is, de tudnak válaszolni. A szintfelmérő vizsgát lebonyolító tanárok spanyolul is beszélnek, hogy azokkal a jelöltekkel, akik nem értenek angolul, kommunikálni tudjanak. A vizsga kb. 10 perces, és minden jelentkező ugyanazt a feladatsort kapja.²

Magyarországon a Pécsi Tudományegyetem Idegen Nyelvi Titkársága (PTE INYT) által indított tanfolyamok előtt zajló szintfelmérés a nyelvvizsga előkészítő tanfolyamok esetén írásban és szóban történik, a munkanélküli képzésre jelentkezőknél nagyobb hangsúly helyeződik a szóbeli meghallgatásra. Ennek oka, hogy a személyes beszélgetés során a vizsgáztató tanár igyekszik kideríteni, hogy a jelölt alkalmas-e egy adott óraszámú tanfolyam során a célként kitűzött nyelvvizsga letételéhez szükséges nyelvi ismereteket és készségeket elsajátítani. A szóbeli meghallgatás keretében a szintmérést végző nyelvtanárok a jelölt szociális helyzetét, pszichés állapotát is igyekeznek megismerni/feltárni, mivel a nyelvi csoportok kialakításánál ezek a szempontok is szerepet játszanak.

¹ Fathman-Rosenberg.

² Bitterlin-Culver.

A PTE Természettudományi Kar Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézetben (FEEFI) kidolgozott és 1999. decemberéig működő nyelvi szintfelmérő vizsgarendszer a hallgatók nyelvtanulásának folyamatos irányítását, ellenőrzését és motiválását tűzte ki célul. A hallgató írásbeli és szóbeli nyelvi szintmérő vizsgájának eredménye alapján szemeszterenként tájékoztatást kapott arról, hol tart a tanulásban, és még mit kell elsajátítania ahhoz, hogy az előírt nyelvvizsgát sikeresen letegye. 2000. februárjáig a PTE TTK FEEFI, anyagi és szervezési okok miatt a hallgatók számára nyelvi képzést nem tudott biztosítani, ezt ellensúlyozandó folyamatosan nyomon követte nyelvtudásuk fejlődését, ezzel is segítve és motiválva őket arra, hogy a nyelvvizsga bizonyítványt a megadott határidőig megszerezzék.

Úgy gondolom, hogy felnőtt tanulók esetén a szintfelmérő vizsgák során kiderül az is, mennyire motivált a jelölt, mi a célja, hol tudja majd a későbbiekben hasznosítani a megszerzett tudást. Magyarországon egyre több nyelviskola van, viszont egyre csökken a fizetőképes kereslet. A költségtérítéses nyelvtanulásra jelentkezők számának csökkenése miatt üzleti okokból gyakran nem azonos tudásszintű hallgatók kerülnek egy csoportba, ami rontja a hatékonyságot, hátráltatja a megfelelő haladást.

A felnőtt-nyelvoktatásnak mindkét vizsgált országban komoly nehézségeket kell leküzdenie. A nyelvoktatás ezen területe Magyarországon ma csak minimális mértékben jut állami támogatáshoz. Elsősorban a közoktatás feladata lenne, hogy a diákokat legalább egy idegen nyelvből középfokú szintű nyelvtudáshoz juttassa. Hazánkban a magánszféra egyre nagyobb szerepet vállal abban, hogy a nyelvtanulás iránti igényeket kielégítse, így a felnőtt-nyelvoktatás nagyobb hányada nyelvoktatásra specializálódott vállalkozások keretében folyik. Ennek költsége azonban sokkal magasabb, mint az állami intézményekben biztosított képzések, tanfolyamok díja.

Nehezen összeegyeztethetők a *szakmai feladatok* és az *üzleti érdekek*. Bármelyik sérül, az vagy a hatékonyság, vagy a gazdaságosság rovására történik. Ha kiscsoportokban folyik az oktatás, könnyebb jó eredményt elérni, viszont a költségek esetenként megfizethetetlenül magasak lehetnek. Egy nagy létszámú csoporttal lassabban érhető el fejlődés, ellenben a magasabb létszám alacsonyabb költséget jelenthet a tanulóknak, ami a jelentkezők számának további növekedését eredményezheti.

Magyarországon számos olyan hirdetéssel találkozhatunk, amely eredményes nyelvtanulást ígér irreálisan rövid idő alatt. Nagy lenne az igény az ilyen típusú nyelvoktatásra, de a multi-reklámokon, óriásplakátokon hirdetett nyelvi tananyagok, nyelvkurzusok inkább csak ígéreteket, mint a tényleges nyelvtudás megszerzésének valós lehetőségét jelentik. A hirdetések szövege többnyire azt sugallja, hogy nem kell nagy idő- és energia-befektetés ahhoz, hogy valaki néhány hét/hónap alatt középfokú nyelvvizsgával dokumentálható nyelvtudást szerezzen. Az ilyen reklámszövegek elhitetik a tanulóval, hogy pl. a diploma megszerzéséhez elegendő az utolsó félévben elkezdeni a nyelvtanulást, hiszen az eredmény ilyen rövid idő alatt is elérhető lesz. Nem csoda, ha a tanulók motiváltsága, rendszeres nyelvtanulása folyamatosan csökken, amikor naponta bombázzák őket a fent említett ígéretekkel, és ki ne menne a kisebb ellenállás irányába?

Ezzel ellentétben áll az az intenzív módszer, amit az Egyesült Államokban dolgoztak ki a védelmi nyelvoktatási intézetben (Defense Language Institute), amivel rövid idő alatt tudtak látványos eredményeket elérni. Ez az oktatási forma azonban napi 8, vagy annál is több órás tanulást jelentett.³

Itt szeretném megemlíteni, hogy a nyelviskolák egy része megpróbál olyan egyedi filozófiát kialakítani, amitől a kurzusok eladhatóbbá válnak, de nem biztos, hogy ezek szakmailag megfelelő nyelvoktatási programokat is jelentenek. Úgy gondolom, hogy érdekes képet kaphatnánk a felnőtt nyelvtanulók, illetve tanulni vágyók motivációjáról, ha megvizsgálalnánk, miért választják a fent említett két nyelvtanulási lehetőséget, milyen elvárásokkal jelentkezik valaki egy intenzívnek nevezett tanfolyamra, és mennyire elégedett az elért eredménnyel a kurzus végén.

Magyarországon számos olyan módszer bevezetésével próbálkoznak, amivel lerövidíthető vagy hatékonyabbá tehető a nyelvtanulás folyamata. Ezek közül itt egyet szeretnék kiemelni: a távoktatást. Ennek hazánkban a nyelvoktatás terén még nincsenek jelentős hagyományai, de célja az esélyegyenlőség növelése pl. kis településeken, ahol nehezebb megfelelő, magas színvonalú nyelvtanfolyamot találni. A távoktatással kapcsolatban felmerülő problémák közé tartozik, hogy sokan szkeptikusak a módszerrel szemben, kevés a hozzáférhető, jól használható tananyag, hiányzik a megfelelő technika, ami hátráltatja a távoktatásban rejlő lehetőségek kiaknázását.

Az USA-ban jelentős hagyományai vannak ennek a tanulási, oktatási formának. Sok nyelvi központban kidolgozták a távoktatáshoz kapcsolódó konzultációs rendszert, amelynek keretében a tanárnak a szerepe inkább egy tanácsadóéhoz hasonlít, aki a tanulás és a készségfejlesztés folyamatát felügyeli, és a felmerülő hibákat korrigálja. Ezzel az oktatási módszerrel elsősorban azokban az intézményekben értek el eredményeket, ahol megoldott volt a megfelelő segítségnyújtás biztosítása, és ahol lehetőség volt arra, hogy a szükséges számítógép-felhasználói ismereteket is elsajátíthassák a jelöltek.

Magyarországon állami támogatást élveznek azok a programok, amelyek szakképzett munkanélküliek számára biztosítanak nyelvi képzést, vagy amelyek szakképzéssel párosítják a nyelvoktatást, ezzel is növelve a résztvevők elhelyezkedési esélyeit. A szakképzett munkanélküliek nyelvoktatási programját úgy tervezik, hogy a résztvevő napi négy órában tanórai oktatásban vesz részt, majd otthon a másnapi órákra készül, aminek idejét általában szintén 4 órányira tervezik. A program így megfelel egy teljes munkaidős állásnak. A finanszírozók egy része csak a nyelvtanfolyam rendszeres látogatását és az órákra való készülést írja elő, és nem, vagy csak részben szankcionálja az eredménytelen vizsgát. Jelentősen nagyobb a motiváció azoknak a hallgatóknak a körében, akiknek a vizsgán való megjelenés nem elegendő a teljes képzési és vizsgaköltség igénybevétele. Sikertelen vizsga esetén a képzési költség megtérítésének kötelezettsége jelentős tanulásra motiváló (kényszerítő) tényező.

Az Egyesült Államokban a bevándorlók számára szervezett nyelvtanfolyamokat állami költségvetésből és adományokból finanszírozzák. A bevándorlók keresete annyira alacsony, hogy abból nem tudnák a szülők a szervezett nyelvok-

³ Bárdos.

tatásban való részvételt biztosítani sem gyermekeik, sem önmaguk számára. A szövetségi kormány elé 1999-ben került, az oktatást támogató költségvetésben az elnök 190 millió dollár plusz támogatást kér a felnőttek számára szervezett angol mint második nyelv képzések számára. Ezek a programok a bevándorlók írás-olvasás készségének, valamint nyelvtudásának fejlesztését célozzák meg⁴.

Hasznos tapasztalatokat gyűjthettem, amikor New York közkönyvtárának Aguilar nyelvi központjában lehetőségem nyílt arra, hogy az ott tanuló hallgatókkal beszélgessek és megnézzem, milyen környezetben és milyen hozzáállással tanulják az angolt mint idegen nyelvet. Az első meglepetést az okozta, hogy a jelenlevők átlagéletkora kb. 50 év lehetett; Magyarországon a tanulócsoporthoz átlagéletkora eddigi csoportjaiban alig haladta meg a 27 évet. A lelkesedés, ami az arcokon tükröződött, számomra azt bizonyította, hogy egy 50 év körüli tanuló is motiválható a nyelvtanulásra. Magyarországon ritkán találkozunk 45 év feletti nyelvtanulóval. E korosztály képviselői közül sokan megfogalmazzák, nekik már nincs értelme belevágni valami újba, pl. a nyelvtanulásba, hiszen úgysem látják majd gyakorlati hasznát az új ismeretnek. Az USA-ban számos *nagymama* tanul azért angolul, mert ez lehetővé teszi számára az unokákkal való kommunikációt. Sokak számára a nyelvtanulás szabadidős program, ami segít az elszigeteltség felszámolásában azáltal, hogy egy csoporthoz való tartozást biztosít.

Az USA-ban a tanulás érték. Megbecsülik azt, aki szabadidejét önmaga továbbképzésére fordítja. Ez az egyik magyarázata annak, hogy pl. egy nagyváros kisebbségi negyedében felnéznek arra, aki tanul, mert ezáltal neki könnyebb lesz egzisztenciát biztosítani önmaga és családja számára. Ann K. Fathmann és Kara Rosenberg előadása példát mutatott arra, hogy milyen komoly motivációs tényezőként hat a gyerekekre az, ha szüleiket tanulni látják, és látják azt, hogy szüleiknek is meg kell küzdeni az ismeret megszerzéséért. A megszólaltatott két gyerek büszke volt arra, hogy szüleik rendszeresen iskolába járnak, és közösen csinálják a házi feladatokat. Ez egyben a családi összetartást is segítette. Helmer Duverge közreműködésével, (National Center for Family Literacy, Kentucky) kidolgozásra került egy olyan program, ahol a bevándorló családokban együtt tanul a gyermek a szülővel, reggel együtt mennek iskolába, és hasonló házi feladatokat kapnak. Ezt a programot bevezették a navajo indián rezervátumban is. A navajo a legnépesebb indián rezervátum. Itt a legmagasabb a munkanélküliség aránya.⁵ A családok állami támogatásból tengődnek, ezért jelentett segítséget számukra a program bevezetése, ami nemcsak nyelvoktatást jelent, hanem többek között az írástudatlanság felszámolását is megcélozza. A New-York-i tapasztalattal ellentétben a tanulók között itt sokan nem elég motiváltak, mert évtizedeken át éltek segélyből, és több generáción keresztül alig volt valaki a családban, aki dolgozott. A munkavállaláshoz kapcsolódó tapasztalatok hiánya okozza sok navajo családnál azt, hogy nem értik, miért van szükségük a tanulásra, amikor a jelen körülmények között is megélnek.

Eddigi tanfolyamaim alakalmával találkoztam néhány olyan szülővel, akit először az motivált a nyelvtanulásra, hogy otthon a gyerekével közösen megtudják csinálni a házi feladatot. Volt olyan, aki kihívásként élte meg azt, hogy a

⁴ McAdam.

⁵ Stevenson.

gyerekeinek tudjon újat mondani, el tudjon magyarázni egy adott nyelvtani jelenséget, ha azt a gyerek az iskolai magyarázat alapján nem értette meg. Találkoztam olyan tanulóval is, aki a tanfolyam után a gyerekével való közös tanulástól várta azt, hogy a tudását szinten tudja tartani.

A magyarországi felnőtt nyelvtanulók nagy többsége azonban a nyelvtanulást szükséges rosszként éli meg, aminek csak addig van értelme, amíg a diplomát kézhez nem kapja. A hallgatóktól kapott információk alapján vontam le azt a következtetést, hogy sokan közülük a nyelvtanulást feleslegesnek tartják, hiszen nyelvtudásukat csak a legritkább esetben tudják kamatoztatni munkahelyükön, és a nyelvtanulásra fordított időt és energiát jobban tudták volna hasznosítani máshol. A tanulók jelentős része, talán éppen az előbb említettek miatt, úgy gondolja, hogy hasonlóan más tantárgyakhoz az idegen nyelv ismerete is rövid idő alatt megszerezhető, a gyakorlat azonban ennek mindig az ellenkezőjét bizonyítja.

Jó lenne megoldást találni arra, hogyan lehetne olyan körülményeket teremteni Magyarországon, hogy a felnőtt tanulók érezzék a nyelvismeret előnyeit, és ne csak a kötelező rosszat lássák a nyelvtanulásban. Az eddigi tanítási tapasztalataim alapján úgy érzem, hogy még sokat lehetne tenni ezen a téren. Motiváció szempontjából nagy jelentőséggel bír, hogy a felnőtt csoportot oktató tanár hogyan viselkedik, hiszen egy felnőttekből álló csoport egészen más hozzáállást, tanítási módszereket vár a tanártól, mint egy középiskolásokból, vagy kisgyerekekből álló csoport. eltérő szempontokat kell figyelembe venni egy felnőtt csoport számára készülő tananyag összeállításakor, fontos, hogy milyen a csoport összetétele, milyen nyelvtanulási szándékkal érkeztek a résztvevők, milyen eredményt várnak el a tanfolyam végére, van-e vizsgakötelezettségük, stb. A felnőtt tanulóknak eleinte nehézséget okoz visszazokni az iskolapadba. Sokan évtizedekkel korábban tanultak utoljára, és már az is problémát jelent számukra, hogy miként fogjanak bele ismét a tanulásba, milyen módszerekkel érdemes próbálkozniuk, hogy a tanulásra fordított idő hasznos legyen.

Meghatározó, hogy mennyire veszi figyelembe a tanár a hallgatók tanulási tempóját, és mennyire ragaszkodik ahhoz, hogy az előírt anyagot leadja. Sokszor okoz nehézséget a fent említett tényezőknek az egyensúlyban tartása. A türelem kulcsfontosságú jellemzője a felnőtteket oktató tanárnak. A tapasztalatok bizonyítják, milyen fontos a felnőtt tanulóknak, hogy a tanár kivárja, amíg megfogalmazzák a helyes megoldást.

Felnőtt csoportoknál, mivel más a motiváció, kevesebb gondot okoz a fegyelmezés. Mindenki tudja, miért vesz részt a képzésben, valamint hogy csak akkor kaphat hatékony segítséget (a befizetett tanfolyami díjért), ha önmaga is tesz valamit a kitűzött cél elérése érdekében. A tanárnak lényeges szerepe van abban, hogy a tananyagot, ha kell, időközben igazítsa a csoport igényeihez. Ha a tanulókat nem érdekli pl. az asztalos mesterségről szóló lecke, akkor ne ragaszkodjon görcsösen a tankönyvhöz, hanem a leckében szereplő nyelvtant próbálja meg olyan szövegkörnyezetben bemutatni, ami közelebb áll a csoport érdeklődéséhez. Felnőtt tanulók akkor érzik hasznosnak a tanulást, ha olyan ismeretek, készségek birtokába juthatnak, amit munkájuk, szabadidejük során felhasználhatónak vélnék. Az Egyesült Államokban egy nővérekből álló csoportban fokozatos lemorzsolódás volt észrevehető. Eleinte nem értették ennek az okát, majd rájöt-

tek, hogy a felhasznált tananyag annyira távol állt a tanulók érdeklődési körétől, hogy nem értették miért van szükségük az adott szókincsre, miért kell olyan szövegeket olvasniuk, ami nem érdekli őket. A folyamatos lemorzsolódás röviddel azután megszűnt, és az órákon való részvételi arány is emelkedett, hogy a nők a szakmájukhoz kapcsolódó szövegeken keresztül sajátították el a nyelvtani ismereteket, és bővítették a szókincsüket.⁶

A tanárnak a felnőtt tanulókat felnőttként kell kezelnie. Egyenrangú partnernek kell tekintenie a tanulót, aki önálló személyiség, saját gondolatokkal, tapasztalatokkal, kialakult életformával. Ezeket a szempontokat érdemes figyelembe venni a tanórák során, mivel a tanulási folyamat egyik fontos eleme, hogy a tanuló megfogalmazhassa saját véleményét, és azt ütköztesse mások elképzeléseivel, gondolataival. Középfokú nyelvtudással rendelkező csoportokban nagyszerű vitákat lehet provokálni, ha a téma a tanulók érdeklődési köréhez közel áll, vagy ha az a hétköznapiakban is gyakran vitatott kérdéskörhöz tartozik.

A feladatok megfogalmazásánál rendkívül fontos, hogy a hallgatók pontosan értsék, mi a feladat lényege. Ha ez egyértelmű számukra, akkor jobban tudnak koncentrálni a feladat megoldására, irányuljon az akár egy nyelvtani jelenség begyakorlására, vagy éppen egy témakör szavainak átismétlésére. Azok a feladatok, amelyek a „levegőben lógnak”, azaz nem kapcsolódnak sem az új anyaghoz, sem egy már elsajátított anyagrészhez, bármilyen jól felépítettek is, ritkán érnek célt. Minden feladatot végig lehet játszani felnőtt tanulókkal is, csak arra kell figyelni, hogyan vezetjük be a feladatot.

Bibliográfia

- American Language Review, 1999. március-április
BÁRDOS Jenő: A nyelvtanítás története, Veszprémi Egyetem, 1993.
BIRGIT, Harley: Age in Second Language Acquisition, College-Hill Press Inc., 1986.
BITTERLIN, Gretchen - CULVER, Marthy Platt: Effective Placement System for Adult Level c. előadása, TESOL közgyűlés, NYC, 1999. márc. 9-13.
CORRÍA, Ignazio Lopez: Motivating EFL Learners, Forum, 37.évfolyam, 2. szám, 1999. április-június.
FATHMAN, Ann K. - ROSENBERG, Kara: Teaching and Motivating Older Adult Learners, TESOL közgyűlés, NYC, 1999. márc. 9-13.
LEWIS, Marilyn: (szerk.), New Ways In Teaching Adults, TESOL, Inc. 1997.
LOTHIAN, Trudy: The Older Adult Learner c. workshop, TESOL közgyűlés, NYC, 1999. márc. 9-13.
MCADAM, Maryln: US Federal Update, TESOL Matters, 9. évfolyam, 2. szám, 1999. április-május.
MICHENER, James A.: This Noble Land, Fawcett Columbine, Ballantine Publishing Group, 1996.
STEVENSON: American Life and Institutions, Ernst Kleg Verlag, Stuttgart, 1987.

⁶ Corría.

JAKAB JULIANNA

Gondolatok a készségfejlesztő képzési módszerekről

Bevezetés: nemzetközi együttműködés egy európai színvonalú képzésért

Az Európai Bizottság által is támogatott „Felnőttképzés a múzeumokban” elnevezésű SOKRATES projekt idei egyik konferenciáját a FEEFI szervezésében szeptember közepén a pécsi Dominikánus Házban tartotta. A konferencia résztvevői hét európai országból érkezett felnőttképzési és múzeumi szakemberek és egyetemi hallgatók voltak, akik azért gyűltek össze, hogy ez alkalommal egy kidolgozás alatt lévő képzés curriculumának részleteit megvitassák, azt további gondolatokkal egészítsék ki. Tartalmát tekintve a tervezett kurzus kultúráközvetítők számára készül, akik a könyvtárakban és a múzeumokban az ott látogatóként megjelenő felnőttek számára olyan képzéseket tudnak szervezni és azokban oktatóként részt venni, amely mind az élethosszig tanuló, mind azok számára jó lehetőségeket jelent, akik munkaerőpiaci pozícióikat szeretnék javítani e kurzusokon való részvételük által.¹

A konferencia nem az első a hasonló sorában. A projekthez tartozó országok (Ausztria, Franciaország, Izland, Magyarország, Nagy-Britannia, Németország, Olaszország, Svájc, Svédország, illetve a csatlakozás szándékával érdeklődőként megjelent Horvátország és Szlovénia) felnőttképzési szakemberei és múzeumi vezetői minden a projekthez csatlakozó országban lehetőséget teremtettek arra, hogy az ott felhalmozódott andragógiai tudás és kompetencia a legmagasabb szintekről áramolhasson be a tervezett curriculumba. Ehhez a workshop módszert választották, azaz a résztvevők személyes kompetenciáinak csoportmunkában való összegyűjtését. Az együttműködés eredményeként létrejött európai színvonalú képzési terv az előkészítést követően az Európai Bizottság elé kerül, ahol a megvalósítás keretei tisztázódnak majd. Ezen a módon mindaz a tapasztalat és szakértelem összegződik, ami ma az európai régióban fellelhető.

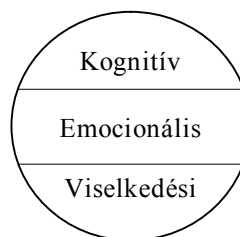
Az együttműködés eredménye: a curriculum és annak módszertani hangsúlyai

Jelenlegi stádiumában a képzés strukturális alapelemei már tisztázottak. A hat modulból álló tervezet a következő blokkokból áll: Művészettörténet, Projektmenedzsment, Nyelvi készségek, Kommunikációs készségek, Mediáció, Személyi-

¹ Az együttműködés eddigi eredményei a Jutta Thinesse-Demel (szerk., 2001.): Education as a Tool for Museums. Final report on the SOKRATES Project MUSAEAM, Museum and Adult Education are more Budapest kötetben jelentek meg.

ségfejlesztés. Bár az arányok még nem eldöntöttek, a képzés moduljainak egyszerű felsorolása is informatív és figyelemfelkeltő. Ami legelőször szembetűnő, hogy a tanulási-tanítási folyamat a személyiség alábbiakban ismertetett attitűdszintjeit milyen módon érinti.

Az emberi attitűdök három, egymást feltételező és kiegészítő dimenzióban működnek. Ezek a kognitív vagy gondolati, az emocionális vagy érzelmi, és a viselkedési réteg. A különböző konkrét helyzetekben eltérő módon aktivizálódnak ezek az attitűddimenziók. Szellemi munka, olvasás, előadás hallgatása során elsősorban a kognitív működés dominál. Az emóciók intenzitása szélsőséges, pl. félelmet keltő situációkban akár minimálisra csökkenti a gondolkodási és cselekvési képességet, azaz kiszorítja ezeket a választási lehetőségeket a tudatból, eluralkodik a személyen. Léteznek helyzetek, amelyekben jelenlétünket rutinszerűség jellemzi, amikor cselekszünk, gondolkodás és különösebb érzelmi reakciók nélkül. A tanulási-tanítási folyamatban a személyiség e rétegei más-más módon aktivizálódnak az alkalmazott módszertől függően. A tárgyi tudás a kogníció által épül be, az ismeretek az érzelmi réteg segítségével szerveződnek rendszerre, az attitűdök ezen legjelentősebb elemének formálódásával. A viselkedési réteg fejlődése azt feltételezi, hogy a tanulónak élménye van saját képességeiről, a megszerzett ismeretek alkalmazásáról. Ez a szint a készségek szintje.

1. ábra:

Az attitűd rétegei

Visszatérve a tervezett kurzus strukturális alapelemeire, ha a fenti szempontok alapján vizsgáljuk őket, szembetűnő az arányok eltolódása a készségszintű ismeretek felé. Míg a művészettörténet tematikus részei elsősorban kognitív elemeket közvetítenek, a többi modul javarészt a készségek dimenziójának megváltoztatását célozza. A Projektmenedzsment köztes helyzetet képvisel, mind elméleti, mind gyakorlati ismeretek elsajátítását igényli. Az emocionális attitűdréteg folyamatosan formálódik a hallgatói szerepben, ahogy a hallott, kipróbált és olvasott ismeretek beépülnek a már megszerzett tapasztalatok rendszerébe. Összességében az egész képzés módszertani fókuszában a gyakorlatias, képességfejlesztő módszerek állnak. A konferencia során a résztvevők a szerzővel együtt egyetérteni látszanak abban, hogy mindez idő- és befektetésigényes eljárás. A minőségi képzés azonban mindig az.

Teoretikus megfontolások: elméleti versus gyakorlati orientációk

A gyakorlatiasság és/vagy az akadémikus ismeretek átadása a felnőttképzési tervezés egyik kulcsfontosságú szempontja. Érdekes a kérdést a kompetenciák felől megközelíteni. Esetünkben a múzeumi szakemberekből olyan, kultúrák közvetítéssel foglalkozó képzők képzését célozza meg a projekt, akik az intézmények falain belül és ezeknek a jellegzetes adottságait felhasználva szerveznek és vezetnek kurzusokat. A szakmai ismereteik bővítése mellett tudásukat olyan kompetenciákkal kell kiegészíteni, hogy alkalmassá váljanak a tudás közvetítőjének szerepére.

A tanári személyiségnek az ismeretközvetítésben játszott szerepe közismert.² A felnőttképzés sajátosságai is megkívánják, hogy az osztálytermi helyzet működtetéséhez a tanár képes legyen pozitív és bizalomteli légkör kialakítására, a kommunikációs folyamat kézben tartására akár előadás, akár interaktív oktatási módszerek esetén; a tanulási motiváció fenntartására, valamint a hallgatók igényeinek feltérképezésére és ezek változásának érzékelésére. A csoportdinamikai ismeretek és a csoportalakítási készségek nélkül mindez nehézkessé válhat. A helyzet kapcsolati dimenziójának kezeléséhez tehát jó kommunikációs, interperszonális készségek egy csoportjának a megléte szükséges. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a képzők számára saját személyiségük az eszköz. Nem mindegy, hogy ezt milyen módon használják. Az eredményes, hatékony kultúra- és tudásközvetítői szerep a szükséges tudás, azaz a kognitív szintű megközelítés mellett jól körülhatárolható a személyes készségek és attitűdök érzelmi dimenziója felől. Mérhetővé és kontrollálhatóvá tehető ezeknek a megléte, ami a képzők képzésének útját is kijelöli egyúttal.

Az Európai Bizottság által támogatott projekt eredményei ezt a gondolkodásmódot tükrözik, és ami ennél is több: megvalósítják.

Gondolatok a magyarországi helyzetre vonatkozóan

Logikus és főleg eredményes az a megközelítés, amely a képző és közvetítő szerepre való felkészítést a szükséges fejlesztések teljessége felől közelíti meg. Az állítás minden olyan szakma képviselőinek képzésére is igaz, akik munkájukat emberi kapcsolatrendszereken keresztül, vagy azok alakítása érdekében végzik. Ennek ellenére ma Magyarországon még mindig kevés az olyan jellegű felsőfokú képzés, amelyben a hallgatók saját személyiségük eszközként való használatához releváns segítséget kapnának.³ A történet természetesen az elmúlt évtizedek ideológiai sajátosságaiban és annak a tudományszociológiai következményeiben gyökerezik. A személyiségfejlesztő, interperszonális kommunikációs készségek javítását célzó kurzusok vezetése speciális pszichológiai, szociálpszichológiai jellegű kompetenciák meglétét igényli. A rendszerváltást megelőzően a pszichológia

² Erről a témáról lásd pl. Bagdy Emőke: A pedagógus hivatás – személyisége. KLTE Debrecen, 1997.

³ A szerző jelen helyzetre vonatkozó ismeretei széleskörűek de nem teljesek, ezért néhány jellemzőbb példák kiemelésével igyekszik érzékeltetni a helyzetet: Ma Magyarországon az akkreditált iskolarendszerű felsőfokú nappali és levelező képzések között pl. a közgazdászhallgatók választható tantárgyként találkozhatnak a készségfejlesztő tréningekkel. A külkereskedelmi főiskolások kötelezően részt vesznek 80 óra tárgyalási és kommunikációs készségfejlesztő csoportokon. A szociális munkás és egyéb segítő képzéseknek része a készségfejlesztés; jelentős, helyenként 300 órás keretben (DOTE Egészségügyi Főiskolai Kar). Az egyszakos posztgraduális pedagógusképzés levelező tagozatán a hallgatók 60 óra Személyiség- és képességfejlesztő tréningen vesznek részt, ugyanakkor a nappali tagozaton egy szemeszternyi Szakmai szocializációs kurzusra van lehetőség. A FEEFI művelődésszervező szakjának választható tantárgya a Kommunikációs és csoportdinamika tréning, a humánszervező szakon a Csoportdinamika tréning kötelező. Az orvosi képzésnek (sic!) semmilyen formában nem része az interperszonális készségek célzott fejlesztése.

Egészen más a helyzet a felnőttképzési piac nem iskolarendszerű szegmensében. A készségfejlesztés, a viselkedési repertoár bővítése olyan mély, gyors és könnyen előhívható tudást ad, amiről a kompetencia alapú képzések megrendelői nem mondhatnak le, így pl. a vezetőképzések többségében az arányok egyértelműen felfelé tolódtak el, annak ellenére, hogy a képzés idő- és befektetési igénye jóval magasabb a hagyományos tantermi oktatásénál, beleértve ebbe az interaktív, szeminárium és esettanulmányok feldolgozására alapuló módszereket is.

helyzetét a túrt kategóriába tartozás jellemezte. A 80-as évek elején – jellemző módon a gazdasági szükségszerűségek kényszerítő erejének hatására – jelentek meg hazánkban azok a fejlesztő eljárások, amellyel akkoriban a vállalati vezetőket képezték, interperszonális csoportbeli vezetői készségeik fejlesztése érdekében.⁴

Ebben az időszakban a klinikumban dolgozó pszichológusok még nem léphettek át a kórházak kapuit. A különböző fejlesztő és gyógyító eljárások, amelyek alapvető módszereikben nem, sokkal inkább a célok, a résztvevők és a vezetők között megszülető szerződés, valamint a személyiségbe való beavatkozás mélységének tekintetében különböznek, egymással csak a személyes érintettség, a különböző területeken dolgozó szakemberek informális kapcsolatrendszerén keresztül érintkeztek.

Ez a helyzet az elmúlt két évtized alatt sokat változott. A multinacionális cégek megjelenése maga után vonta a nagy nemzetközi tanácsadó cégek hazai piacra való beáramlását egyfelől, és ők magukkal hozták a Nyugat-Európában már nem csak a társadalmi-gazdasági rendszer profitorientált szegmensében elterjedt pszichológiai kultúrát. Saját szakembergárdájuk fejlesztésére nagy gondot fordítanak, képzési kínálatuknak elidegeníthetetlen része a készségfejlesztés. A hazai tulajdonlású tanácsadó cégek szakemberei vagy a Magyar Pszichológiai Társaság és egyéb, pszichológus szakmai egyesületek által szervezett képzésekben szereztek ilyen jellegű ismereteiket, vagy a különböző nagy szervezetek saját humán-erőforrás fejlesztési projektjeiben időnként zajló, a készségek egy szűk – a cég profiljának megfelelő – sávjának fejlesztését célzó foglalkozások vezetésére kaptak jogosultságot. Jellemző módon ilyenek például az eladási tréningek. Egy másik, nem túl nagy létszámú rétege ennek a szakmának azokból a pedagógusokból áll, akik – bár képzési lehetőségeik szűk körűek és anyagilag megterhelők voltak, vállalták az úttörő munkát, és a hagyományos tanár – diák szerep mellett megtanulták ennek a sajátos képzési módszernek a szükséges eszköztárát. Ezekről a területekről és a klinikai pszichológusoknak a nyílt piacon megjelenő egyre nagyobb létszámú csoportjaiból kerülnek ki ennek a szakmai csoportnak, a szociális és interperszonális készségeket fejlesztő tréningeket vezető trénereknek a képviselői. A szakma mai helyzete a letisztulás fázisában van. A különböző érdekképviselői szervezetek, mint a Szervezetfejlesztők Magyarországi Társasága, a Tréning Kerekasztal megfogalmazták a szakma etikai szabályait, definiálták a tréning egyébként még a mai napig sok, képzéssel foglalkozó helyen nagyon tág, eltérő és diffúz értelemben használt fogalmát.

**A tréning, mint felnőttképzési módszer sajátosságai:
összehasonlítva a hagyományos osztálytermi helyzettel**

Ezek alapján a tréning olyan, szociális és interperszonális készségeket, a személyiség viselkedési rétegének fejlesztését célzó módszer, ami a csoportdinamikai hatásokra épít.

⁴ Az UNIDO, az ENSZ Iparfejlesztési Szervezete által Magyarországra delegált szakértő csoport Manohar Nadkarni vezetésével képezte ki az első trénercsapatot, akikből a későbbiekben aztán az első szakmai szervezet, az Szervezetfejlesztők Magyarországi Társasága alapító tagja kikerült.

Alapvetően tapasztalati tanulás útján fejleszt, amelynek során a résztvevők különböző, a munkájuk jellemző interperszonális helyzetait szimuláló helyzetgyakorlatokban való részvétel során, egész személyiségüket megmozgatva élményeket élnek át, majd ezeket a szakértő vezetés mellett feldolgozzák, tapasztalataikká formálják. A módszer mély, tartós és könnyen előhívható viselkedési szintű tudást nyújt, mélyebb önismereten keresztül jutnak a résztvevők nagyobb interperszonális hatékonysághoz. Személyiségük ezen a módon fejlődik.

A tréningek elterjedtségéhez a történeti előzmények mellett nagymértékben hozzájárul az a sajátos szerep, és a hozzá szükséges szociális készségek, amelyek a tréneri munkát megkülönböztetik minden más felnőttképzői és a hagyományos tanári szereptől. Ennek bemutatására szolgál az alábbi táblázat.

A hagyományos és a tréningeken zajló képzés eltérő jellemzői

	Hagyományos osztálytermi szituáció	Tréning
Az oktató szükséges szakmai kompetenciái	Elsősorban a tárgyra vonatkozóan képzett.	Elsősorban szociálisan kompetens személy, aki a tárgyra vonatkozóan is képzett.
Szerepviszonyok oktató és hallgató között	A tudást osztó és a tudást befogadók közt áll fenn, függőség jellemzi.	Partneri, egyenrangú, minden fél egyformán befolyásolhatja az eseményeket.
A fejlesztés fókusz	A tananyagban előírt ismeretek átadása, a csoport ismereti szintjének megfelelően.	A résztvevők eddig elért személyes készség szintjéről való továbblépés, mindenki számára egyéni úton.
Csoporthatások	Esetenként segíthetik a tanulási folyamatot, ami az atomizált csoportban is létrejön.	Alapvetően a csoportdinamikai folyamat részeként valósul meg a tanulás.
Légkörteremtés	A függő helyzet miatt a légkör javítása bár segíti, de alapvetően nem befolyásolja a folyamatot.	Bizalomteli, pozitív, elfogadó légkör hiányában a tanulás nem jön létre.
A tanulás szintjei	Elsősorban kognitív, másodsorban érzelmi vonatkozású.	Elsősorban viselkedési és érzelmi, másodsorban – módszertől függően – kognitív vonatkozású.
Motiválás	Célja a figyelem, az érdeklődés fenntartása.	Célja a személyes fejlődés iránti hajlandóság fenntartása.
Személyesség szintje az oktató oldalán	A képző személyes szándékaitól függő.	Magas intimitású helyzet, a személyes érintettség kölcsönös, a tréner nyitottsága nem megkerülhető.
Személyesség szintje a hallgató oldalán	Előadás esetén minimális, a passzív befogadói szerepből következik, interaktív módszerek esetén a véleményformálással nő a nyitottság.	A módszer működése minden résztvevőtől jelentős nyitottságot igényel, a személyes kockázati szint magas.
A kimenet szabályozhatósága	A kurzus tananyagának felépítésével és értékeléssel biztosítható a megszerzett tudás.	Teljes mértékben a résztvevők motivációjától függ, a tréner feladata ezek mozgósítása, mederbe terelése.

Gondolatok a készségfejlesztő képzési módszerekről

Visszacsatolás	A tanulási folyamat része, a tanár, mint értékelő feladata.	Csak a személyes benyomások közlése, minden résztvevő feladata, a tréneri értékelés mind egyénileg, mind csoportosan ellenjavallt.
Hatása a csoportbeli kapcsolatokra	A résztvevők saját kezdeményezésének függvénye, lassan kialakuló spontán folyamat.	A módszer alapja, az eredményes tréning „mellékterméke” egy szorosan összetartozó, magas intimitású, együttműködésre képes csoport.
Szubjektív élmény a hallgatók oldalán	A tudást „kaptam”.	A tudást „megszereztem”.
Szubjektív élmény az oktató oldalán	Az anyagot leadtam, megtanítottam.	Elkísértem a hallgatókat fejlődési útjuk egy szakaszán.

A táblázat a lehetséges szempontokat veszi sorra abból a célból, hogy megvilágítsa a különbséget a hagyományos tanári és a tréneri szerep és az ehhez szükséges kompetenciák között. Mint látható, a tréneri szerep alapvetően a szakember magasabb színvonalú szociális kompetenciájára és empátiájára, valamint arra a képességére épül, hogy a hallgatókra hangolódva megérti azok fejlődési szükségleteit, és igyekszik ezeket harmóniába hozni a kurzus céljaival. Ennek eszköze elsősorban a személyes motiválás. Ebben áll a tréning mint módszer hatékonyságának kulcsa is: a személyiség fejlődési tendenciáit energetizáló motivációt állítja a képzéssel megcélzott készségek fejlesztésének szolgálatába. Ugyanakkor a „saját út”, az aktivitás, a részvételen keresztül megszerzett tapasztalat teljesen egyéni, nem összemérhető. Kimeneti tényezőként vagy kiválasztási szempontként a képességek mérhetősége természetesen nem kerülhető meg, hiszen a képzésnek éppen e képességek megszerzése a célja. A tréning azonban nem a mérés, sokkal inkább a tapasztalatszerzés helye, ezt pedig legjobban az elfogadás légköre és az értékelés hiánya segíti.

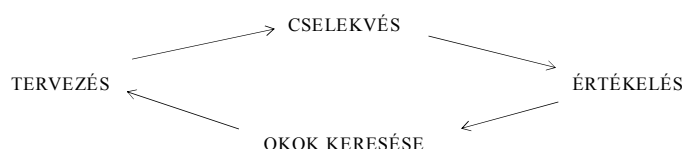
A fejlesztő folyamatokat irányító tréner személyisége sokkal inkább kulcsfontosságú a hatékonyságnak, mint a hagyományos típusú tanulási helyzetben. A szociálisan kompetens személyiség, a partneri helyzet biztosítása és fenntartása, a mélyebb, belső szintekre való hangolódás képessége, a motiválás mind olyan szükséges feltételek, amelyek nélkül ez a helyzet ahhoz hasonlóan nem működik, mintha tárgyra vonatkozó kompetenciák hiányoznának. A hatékony tréneri magatartás és attitűdök egy olyan, sajátos filozófiai megközelítést és emberképet feltételeznek, ami a poroszos gyökerekkel rendelkező magyar iskolarendszerben nem, vagy csak ritkán és esetlegesen jellemezte a képzéssel foglalkozók mentalitását, a hallgatókhoz és magához a tanulási folyamathoz való viszonyát.

Összefoglalásként: a készségfejlesztés esélyei és helye a felnőttképzésben

A készségfejlesztés, bármilyen viselkedési minta elsajátításáról legyen szó, mint például projektek tervezése, nyelvi kommunikáció vagy mediáció, az egyik leghatékonyabb képzési eljárás. A tréning a tanulás természetes körülmények között lezajló folyamatát modellezi kockázatmentes helyzetben: ahogy azt Kolb tanulási folyamatmodelljében feltérképezte, a cselekvést követő értékelés és az eredményt előidéző okok keresése új viselkedési tervek kidolgozásához vezet. (Lásd a 2. számú ábrát)

Szakértő segítők irányítása alatt. A laboratóriumi helyzetekben a résztvevők lehetőséget kapnak rá, hogy új viselkedéseket próbáljanak ki és – amennyiben ezt az időkeret megengedi – gyakoroljanak be. Részvételük aktív, élményekhez jutnak, kapcsolatokat építenek, tapasztalatokat szereznek, ahogy egy résztvevő megfogalmazta: „megtanulhatják azt, ami nélkül nem lehet dolgozni, de máshol nem tanítják”.

2. számú ábra: Kolb: A tapasztalati tanulás modellje

A módszer hatékonysága, élménynyújtó sajátosságai miatt a hallgatók körében magasan értékelt. Értő vezetéssel a felnőttképzési programok gerincét képező részévé lehet – és egyre inkább az is, mint ahogyan erre példaként láthattuk – egy európai színvonalú minőségi képzés esetében, bár jelenleg a tervek szintjén.

A tanulmányban korábban röviden elemzett magyarországi tendenciák hatását, valamint a fent ismertetett módszertani jellemzőkből eredő sajátosságokat is figyelembe véve világosabbá válik, hogy milyen módon alakulhatott ki az a jellegzetes különbség, ami az ismertetett és nem egyedi jelenségeként ismert európai⁵ és a hasonló területet érintő magyar képzési struktúrák között észlelhető. A folyamat sokrétű, és részletes elemzése az andragógia történet mint tudomány képviselőire méretezett kutatási feladat.

A készségfejlesztés – és egyéb – gyakorlatorientált képzési módszerek lassú terjedésének az okát abban látom, hogy a tréneri (moderátori) szerep jelentősen megnövekedett kompetenciákat és a magyar pedagógiai gyakorlatban még nem széles körben honos szemléletmódot igényel. Ugyanakkor minden a tanulási – tanítási folyamatban résztvevő egyéntől befektetéseket igényel, mind időben, mind energiában és költségekben.

A tanulmányban dióhéjban ismertetett tapasztalatok szerint a változások folyamatában már jó néhány helyen és területen történt előrelépés. A tréningek „divatosak”, legalábbis ott, ahol ennek szükségességét felismerték és a feltételeit megteremtették. Az európai trendek ismeretében érdemes e tendenciákat megfelelően értékelni.

⁵ Az európai tendenciák ismertetése meghaladja e tanulmány kereteit. Sok forrásból ismert tény azonban, hogy évtizedekkel korábban, a hatvanas évektől kezdve alkalmazzák mind a felnőttképzésben, mind az iskolarendszerű oktatásban a gyakorlatorientált és készségfejlesztő képzési eljárásokat. A tréning maga az ötvenes évek elején Tavistockból, Anglia egyik városából indult el önálló módszerként, és terjedt el különböző fejlesztő programok eszközeként.

ESZIK ZOLTÁN

„Hogy ezt mennyire rosszul is lehet csinálni ...”

Interjú Polónyi István egyetemi tanárral

Manapság szinte naponta lehet azzal a kijelentéssel találkozni, hogy az ország európai felzárkózásának kulcskérdése az oktatás. Egyre gyakrabban beszélnek az oktatás minőségéről is. Ezért is meglepőek egy közelmúltban megjelent könyv megállapításai, amelyek hazai és nemzetközi vizsgálatokra támaszkodva megkérdőjelezzik a hazai oktatás minőségét, és kétségbe vonják a hazai oktatáspolitikát azon álláspontját, amely a felsőoktatás kiterjesztésében látja az ország gazdasági felzárkózásának kulcstényezőjét.

Polónyi Istvánnal a *„Tudásgyár vagy papírgyár”* című könyv (Új Mandátum Kiadó, 2001) társszerzőjével beszélgetünk a hazai oktatás néhány, a könyvben tárgyalt problémájáról.

– *A Timár Jánossal írt könyv kétségbe vonja az oktatásfejlesztésnek mint felzárkózási stratégiának a helyességét, miközben napjainkban valamennyi fejlett országban az oktatás és a felsőoktatás kiterjedésének vagyunk tanúi...*

– Pontosabban: a felsőoktatás hazai mennyiségi fejlesztése mértékének és módjának helyességét vonjuk kétségbe. Olyan erősen hisznek egyesek az iskolázás mágikus erejében, hogy nemigen kérdőjelezzik meg az ideológiák és a szervezetek erejét, amelyek az oktatás kiterjesztését adott ország fejlettségétől függetlenül szorgalmazzák – írja Fuller és Robinson. Pedig egyáltalán nem indokolt, hogy a magyar gazdasági fejlettség mellett, ami nagyjából harmada a fejlett országokénak, ugyanolyan mértékű expanzív oktatáspolitikát kell követni, mint ott. Mellőzve ugyanakkor a fejlett országokra jellemző racionalitást a struktúrában és az erőforrások felhasználásában.

Könyvünkben – Jánosy Ferenc gondolatmenete alapján – azt hangsúlyozzuk, hogy a gazdasági fejlettség meghatározott szintjei meghatározott foglalkozási és szakképzettségi szerkezetet igényelnek. Tehát ahhoz, hogy egy ország fejlődési pályája optimális legyen – s az oktatási ráfordítások is a legnagyobb hatékonyságúak legyenek –, olyan vertikális és horizontális szerkezetű oktatásra van szükség, amely az adott fejlettségi szintnek megfelelő munkaerőt biztosítja. Hiú remény azt gondolni, hogy az oktatási ráfordítások megemelésével a gazdaság fejlődése felgyorsul, helyette inkább egy torz képzési struktúra alakul ki, amelynek következtében – bizonyos idő elteltével – az oktatási rendszerből kilépő fiatalok növekvő része nem talál képzettségének megfelelő munkát, kénytelenek alacsonyabb képzettségi igényű, vagy más képzettséget igénylő munkahelyeken dolgozni, vagy munkanélküliként várakozni, amíg a formális képzettségnek meg-

felelő munkahelyet találnak. Ez igen komoly társadalmi és gazdasági feszültségekhez vezethet.

Röviden tehát arról van szó, hogy a gazdasági fejlődéshez csak annyiban járul hozzá az oktatás, amennyiben az általa megalapozott tudás hasznosításra kerül. A mi fejlettségi szintünkön nem lehetne megengedni a fejlettségünk által meghatározott keresletet messze meghaladó és attól összetételében is eltérő oktatást, különösen nem azzal a sugallt üzenettel, hogy a végzettek valamennyien jól fizetett, magas presztízssű diplomás munkakörbe kerülnek.

– „*A társadalom és gazdaság fejlődése tehát komplex dolog. Olyan, mint egy nagy háló, amelynek egy-egy szeme a gazdaság és a társadalom fejlettségének különböző jellemzője, például a népesség iskolázottsága, illetve tudásszintje, az egy főre jutó nemzeti termék, az ezer főre jutó orvosok száma, az ezer főre jutó gépkocsi, az elfogyasztott kalória, a vezetékes vízellátásban részesülők aránya vagy a kommunális szemétkben a papírhulladék aránya stb. – olvasható a könyvben. – Nem remélhetjük tehát, hogy pusztán az oktatási ráfordítások, illetve az iskolázás megemelésével a gazdaság fejlődése felgyorsul, helyette inkább egy torz struktúra alakul ki, a háló egy-egy szeme kihegyesedik, de a háló a helyén marad.*”. Ezt akár úgy is érthetjük, hogy nálunk most csökkenteni kellene a felsőoktatásba felvehető létszámot?

– Ennél bonyolultabb a megoldás. Először is újra kellene szabni a felsőoktatás vertikális és horizontális képzési szerkezetét. Nemzetközi összehasonlításban vizsgálva a hazai felsőoktatásban aránytalanul magas hányadot tesznek ki a hosszú képzési idejű programok hallgatói, s rendkívül alacsony maradt a rövid idejű posztszekunder képzésen résztvevők száma. A felsőoktatás kiterjedése a fejlett országokban általában a rövidebb idejű képzések hallgatói létszámának növekedésével következett be, s tegyük azt is hozzá, hogy a hosszabb idejű képzések időtartama sem növekedett meg úgy mint nálunk. Tehát a felsőoktatás reformjának egyik alapvető lépése az AIFSZ-képzés (akkreditált iskolarendszerű felsőfokú szakképzés) arányának növelése, s a hosszabb idejű képzések arányának csökkentése. Másodszor csökkenteni kellene az államilag finanszírozott hallgatólétszámot, s vissza kellene hozni az államilag finanszírozott képzésben is a tandíjat, a hallgatók anyagi helyzetétől függő támogatással együtt. S a tandíj segítségével – annak szintek és szakirányok szerinti differenciálásával – szabályozni lehetne a képzés szerkezetét. És végül a felsőoktatás szerkezetét részint a hosszú távú gazdasági, munkaerőpiaci prognózisok, részint a diplomások elhelyezkedésének a vizsgálata alapján rendszeresen ki kellene munkálni.

A tandíj eltörlése jellemzően vulgárpolitikai lépés volt: az esélyegyenlőséget nem önmagában a tandíj, hanem a tandíj mellett a tanulás egyéb közvetlen és közvetett költségei valamint – és ez rendkívül fontos – a hallgatók támogatása együttesen határozza meg. Ha a hallgatói támogatási rendszer szociálisan érzékeny, akkor a tandíj nem akadályozza, hanem éppenséggel javítja az esélyegyenlőséget. Ugyanis egyáltalán nem törvényszerű, hogy a felnövekvő nemzedék egy részének a diploma szerzését teljes egészében az adófizetők pénzéből kell támogatni. Jelenleg a felnövekvő nemzedék nagyjából harmada (s az oktatáspolitikai kinyilatkoztatása szerint hamarosan fele), diplomától függően egyénekenként egymilliótól nyolcmillió forintig felmenő támogatást kap az adófizetőktől diplomája

megszerzéséhez. S ezzel meghosszabbodik gondtalan ifjúkora, s ezt követően kedvezőbb életkörülményekhez juthat diplomája révén. Szemben a felnövekvő nemzedék másik részével, akinek nem jut semmiféle hasonló támogatás. Az esélyegyenlőséget ebből az aspektusból is lehet nézni. Azt is hozzá kell tenni, hogy azt a kérdést is fel lehet tenni, hogy mennyiben igazságos az az elosztás, amely az egyik tanulónak – mondjuk az óvóképzőbe járó hallgatónak – még egymillió forinttámogatást sem nyújt az ingyenes képzés révén, miközben a másíknak – pl. az orvostanhallgatónak – közel tízmilliót juttat diplomája megszerzésének elősegítésére. Indokolható ez a különbség azzal, hogy az egyiknek mondjuk közepes, a másíknak jeles osztályzata volt?

Nyilvánvaló hogy itt különböző társadalmi rétegek eltérő érdekérvényesüléséről van szó – ami ellentét az Európai Unióban érvényesülő irányzattal is.

– *Az oktatás minősége a magyar oktatáspolitikára régóta hangoztatott követelménye. Ugyanakkor a könyv azt hangsúlyozza, hogy az oktatáspolitikai, mindezekelőtt a fejlesztéspolitikai céljai és módszerei következtében a minőségi követelmények – egyes elitiskolákat és szakokat kivéve – tartósan és általánosan a háttérbe szorúlnak a mennyiségi fejlesztés mögött.*

– Így igaz, s ezt igyekszünk bizonyítani is. Hadd utaljak azokra a ma már egyre szélesebb körben ismert nemzetközi összehasonlító vizsgálatokra, amelyek a 12–18 éves tanulók olvasás-szövegértési, matematikai, természettudományi és legújabban, számítástechnikai (informatikai) teljesítményeit vizsgálták. Ezen vizsgálatok tanúsága szerint a magyar fiatalok szövegértelmezési teljesítménye a nemzetközi átlag alatt volt. A matematikai tudásuk a nemzetközi átlagnál jobb. Az elmúlt években kissé gyengült a színvonal, de még mindig az összehasonlításban résztvevő országok első harmadában maradt. A természettudományos ismeretek színvonala kevésbé jó volt és az elmúlt években romlott.

A hazai oktatás színvonalának gyengeségeit megerősíti 22 ország 15–64 éves lakossága szöveg-értelmezésének legújabb nemzetközi összehasonlító vizsgálata is. Az eredmények alapján az utolsó helyre került magyar felnőttek közül a felsőfokú végzettséggel rendelkezők teljesítménye nagyjából a többi ország középfokú végzettségű népessége tudásszintjének felel meg.

A kedvezőtlen teljesítményeket elemezve, számos okot lehet említeni a kilencvenes évek eleji hazai decentralizálás túlzásaitól, a hazai oktatás elmaradott módszertanától és szemléletétől, nevezetesen, hogy iskoláink tananyaga nem problémaorientált, a középiskoláké túlzott mennyiségű és enciklopédikus jellegű, nem fejleszti a tanulási és társadalmi képességeket, felsőoktatásunk túl szűken szakosított stb. De a minőséget legalapvetőbben meghatározó tényező, a pedagógus motiváltsága.

– *A könyv egyik legmarkánsabb része a pedagógusok béremelését, illetve a kereseti arányoknak a nemzetközi szintnek megfelelő rendezését jelöli meg a minőségjavítás fő feltételeként.*

– A szocialista oktatáspolitikára máig ható, és a páci szektorban dolgozó diplomások keresetének gyors javulása következtében ma még drasztikusabban működő jellemzője a pedagógusok „kizsákmányolása”. Az időnként fel-fellángoló oktatási felzárkózási törekvések megvalósítása a „szokásos” extenzív módon történt: nagy létszámú, és rosszul fizetett pedagógusállomány foglalkoztatásával.

Pedig az oktatás minőségének legfontosabb feltétele a jól motivált, munkáját lelkiismeretesen ellátó, a fejlődéssel lépést tartó pedagógus. Ezzel szemben a pedagógusok motiváltságát leginkább meghatározó bérezés tekintetében a hazai helyzet különösen rossz. A szelekciós folyamatok és a pályavizsgálatok tényei alapján könnyen belátható e helyzet abszurditása.

Ha nemzetközi összehasonlításban vizsgáljuk a pedagógusok fizetését azt tapasztalhatjuk, hogy miközben – nagyjából a gazdasági fejlettségtől függetlenül – az OECD-országokban a pedagógusok éves reálkeresete közel azonos, nálunk ennek egyharmadát sem éri el. A magyar pedagógusok kirívóan alacsony keresetét – a többi diplomás korábbi keresetéhez hasonlóan – az ötvenes évek eleji ár- és bérreform alakította ki. A pedagógusok kereseti aránya az államszocializmus négy évtizede alatt változatlan maradt, a rendszerváltás utáni évtizedben pedig relatív pozíciója pedig radikálisan hanyatlott.

Az oktatás minőségének növeléséhez tehát alapvető feltétel a motiváltság megertermése. Ez, becslésünk szerint azt igényli, hogy a pedagógusok bérét nagyjából két és félszeresére kellene emelni.

Más oldalról az is megállapítható a hazai oktatási rendszer nemzetközi összehasonlításából, hogy mind az egy pedagógusra jutó tanuló, mind a pedagógusok óraterhelése tekintetében jelentősen „megelőztük” a nálunk többszörösen gazdagabb OECD-országokat. Arról van tehát szó, hogy nálunk a pedagógusok fajlagosan többen vannak, munkaterhelésük alacsonyabb, de ennél jelentősen rosszabbul fizetettek mint a fejlett országokban.

Mindez azt is jelenti, hogy – figyelembe véve a munkaterheléseket, valamint a tanulólétszám várható alakulását – a béremeléshez a közoktatásban jórészt, a felsőoktatásban teljes egészében az oktatáspolitikai rendelkezésére áll a helyzet rendezéséhez szükséges összeg. Persze rendkívül következetes oktatáspolitikára és stratégiára van szükség ahhoz, hogy ezt a motiváltságot meg lehessen teremteni. Az ez évi (a professzoroknál még a reálérték megtartásra sem elegendő) béremelés jól mutatja, hogy ezt mennyire rosszul is lehet csinálni.

–Párbeszédre, mégpedig hatékony párbeszédre lenne szükség a megerősödő tanári szakmai szervezetek, az iskola minőségi fejlesztésében ténylegesen érdekelt iskolafenntartók és az iskoláztatáshoz fűződő érdekeit (szükségleteit és véleményét) hatékonyabban kifejezni képes iskolahasználók között! A hazai oktatás helyzetének egyik alapvető tényezőjeként hangsúlyozza a könyv az oktatáspolitikai gyermekbetegségeit.

– A oktatásban a piaci hatások csak közvetve és gyengén érvényesülnek, ezért itt a fejlesztés meghatározó tényezője az oktatáspolitikai, az oktatásirányítást végző államigazgatás. Az oktatás fejlődésének torzulásaiban jelentős szerepe van az oktatásirányítás elmaradt professzionalizálódásának. Ennek javulását a legutóbbi időkben alapvetően hátráltatja a magas szakmai felkészültségű és stabil államigazgatási apparátus hiánya. A rendszerváltást követően sokáig azt hangsúlyozták az egyes pártok is, hogy a politikasemleges, stabil államigazgatás kell, amely „túléli” a kormányváltásokat: a kormányváltások során csak a miniszter és a politikai államtitkár változik, az apparátus pedig marad. Ez elősegítené ugyanis az államigazgatási munka szakmaiságának kibontakozását. Ugyanakkor egyre több jel mutat arra, hogy a kormányváltások – sőt a miniszterváltások – nyomán

a minisztériumi apparátusok nagy része cserélődik, s egyre több gyakorlatlan, az oktatáspolitikában járatlan, azt gyakran egyáltalában nem is értő „kezdő” kerül be. Emellett a legutóbbi években növekszik a kabinet-munkatársak és menedzser-szerződéssel foglalkoztatott „lojalisták” száma és aránya.

A professzionalizálódás másik akadálya – az előbbivel valószínűleg összefüggő – a régi és elavult személyzeti politika. Ennek alapján a felsőoktatási terület államtitkárának, helyettes államtitkárának, főosztályvezetőinek olyan professzorokat neveznek ki, akik pontosan ugyanazzal a naivitással fognak egy évente több mint száz milliárd forintot felemésztő, s közel négyszázezer embert (hallgatót, oktatót és egyéb alkalmazottat) magában foglaló szféra irányításába, mint ahogy azt otthon az egyetemi tanszékkal teszik. Nem ritkán minisztériumi feladataikat is a megtartott oktatói, tanszékvezetői teendőik mellett látják el. Mint ahogyan korábban (s nem ritkán ma is) a kórházigazgatás esetében gyakori volt, hogy az igazgató főorvos két műtét között igazgatta egy kicsit a kórházat, – így van ez néha a felsőoktatásban is: a kinevezett professzor két előadás között vezeti egy kicsit az egész felsőoktatási szférát. De ugyanígy van ez a közoktatási szféra irányításában is, ahol párthű és gyakran kitűnő pedagógus-iskolaigazgatók kerülnek helyettes államtitkári, és főosztályvezetői posztokra. A legjobb pedagógiai munka, vagy a legkitűnőbb fizikus munkája sem áll közelebb az oktatáspolitikához, mint mondjuk a sebészfőorvosé az egészségügy irányításához. A minisztérium első vonalbeli szakmai vezetőinek gyakran gazdag publikációs teljesítménye általában az oktatáspolitikától igen távol álló szakmai jártasságokról tanúskodik.

Az államigazgatás jelenlegi rendszere egyébként is alig teszi lehetővé a hosszú távú tervezést és irányítást. Az apparátus „lojalista” része csak annyi időre rendezkedik be, ameddig pártfogója hatalmon van. Ez legfeljebb egy választási ciklus, de inkább ennél is rövidebb idő, hiszen kevés oktatási miniszter, s még kevesebb államtitkár töltötte eddig ki a teljes négy éves ciklust. Mire ezek az emberek megtanulják az államigazgatás működési rendjét, s egyáltalán felmerül stratégia alkotásának az igénye, általában már pakolnak.

A fejlett világban – nagyjából a 70-es, 80-as évek olajválságát követően – a közösségi finanszírozás reformja nyomán világszerte meggyorsult a nagy elosztási rendszerek, pl. az oktatás, az egészségügy irányításának professzionalizálódása. Ez mind az intézményi szinten, mind az igazgatás szintjén kitapintható. A felsőoktatási intézmények vezetéséből egyre inkább kiszorul az akadémikus vezető típus, s helyükbe menedzserek kerülnek. Hasonlóan az államigazgatásban: a minisztériumok élén egyre kevesebb a szakmai értelmiségi, vagy akadémiai szakember, helyettük politikusok kerülnek oda, de ezzel párhuzamosan felértékelődik az államigazgatási szaktudás is, s az államigazgatásból kiszorulnak az „érdekvédők”. Más oldalról egyre nagyobb teret nyernek a független háttérintézetek, s az ezek által – nemzetközi együttműködésben (pl. OECD, EU) készített stratégiai fejlesztési tervek. Csak bízni lehet abban, hogy ezek a folyamatok nálunk is előbb-utóbb megkezdődnek.

SÁRI SZILVIA

Fél évszázad a kultúra szolgálatában

Dr. Soós Pál: Művelődés-politika-tudomány

Dr. Soós Pál egyetemi professzor válogatott tanulmánykötete *Művelődés-Politika-Tudomány* címmel 2000-ben jelent meg a Stúdium Kiadó gondozásában (Nyíregyháza). A kötet szerkesztése már 1998-ban megtörtént, valójában 2001 nyarán vehettük kézbe a könyvet. A MTA DAB Kultúrakutatói Munkabizottsága és a KLTE Művelődéstudományi és Felnőttnevelési Tanszéke kezdeményezte és támogatta a szerző életmű-összefoglaló tanulmánygyűjteményének kiadását, de a megjelentetéséhez kellett a Nyíregyházi Főiskola Nemzetközi Kapcsolatok Tanszékének támogatása is. A kötetet *Koncz Gábor* és *N. Szabó József* lektorálta.

„Dr. Soós Pál nyugalmazott egyetemi tanár, a történelemtudomány kandidátusa 1930. január 18-án született Vértessedobozon (ma Alcsutdoboz), Fejér megyében, hétgyermekes tanító családban.” – olvasható a könyv előszavában. Az író rendkívül szegény családban nőtt fel, mindegyikük keményen dolgozott, és mind a hét testvér diplomát szerzett. Talán innen származik a *(ma már csak ritkán fellelhető)* klasszikus kultúráteremtő, a legmagasabb emberi értékeket képviselő és ebből *nem engedő* szemlélet, mely a könyv olvasásakor sajátos atmoszférát teremt, és olvasását élvezetessé teszi. Soós Pál Békéscsabán fejezte be az elemi iskolát. 1940–44-ig Kolozsvárott, Észak-Erdély szellemi fővárosában élt és végzte a középiskolát. Átélt a bombázás, zsidó elhurcolás és német megszállás borzalmait. A front elől családjával együtt, két- lovas szekérrel Acsa-Erdőkürtig menekült, végül Debrecenben, a „kálvinista Rómában” telepedett le, ahol történelem, majd az ELTE-n angol szakos középiskolai tanári oklevelet szerzett.

Itt kezdődik tudományos pályája. A könyv második fejezetét tudományos „ars poetica”-ként is értelmezhetjük, melyben a debreceni egyetem „szellemét”, a vidéki tudás fellegvárát, atmoszféráját, hagyományát mutatja be. A népi írói mozgalom második szakaszának (1944–49), a szabadművelődés korszakának kortársaként Karácsony Sándor professzor által szervezett esti tanulókörhöz csatlakozott. Nem csoda hát, hogy ennek a korszaknak, és Karácsony Sándor munkásságának több fejezetet szentelt a könyvében az író. Álláspontja szerint Karácsony is azon személyek közé tartozik, akik nem kapták meg ma sem a megfelelő elismerést és tárgyilagos értékelést történelmünkben. Szakdolgozati témája: Debrecen a román megszállás idején 1919 áprilisától 1920 márciusáig. Ez a témája a bemutatott könyv első fejezetének is.

1956. október 23-án együtt tüntet az egyetemi hallgatókkal és Nagy Imrét követeli vissza a kormányba. Néhány nap múlva egy éjjel letartóztatják, de másnap reggel szabadon engedik. November 4-e után visszamegy a Történelmi Intézetbe tanársegédnek, de megtagadja a pártba való újbóli belépést. ‘959 őszén

problémái támadtak a pártvezetéssel szókimondása miatt, ahogy a könyvében is leírja: „Az igazság és erkölcsi bátorsággal történő kimondása nélkül tudomány nem létezik.” Ekkor egy Debrecentől 12 km-re fekvő kis faluba, Sárándra helyezték, általános iskolai tanári állásba, majd további egy évig a derecskei járási könyvtárat vezette. Szabó Ervin munkásságát kutatta. 1963-ban a Debreceni Tanítóképző Intézetben a népművelő-könyvtáros tagozaton öt évig dolgozott. 1968-ban visszahívták a KLTE Felnőttnevelési és Közművelődési Tanszékére ahol adjunktus, 1975-től docens, 1983-tól pedig egyetemi tanárként dolgozik. 1974-ben „A pályakezdő Szabó Ervin politikai és kulturális törekvései” című értekezésével megszerezte a „történelemtudomány kandidátusa” címet. Szabó Ervin a bemutatott kötetben is jelentős helyet kap, mint „a huszadik századi kultúra és szociáldemokrata mozgalom egyik legnagyobb és mindmáig vitatott alakja”.

1984–91-ig a Művelődéstudományi és Felnőttképzési tanszék vezetője és a minisztériumi közművelődési-oktatási bizottság vezetője lesz. Több hullámban korszerűsíti a közművelődési szakemberképzést, és részt vesz a művelődési menedzser szak korszerűsítésében. Soós Pált és írásait nem lehet beszkatulázni tradicionális politikai értékrendszerek mentében. Egyszerre népi, nemzeti és gondolkodásában nyitott az európai jelenségekre, másrészt „radikális reformer” a népi baloldal elkötelezettségével, harmadrészt a XX–XXI. századi globális-multikulturális folyamatainak modern tudományos nézeteket képviselő tudósszemélyisége. A „*művelődés-politika-tudományban*” jártas olvasó tehát különleges „csemegéket” talál a kötetben, azok számára pedig, akik „csak” érdeklődők, fantasztikus felfedezések kincsesbányája ez a könyv. (Lásd: A kultúra ókori görög felfogásáról, Népi-paraszti kultúra, folklórizmus, nemzeti kultúra; A kultúrapolarizációk meghaladásának szükségességéről; A művelődéspolitikai reformjáról; A multikulturális társadalom kihívásairól című fejezeteket.)

Regionális tudománypolitikai és tudományszervezői munkáját a Debreceni Akadémiai Bizottságban folytatta a szak- és kultúrakutatási munkabizottságban. A DAB tudósklubjának megszervezésében és működtetésében 1976–80-as évek végéig vesz részt, emellett nemzetközi tudományos kapcsolatok szervezését is vállalja.

A „fél évszázad a kultúra szolgálatában” korántsem volt konfliktusmentes, az új felfedezések és a szocialista dogmák konzerválódott tartalmainak újszerű magyarázata és meghaladása egy különleges, klasszikus értékrend tükrében, természetesen irritálták a politikai hatalomgyakorlók körét. A művelődéskutatói, tudományelméleti, tudománytörténeti fejezetek egyik fő kérdése a kultúra gyakorlati irányítása és az elmélet összekapcsolása. (Politikatudomány és művelődéspolitikai-elmélet, Tudománypolitika és reform-területi látószögek; Közművelődésünk állapotáról és fejlődési lehetőségeiről.)

A rendszerváltással külön fejezetekben foglalkozik, a fordulatot követő állapotok elemzéséről, fejlődési lehetőségek taglalásáról, világpolitikai és gazdasági keretéről és a magyarországi gyakorlatról vélekedik. Célja a közművelődés korszerűsítése és ennek rendszeres kutatása a hatékonyság érdekében, mivel a magyar társadalmi-gazdasági kibontakozás csak így jöhet létre.

250 tanulmányát, számos szerkesztett kötetét, cikkeit, előadásait magyar, német és angol nyelven lehet olvasni. A kötet végén 136 adatból álló válogatott

bibliográfia áll, amely gazdag választékot kínál a köteten túli olvasmányok beszerzésére is.

Nyugdíjazása után Soós Pál egy Nyíradonyhoz közeli, nyestekerti kis házba vonult vissza, majd Árkádia szigorú vidékét Pannonia szelídebb tájára cserélte, a Pápa melletti 600 lelkes kis faluba, Bakonyjákóra költözött. Egyetemi előadásokra, országos és nemzetközi szakmai konferenciákra továbbra is szívesen utazik, kapcsolatot tart továbbra is kutatóhelyekkel, volt kollégákkal, tanítványokkal.

Soós Pál eddigi életútja, a könyvben közkinccsé tett tapasztalat és elméleti tudás megtanít arra, hogyan dolgozzuk föl a körülöttünk történt és történő eseményeket, hogyan válasszuk szét az értékest az értéktelentől, hogy ezeket felhasználva gyarapítsuk önmagunk és kicsinyke nemzetünk értékeit. Figyelmeztet arra, hogy az ember életpályájának minden szakaszában benne rejlik a fejlődés-önfejlesztés lehetősége. Vállalni lehet a permanens megújulás kínzó gyötrelmeit, a kortársi megnemértést, a konfliktusokat, a környezetünk jobbítását.

MACZÁK NÓRA

Az európai időszemlélet változása és értelmezése

„Toronyórák, karórák, templomharangok szabdalják az éveket hónapokra, a hónapokat napokra, a napokat órákra, az órákat másodpercekre. Az idő minden kis darabkája tökéletes ütemben lép egymás nyomába. S minden egyes időmérő eszközön túl az idő gigászi állványzatként tölti be a világegyetemet, törvényei mindenkire érvényesek. Ebben a világban egy másodperc az egy másodperc, nem több s nem kevesebb. Az idő tökéletes rendszerességgel lépdel előre, a tér minden szegletében egyazon sebességgel. Az idő korlátlan uralkodó. Az idő mindenható.”

(Alan Lightman: Einstein álmai – regényfantázia)

Bevezetés¹

Az IDŐ mint fogalom mindenki számára hétköznapi, mégis, ha azt kérdezzük, mi is az idő, már nem olyan könnyű a válasz. Létezik-e egyáltalán, vagy csak mi alkottuk meg magunknak ezt a kategóriát, hogy megfoghatóvá tegyünk valamit, ami nem az. Azt is feltételezhetjük, hogy – miután egyetlen mindenki számára elfogadott álláspont sem létezik – megítélése szubjektív, függ a gondolkodásmódtól. Az idő szubjektív megítélését kiválóan példázza az is, hogy egyes tudományok más-más álláspontot képviselnek, másképp látják az idő természetét. Mást fog gondolni az időről egy fizikus, aki racionálisabban gondolkodik, gyakorlati tapasztalatokra épít, és mást fog gondolni egy filozófus, művész stb., aki sokkal inkább szubjektív, esetleg érzelmi alapon elmélkedik az idő mibenlétéről.

A téma azért is aktuális, mert a „rohanó” világnak a társadalmi fejlődés előrehaladtával egyre inkább egyik alapproblémájává vált az idő, mint korlát leküzdése. A fejlődéssel együtt az idő is más szerepet tölt be életünkben és más a hozzá való viszonyunk is.

„Időrend”

J. B. Gunnel szerint a primitív népeknél a tér és az idő rendkívül bizonytalan képzetekhez társul. Úgy gondolja, hogy az időtudat kialakulása és a fogalmi gondolkodás létrejötte, illetve a mérés bevezetése ugyanazon tapasztalati forma részei. Az időfogalom fejlődése az egyén szintjén hasonlóságot mutat a szociális és kulturális időértelmezés fejlődésével, ezért a fejlődéslélektan eredményei hozzájárulhatnak az időtudat kialakulásához.

Az idő szerepe napjainkra egyre fontosabbá vált, ez a folyamat a tudományok megjelenésével, a technikai fejlődéssel, ezek által az élettér, az életmód változá-

¹ A cikk a PTE TTK FEEFI művelődési menedzser szakán készített szakdolgozat alapján készült.

sával gyorsult fel. Az idő mint új létező a *reneszánszban* jelenik meg elsőként karakteres módon, ami a mindennapi élet gyökeres változásának következménye. A reneszánsz előtti időszakban a tudomány nem volt mindenki számára elérhető, privilégiumnak számított. „A mindennapi élet nem termékenyítette meg a tudományt, s a tudomány nem hatott vissza a mindennapi életre.”²

A rendiség felbomlásával a tudományos ismeretek mindenki számára elérhetővé váltak, amelyekhez való jutás addig csak az „urak” kiváltsága volt. A reneszánsz tudomány, filozófia a mindennapi életből fakad, mindenki számára átlátható és elérhető, társadalmi helyzettől függetlenül. Később a fejlődés meghaladja a mindennapi élet kölcsönhatásait, a tudomány szerteágazó lesz, sok új tudomány önállósodik az ismeretek bővülése miatt, ezért ezek eredményei egy mindennapi ember számára már nem befogadhatók.

Az *antikvitásban* és a *középkorban* még nem tehetünk különbséget életmód és életstílus között. Az emberek születési helye meghatározza életmódjukat is. A társadalomban és azon belül a munkabeosztásban betöltött hely továbbra is meghatározza az életmódot, mert alapvetően ettől függ az ember idejének, azon belül a munkaidejének és szabadidejének megoszlása illetve, hogy milyen eszközökkel rendelkezhet a szabad idejének kihasználásához.

A reneszánsz kor változást hoz, hiszen az életmód most már nem egy előre elrendelt dolog, hanem inkább „csak” keret, az emberek választási lehetőséget kapnak, és választási lehetőségeiknek megfelelően más-más életmódot alakíthatnak ki, tervezhetnek, ezáltal erkölcsi attitűdjük is más. A reneszánsz társadalomfilozófiájának az idő egyik központi problémája lesz, különböző időfogalmak kerülnek előtérbe: az idő mint időpont, az idő mint a társadalmi történések folyamatossága, az idő mint ritmus.

A továbbiakban ezt a három aspektusát vizsgálom, majd továbbsmegyek, hogy bemutassam azt, hogy a modernitás kialakulása milyen új időszemléletet hozott az európai típusú társadalmakban.

Az idő mint időpont

Az „időpont” mint fogalom először Arisztotelésznél jelenik meg, aki a helyes időpont megválasztásáról beszél. Ez a kérdés viszont csak egyéni szinten volt meghatározó, a társadalmi fejlődés szempontjából nem létezett a helyes, vagy helytelen időpont problémája, illetve az elmulasztott lehetőség gondolata. Ez utóbbi gondolat már egyfajta dinamizmust hordoz magában...

Amit korábban sorsszerűségnek neveztek, az ma már a rossz választás lehetősége – rosszkor rossz döntések meghozatala vagy az elmulasztott esély. A technológiai fejlődés, a felgyorsult élet okozta „rohanás”, életmódváltozás következtében a helyes idő megválasztása egyre fontosabb. „A társadalmi dinamizmus, a helyes »idő« megválasztásának centrális jelentősége természetesen nem minden életszféra embere számára azonos. Minél felelősségteljesebb egy ember pozíciója, minél jobban függnek döntésétől sorsok, életek, országok stb., annál nagyobb szerepe van cselekvéseiben és megítélésében az »időnek«”³.

² Heller, 1998, 105.p.

³ Heller, 1998, 127.p.

A bölcs embernek már tisztában kell lenni idejével: „...azt hiszem, hogy az a fejeledelem boldogul, ki viselkedésével követi a változó időket, viszont elvész az, aki elmarad az idő rohanásától...”⁴

Az idő mint folyamatosság

Az antikvitásban a múltat nem tudták folyamatként megragadni, az emberek gondolkodására az volt jellemző, hogy párhuzamokat vontak dolgok közé és nem tudták azokat úgy felfogni, mint egymásra épülő történéseket.

A reneszánszban jelenik meg először egyfajta folyamatosság gondolata a tudománnyal és technikai fejlődéssel kapcsolatban. A tudósok elkezdnek a technikai fejlettség idejével gondolkodni és rávilágítottak arra, hogy a kor előrehaladtával minden tudós egyre több tapasztalattal rendelkezik, mint elődei, amiben már „tetten érhető” a folyamatosság, a fejlődés fogalma.⁵

Az idő mint ritmus

Ritmusa valójában nem az időnek van, hanem a történéseknek, amelyek a végtelennek képzelhető időfolyamatot szabdadják. Különböző történelmi korszakokban más a társadalmi fejlődés üteme, pl. a reneszánszot a korábbi korszakokhoz képest egy ritmusfelgyorsulás jellemezte. Más ritmusa van a természetnek, ahol állandóság, visszatérő folyamatok uralkodnak, és más ritmusa van a társadalmi fejlődésnek, vagy akár az egyéni idő érzékelésének, ez utóbbiakat tartalmuk határozza meg.⁶

Másképp érzékeli minden egyén saját idejének múlását azáltal, hogy az eltelt időt milyen tartalommal tölti meg. „Az idő emberenként más-más sebességgel halad: meg is mondhatom, kivel vánszorog az idő, kivel kocog az idő, kivel vágat az idő és kivel áll egy helyben.”⁷

Az idő mint „jövő”

A jövő mint fogalom megjelenése még későbbre tehető, bár a reneszánsznál már levezethető egyfajta jövőre orientáltság. A quattrocentótól nagy szerepet kapnak az újítások, egy-egy generáció alatt rengeteg újítás születik, pl. a technikai újításokkal új művészi ágak keletkeznek, vagyis nem elégednek meg azzal, amit a múlt tapasztalatiból meg lehet tanulni. Nem a múltban éltek, hanem a jelenben és a jelenben már benne van a jövő.

Igazából a jövő, mint perspektíva csak a kapitalizmusban jelenik meg. Az előtte lévő társadalmak inkább múltra orientáltak nevezhetők. A gazdasági fejlettség magasabb fokán ugyanis tervezésre van szükség, különben az egyre bonyolultabb rendszerek könnyen összeomlanának. Az ember jövőképének szerkezete nemcsak történelmi korokban, de életszakaszok tekintetében is változó. Az egyének különböző szerepeikben eltérő távolságra és eltérő módon terjeszthetik ki jövőképüket, vagyis személyes meghatározottsága van annak, hogy miként gondolkodunk a jövőről, pl. magasabb társadalmi rétegbe tartozó emberek több-

⁴ Machiavelli, In: Heller, 1998. 130.p.

⁵ Heller, 1998.

⁶ U.o.

⁷ Shakespeare: Ahogy tetszik. III/2.

nyire sokkal hosszabb távra terveznek, legalábbis ami a munkájukat, társadalmi tevékenységüket illeti. Az időtűdát „nyitott jövővé” való átminősítésével válik a jövő társadalomfüggő tényezővé – csinálhatónak, tervezhetőnek, azaz olyasminnek tekintik, ami a jelenben hozott döntésektől függ. A társadalomban és alrendszerében ezért ki kell fejleszteni azokat a viselkedésmódokat és stratégiákat (pl. időmenedzsment), amelyek segítségével megbirkózhatnak a jövő nyitottságával és az ebből fakadó bizonytalansággal is.⁸

Az idő mint fejlődés

A fejlődés, az időben való gondolkodás számtalan új lehetőséget nyit meg a társadalom számára, de nemcsak lehetőségekkel, hanem korlátok kialakulásával is jár. Az órák elterjedése jelzi az idő fontosságának növekedését. A mechanikus órák előtt napórák, tűzórák, vízórák és homokórák segítségével mérték az időt. A 17. század végétől Németországban már iparszerűen gyártották a faliórákat, a zsebóra a 19. században vált tömegáruvá, majd a 20. század elején jöttek divatba a karórák. A homokórától az atomóráig nagy utat tett meg a tudomány, de nagyon kis időnek számít, ha az egyetemes történelembe illesztjük bele ezt a pár száz évet – ez is szimbolizálja azt, hogy milyen mértékben gyorsul az életünk.

A technikai fejlődés egészen a reneszánszig befogadható az egyének szintjén, átlátható volt mindenki számára. A további fejlődésekkel azonban már megszűnik a közvetlenség a tudomány és a mindennapi élet között, egyre több önálló tudomány jelenik meg, egyre bonyolultabbá váló rendszerekkel. Szerteágazó, egymással kölcsönhatásban lévő ismeretek korszaka kezdődik. A fejlődés végső soron átformálja a mindennapokat.

A kapitalista vállalkozók már egyre gazdaságosabban használták ki az időt. Összehangolják a munkafolyamatokat, pontosabb és fontosabb az idő mérése, így az idő már a mindennapok része. Elsősorban a munkaidő betartásával kapcsolatosan válik az idő fogalma népszerűvé, amely már napi rendszerezettséget jelent, így az idő is hétköznapi fogalommá válik.

Az idő mint elmúlás

Az idő múlására semmi sem figyelmeztet jobban, mint a feltartóztathatatlanul közeledő öregedés és halál, amely ellen próbálunk küzdeni és látható nyomait időről időre eltüntetni, de elkerülni nem lehet. Az emberi kultúra a legkorábbi idők óta megpróbálja felvenni a harcot az elmúlással szemben. Napjainkra az öregedés késleltetésére már iparágak épültek. A fiatalos test státuszszimbólummá vált. Az is tapasztalható, főként a nyugati társadalmakban, hogy a fiatalok egyre felnőttesebben néznek ki és az idősebbek pedig egyre fiatalosabbak. A középkorú, mint fogalom időtartománya is egyre inkább kitolódik. Mindenki szeretne minél tovább fiatal maradni és ennek elérése érdekében olyan termékeket fog vásárolni, amellyel – hacsak időlegesen is – átlépheti saját idő- és testkorlátait. Egyre többet járunk sportolni, egyre többet fogyókúrázunk és vásárlunk kozmetikai szereket és ma már sokan természetesnek veszik azt, ha valaki teste szépítése érdekében plasztikai műtétnek veti alá magát.⁹

⁸ Heller, 1998.

⁹ Törőcsik, 2000., Featherstone, Hepworth, Turner, 1997.

Mivel fizikailag nem győzedelmeskedhetnek az elmúlás felett, a halhatatlan lélek eszméjét állítják szembe a halál tényével. A lélek eltávozik a valóságos időből és térből, más dimenziókba, különféle túlvilágokra kerül, amelyek mibenlétéről sokféle elképzelés él. Általánosan elterjedt az a feltételezés, hogy az elhunyt személyiségét hordozó lélek, amely túléli a testet, rövidebb-hosszabb ideig még az élők környezetében tartózkodik.

Szabadidő és munkaidő

A munkaidő és a szabadidő élesen különválnak a fejlett társadalmakban, a modernitás előtt a kettő jobban összefonódott. A posztmodernben ismét nagyobb az egymásba olvadás. A munka- és szabadidő más minőséget kapnak: a számítógépek elterjedésével pl. az otthon végezhető munka is elterjedt. Ennek lehet az az előnye, hogy megspórolhatjuk a közlekedésre fordított időt és növekszik a szabadidőnk, hátránya a határvonalak összemosódása lehet, amit nem mindenki tud megfelelően kezelni.¹⁰

A szabadidő fogalmának meghatározásánál kétféle felfogással találkozunk, az egyik szerint a „szabad idő” megfelel a munkán kívüli összes időnek, amibe viszont még beletartozik az egyéb társadalmi kötelezettségekre szánt idő is, a másik szerint a „szabadidő” teljes kötelezettségtől mentes, szabadon választott tevékenységekkel tölthető (pl. szórakozás, művelődés, kikapcsolódás).

A szegmentalista világnézet álláspontja, hogy a munka és a szabadidő eltöltésének minősége és módja eltérő, elválnak egymástól. Valódi, aktív szabadidőről beszélhetünk, amelyben a munka után az ember „kárpótolhatja” magát. A holisták álláspontja ezzel szemben, az hogy amilyen a munka, olyan lesz a szabadidő is, vagyis ha nem találjuk meg a munkában az örömeinket, akkor a szabadidőnk sem leszünk képesek hasznosan eltölteni, inkább csak „agyonütjük az időt”.

Idő és kultúra

Az már többször is bebizonyosodott, hogy kultúra- és társadalmi norma függő az, hogy miképpen tapasztaljuk az idő múlását, vagy hogyan gondolkodunk róla.

A kultúrák közötti idők egybetörölődését nagymértékben előidéztek a technika vívmányai, amelyen keresztül új világokat ismerünk meg, ez persze önmagában még nem negatív, de könnyen vezethet kultúrák eltűnéséhez az, ha fontosabbá válik a divat követése, mint a hagyományok megőrzése. Pl. a mexikói nauha indiánok az utóbbi két évtizedben kezdtek integrálódni a modern világba. A földhiány miatt egyre többen vállaltak időszakos munkát a városokban, az indián falvakhoz földutat vezettek és bevezették az áramot. A világról kialakított tudásukat és ezzel együtt világnézetüket ma már egyszerre határozza meg a hagyomány, illetve a televízióból és az iskolai tankönyvekből származó ismeretek és a városi munka során szerzett benyomások. Mindennapi élményükké vált az eltérő időszemléletek és világok párhuzamos megtapasztalása. A nauhák igyekeznek beépíteni életükbe az új eszméket, szokásokat és tárgyakat, közben vallási képzetek is elkezdnek keveredni. Önmagában az még nem baj, ha hasznosítják az újonnan megismert világ „vívmányait”.¹¹

¹⁰ Granasztói, 2000.

¹¹ Szelják, 2000.

Eltérés mutatkozik az idő érzékelésében az északi és déli kultúrák viszonylatában is. A déli országok lakóinak nem olyan fontos a pontosság, illetve más a pontosságról alkotott képük, órákat sziesztáznak, kényelmesebb élettempót folytatnak. Az észak-európai kultúrák vagy akár a mi kultúránk tekintetében a pontosság erény, fontos az üzleti életben és a magánéletben is egyaránt.

„Az idő pénz”

Az idő(tartam) fontosságát általában az adott idő(tartam) alatt elvégezhető, elvégzendő hasznos tevékenység szerint mérik, érzékelik.

„Az idő pénz”, ahogy a mondás is tartja, és napjainkra egyre időszerűbbé válik az üzenet. Az idő az üzleti életben – akárcsak mindennapi életünkben – korlátozó tényezőként van jelen. Egyre szorosabb határidőket kell betartani ahhoz, hogy ne tűnjenek el cégek a piacról, vagy nehogy versenytársunk reagáljon gyorsabban a piac változásaira és ezáltal hátrányunkra növelje részesedését. Állandóan figyelemmel kell kísérni a tőzsdei változásokat, különben egy korábban jónak tűnő döntés pillanatok alatt csődbe viheti vállalkozásunkat. Ebből következik, hogy az *időzítés* fontosságát nem lehet figyelmen kívül hagyni, optimális az lenne – ha a megfelelő információ birtokában – megfelelő helyen és időben hoznánk meg a megfelelő döntést. Ma már iparágak épültek az információ-beszerezésre és azok gyors eljuttatására, amelynek létjogosultságát bizonyítja az is, hogy egyre inkább hajlandók a tulajdonosok anyagilag áldozni erre a tevékenységre.

Láthatjuk, hogy az idő mint korlát egyre inkább jelen van a mindennapokban, ezért előtérbe került az *időfogyasztás*, *időgazdálkodás* problémaköre. Az időfogyasztással azért foglalkozunk, mert ha azt vesszük kiindulási alapnak, hogy a rendelkezésünkre álló idő nem változik és egy nap mindig 24 órából áll, ugyanakkor az elvégzendő feladatok száma folyamatosan nő, akkor a társadalom egyénekkel szemben támasztott elvárásai is változnak, aminek következtében egyre központibb jelentőségűvé válik a sikeres időfelhasználás, időkihasználás kérdése.

Ahhoz, hogy másképp használjuk fel időnket, más eszközökre van szükség, olyan fogyasztási cikkekre, amelyek segítenek bennünket a meglévő időnk jobb kihasználásában. Két eshetőség van: vagy csökkentjük az egyik tevékenységre fordított időnket a másik javára, vagy az elvégzendő tevékenységek időtartamát próbáljuk valamilyen módon lerövidíteni. Ha alapul vesszük azt az emberi természetet, hogy nem nagyon szeretünk semmi olyan dologról lemondani, ami fontos számunkra, akkor előbb vagy utóbb a második eshetőséget fogjuk választani és megváltoztatjuk fogyasztási, vásárlási szokásainkat annak érdekében, hogy adott dolgokra megfelelő mennyiségű időnk jusson.

Minden ember fogyasztási, időfogyasztási szokása változik élete során, hiszen a társadalmi normák átrendeződésével másfajta tevékenységeket végzünk, amelyekhez másfajta eszközökre van szükségünk és minden feladat prioritása változik, illetve ezen túl vannak olyan új feladatok is, amelyeket a korábbiakhoz képest el kell végeznünk.

Az időgazdálkodás problémáját bizonyos társadalmi rétegek másként közelítik meg, vannak olyan rétegek, amelyek nem rendelkeznek megfelelő anyagi háttérrel ahhoz, hogy fogyasztási szokásaikat megváltoztassák. Számukra az

időgazdálkodás a tevékenységi csoportok átrendeződését fogja jelenteni és vannak olyan rétegek, amelyek megengedhetik maguknak azt, hogy egyre korszerűbb és gyorsabb technikai eszközöket vásároljanak és megfizessék a szolgáltatásokat ahhoz, hogy idejük kihasználtsága számukra optimális legyen.

Tehát elmondható, hogy a mindennapi életünkben az „időnyomást” a szokásaink átformálódásán tapasztalhatjuk, és fontos, hogy a megvásárolt termékekkel időt tudjunk megtakarítani. Az „időnyomás” erősödését és a benne rejlő lehetőségeket már a piac is érzékeli és kihasználja, hiszen azt ígéri, hogy időt takaríthatunk meg, ha termékeiket fogjuk használni. Változik a világ – ha tetszi fejlődik a világ –, mindezek következtében kénytelenek vagyunk életünket egyre szervezettebbé tenni, a teret és az időt mint korlátokat érzékelve valamilyen szinten birtokba venni. Azon elgondolkodhatunk, hogy ez a változás valóban pozitív fejlődést jelent-e, vagy egyre inkább együtt jár az értékek elvesztésével és egy másik értékrend kialakulásával (esetleg közelebb visz a „fogyasztói társadalom” kiteljesedéséhez), amely kevésbé tűnhet humánusnak.

Az új generáció, az x-generáció, a net-generáció azonban már ebbe születik, és számukra ezek a keretfeltételek a természetesek. Lehet, hogy egy generációs problémáról van szó, mely társadalmi-kulturális átalakulás minden egyes dinamikusabb fordulópontján megmutatkozik. Az azonban biztos, hogy az egységes értékrend és rohanó tempó nem kedvez az önmegvalósításnak, önkifejezésnek, ami viszont emberi szükséglet, így előbb-utóbb számítani lehet arra, hogy lázadni fog az emberiség a saját maga teremtetett fejlődés ellen.¹²

Irodalomjegyzék

- FEATHERSTONE, M., HEPWORTH, M., TURNER, S. B.: A test – Társadalmi fejlődés és kulturális teória. Budapest. Józsefvárosi Műhely Kiadó, 1997.
- GRANASZTÓI, P.: Munkaidő, szabadidő, szórakozás. A társadalmi idők átalakulása a 19. században és a 20. század első felében. In: Fejős, Z.: A megfoghatatlan idő. Budapest. Néprajzi Múzeum, 2000.
- HELLER, Á.: A reneszánsz ember. Budapest. Múlt és Jövő Kiadó, 1998.
- HOFMEISTER-TÓTH, Á., TÖRÖCSIK, M.: Fogyasztói magatartás. Budapest. Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996.
- LIGHTMAN, A.: Einstein álmái – regényfantázia. Tericum Kiadó, 1997.
- SZELJÁK, Gy.: Az összetorlódott idő. Tradíció és modernizációs változások egy mexikói indián közösségben. In: Fejős, Z.: A megfoghatatlan idő. Budapest. Néprajzi Múzeum, 2000.
- TÖRÖCSIK, M.: Empatikus marketing. Budapest. Bagolyvár Könyvkiadó 2000.

¹² Hofmeister-Töröcsik, 1996.

Magyarország kultúrája az ezredfordulón – a fiatalok szemével

Pécsi egyetemisták írásai 2001 tavaszán

A *Tudásmenedzsment* I. évfolyamának 2. számában, 2000 novemberében jelent meg *A kultúra esélyei az ezredfordulón* című, a szerkesztőség által – számomra megtisztelő módon – vitaindítónak szánt tanulmányom, amely egy, a szegedi közművelődési nyári egyetemen tartott előadáson alapult. A folyóirat következő, 2001. májusi számában Bodó László *Kufárok templomai*, valamint Varga Róbert *Szétforgácsolva, avagy a személyiség küzdelme a túlélésért a harmadik évezred küszöbén* című esszéikkel szoltak hozzá az írásomban fölvetett kérdésekhez. Megvallom, szenvedélyesen érdekel, hogy a fiatal nemzedék, a mai tizen- és huszonévesek miként vélekednek az ezredforduló kultúrájáról, ami jórészt a sajátjuk is; eme „önző” cél is vezetett, amikor kölcsönös élménycserére épülő, vitatkozó, „multidiszciplináris” szellemiségű speciálkollégiumot indítottam a *Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézetének* hallgatói számára. Az alábbiakban néhány tanulságos és karakteres, olykor humoros írást adok közre a 2000. tavaszi kurzus résztvevőitől, akiknek érzékenységből, látászögéből, új iránti fogékonyságából és (esetenként) öniróniájából jócskán van mit tanulni a tanárnak – még ha néhány jelenség megítélésében nem ért is egyet velük. A leendő művelődési és humán menedzserek pályaaorientációjáról, vágyairól, elhivatottságáról is szemléletes képet nyerhetünk e dolgozatokból.

Az írásokat közreadja és szerkeszti: Agárdi Péter

Szeifer Csaba: Ahogy én a mai magyar kultúrát látom...

... a mi városunkban. Szentlőrinc 7300 lakosú város 20 kilométerre Pécestől. Egy nyugodt kisváros, „nyugodt” kulturális élettel. Hogy mit is jelent ez a kulturális nyugodtság: erről szeretnék pár szót ejteni.

Településünk önkormányzata már régóta el akarta adni a kultúrház épületét, de ez egyelőre nem sikerült. Ennek ellenére a háznak költöznie kellett, jelenleg a kultúrház a könyvtárral együtt méltatlan helyen és körülmények között működik. Úgy gondolom, az önkormányzat épp csak annyit tesz meg a kultúrház fenntartása érdekében, amennyire a törvény kötelezi. A város kulturális életéről mindent elmond a ház vezetőjének véleménye: szerinte manapság Szentlőrincen csak olyan eseményekre lehet megmozdítani az embereket, ahol alkoholt is lehet fogyasztani. Persze a kultúrházban dolgozók próbálkoznak, bár én ebből semmi jelentőset nem érzékelek. Talán a fiatalok, akik mozgolódnak, de ők is inkább úgy, mint baráti társaság. Szórakozást esetleg a bárók vagy a disco nyújthatnak. A mozi 1993-ban bezárt, az épületet azóta sem sikerült eladni vagy hasznosítani.

Számomra elszomorító ez a közönyösség. Nagy kihívás lenne itt megpezsdíteni a kulturális életet. Azt hiszem, ez a pár szentlőrinci utalás is adalékul szolgálhat a jelenlegi helyzethez, amely azzal is összefügg, hogy az állam nagymértékben lecsökkentette a kultúra támogatását.

És most a televízióról, a médiáról. Kapcsolódva az előzőekben említettekhez, az is biztosan közrejátszik a kulturális érdektelenségben, hogy Magyarországon az emberek igen sok időt töltenek a tévé előtt: „előkelő” a helyezésünk abban a felmérésben, amelyben az országokénti szokásokat vizsgálták. A tévézés – úgy látszik – valamiféle megelégedettséggel tölthet el és olcsóbb is, mint színházba vagy moziba járni. Persze az sem mindegy, hogy milyen csatornát nézünk. Az m1 és az m2 színvonala – hogy is mondjam finoman – nem igazán nívós, a kereskedelmi csatornáknak pedig nem az a profiljuk, hogy magas kultúrát közvetítsenek. Ezeket a csatornákat egyértelműen csak gazdasági érdekek motiválják. A két közszolgálati csatorna elégtelen működésében nyilván közrejátszhatnak a média-törvény hibái, hiányosságai. Nem mehetek el szó nélkül amellett sem, hogy a közszolgálati televízió nem független a politikai befolyástól, holott a kiegyensúlyozott tájékoztatás és az igényes műsorstruktúra kellene, hogy jellemezze.

A politika nagyon „rátelepedett” az éterre, az ORTT engedélyt adott egy nyíltan szélsőséges rádióknak is. A kultúra átpolitizálása nézőpontjából szóba hozhatnám a filmgyártást vagy említhetnék néhány színházigazgatói kinevezést is... Nem szeretném, ha politikai színezete lenne e dolgozatnak, de a valóság mellett nem lehet szó nélkül elmenni.

A kultúra minden területéről lehetne egy-két negatívumot felsorolni, de nem érdemes. Hiba lenne csak a „rossz” oldaláról megközelíteni a kérdést. Még mindig vannak értékek, de egyre tágabb szemmel kell járnunk, hogy ezekre ráleljünk, és persze azokra is, akik ezeket közvetítik. Említhetnék tehetséges színészeket, kitűnő írókat, képzőművészeket stb. Mindazonáltal *ez a kultúra már nem az a kultúra*. Az internet és a televízió ma már a legnagyobb mértékben meghatározza a kultúrát, és leginkább a tömegkultúrát. Egyetértek Zappe László írásával (Népszabadság, 2001. május 5.), aki szerint *minden hanyatlik*. És hogy mi az, ami hanyatlik? Szó szerint minden. A társadalom, a kultúra, a művészet... Ez kihat a közéletre, az erkölcsökre. Eltűnt az igazi népi kultúra, mert kiszorította az „ipari-lag előállított köztáp”.

Ez az utóbbi pár gondolat nem konkrétan a magyar kultúráról szól, de mindenképpen hatással van rá. Tömegkultúra? Én ugyanúgy megnézem a kereskedelmi csatornák műsorait, mint a művészfilmeket, persze nem kell mindent befogadni. Mert hogy is hangzott az a mondat Bacsó Péter *Tanú* c. filmjében: „Kicsit sárga, kicsit savanyú, de a miénk!”

Lackó Emese: A kultúra, a pizzafutár és a nemzet

Ahogy visszanezék elmúlt éveimre, azt látom, hogy a kultúra iránti elkötelezettség már elég régóta jellemez engem. Ebben az írásban persze nem saját életutamat szeretném boncolgatni, de biztos, hogy a kultúra iránti érdeklődésemben nem kis része van a rendszerváltozásnak, a megváltozott politikai, társadalmi viszonyoknak. Engem mindig is egy óriási hinniakarás, tettvágy vezérelt, mely

talán a kezdetekben a naivitás határát súrolta, pár évvel ezelőtt még csak kívülről láttam a dolgokat, most pedig már kétoldalúvá vált az „érme”.

Az első nagy megrázkódtatás, csalódás már itt, az egyik egyetemi kiránduláson ért, mikor is a dunántúli falvakat látogatva azt éreztem: a kultúra haldoklik. Láttam a nagy művelődési házakat tátongva az ürességtől; „az embereknek már nincs ideje, pénze, hogy eljárjanak, nekünk pedig kevés pénzből kell gazdálkodnunk” – mondta az egyik művelődési vezető. Hozzátette: régen minden héten voltak összejövetelek, koncertek, ezek manapság, leginkább a kultúra kommercializálódása miatt, egyre ritkábbak, eltűnni látszanak.

Természetesen tudom, hogy az előbb leírtak országrészenként, városonként változó képet mutatnak, de mégis azt látom: a társadalmilag alacsonyabban elhelyezkedőkhöz és a szegényebb rétegekhez nehezebben jut el valamiféle kulturális érték. Vegyük a rohanó budapesti életet, ahol a kínálat sokasága várja a feltöltődni, kapcsolódni vágyókat; koncertek, mozik, irodalmi estek százai kínálóznak. Ennek ellenére nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy a minőségi kulturális programok iránt tömeges érdeklődés lenne. Tapasztalatom szerint Budapesten csak egy megszokott réteg jár el igényes színházi előadásokra, irodalmi esteken pedig főleg nyugdíjasokkal találkoztam. Persze a fiatal értelmiség is felbukkan, de véleményem szerint a plázák elszívják a tömegek nagy részét. Ráadásul, ha már ott tartunk, hogy „nekem erre nincs pénzem”, a színházjegyeket például sokszor olcsóbban beszerezhetjük, mint a multiplexes mozijegyeket. Számos ingyenes programot is találhatunk, bár tudom, ezek felkutatása, megtalálása időt, energiát igényel. Talán jobban kellene promócionálni, eladni a kultúra termékeit, és akkor talán nagyobb igény lenne rájuk. Hiszen nézzük meg, ha például megjelenik egy új mosópor, mindenki tudomást szerezhet róla, bezzeg ha megjelenik egy új könyv, egy új előadás?!

Persze nem szeretném, ha a kultúra a fogyasztási javak szintjére süllyedne, de sajnos igaz, hogy manapság az emberek többsége éppen a fogyasztási javak vásárlása miatt nem tud szórakozásra, művelődésre költeni, hiszen felélik jövedelmüket. Igaz, ott van a felső tízezer, de szerintem – tisztelet a kivételnek – az ő társadalmi szintjük nem egyezik meg a kultúrában betöltött tényleges szerepükkel.

Én a másik alapvető problémát a kulturális érdeklődés hiányában, kihalásában látom; ebben sokat „köszönhetünk” az oly „nagy kínálatú” kereskedelmi csatornáknak, melyek házhoz hozzák a kulturális programokat, akár a pizzafutár, és még rendelnünk sem kell, ők megteszik helyettünk, eldöntik, hogy a magyar közönségnek milyen programokra van szüksége. Hiszen ebben a rohanó világban az embereknek kevés idejük marad a kapcsolódásra, a pihenésre, és hát persze hogy könnyebb és olcsóbb otthon maradni, mint bárhova is elmenni. Szeretném hangsúlyozni, hogy mindezek miatt én nem elsősorban az egyes embereket hibáztatom, hiszen ők egy tudatos manipuláció áldozatai, mely az igazi kultúra ellen tesz nap mint nap. Sajnos az ún. közszolgálati tévécsatornák sem vállalnak fel annyit ebben a „küzdelemben”, mint amennyit megtehetnének, így a nézőkhöz sokszor túl egyoldalú információáradat jut el, melyek sajnos nem a tényeket és értékeket tükrözi. A Duna TV és az m2 pedig sokszor inkább a csak a magaskultúrát kedvelőket célozza meg, nem pedig a szélesebb közép réteget.

Túlzottan rohanó életmódunk szintén közrejátszik a kultúra elhanyagolásában, pedig érdekes programokkal, élményekkel feltöltődve talán teljesebb emberek lehetnénk, hatékonyabban végezhetnénk a napi munkánkat. A politikai élet is nagymértékben befolyásolja a kulturális élet hangulatát, hol hideggé, hol viszont túl forróvá téve azt. Azt hiszem, abban egyet lehet érteni, hogy a választási paletta mindenféleképpen színesedett '89 óta, s ez megnyilvánul a művelődés minden területén, a könyvkiadástól egészen az avantgard stílusú előadásokig. Mindazonáltal én azért látok ebben problémát is, hiszen így nehezebb megtalálni az igényesebb műsorokat, és hát – a kínálat szélesedésével párhuzamosan – a piactudás miatt a pénz szerepe is ugrásszerűen megnőtt. A „jó” ugyanakkor mindebben az, hogy számunkra, művelődési menedzserek számára a kihívás sokkal nagyobb, mint elődeinknek: komoly erőfeszítésbe kerül és felkészültséget, találékonyságot igényel, hogy az emberek számára vonzó programokat nyújthassunk.

A nonprofit szektor egyre nagyobb jelenléte szintén sokat változtatott a magyarországi helyzeten, hiszen az ilyen szervezetek célja elsősorban nem a profit-szerzés, hanem valamilyen szolgáltatás nyújtása, a kulturális életben is. Számomra a nonprofit szektorban működő szervezetek tűnnek a legalkalmasabbaknak arra, hogy ebben a megváltozott világban a művelődés ügyét pozitív irányba továbbvigyék. Ehhez viszont az állam részéről nagyszámú, forrást biztosító folyamatos pályázati lehetőség megteremtésére van szükség. E megfogalmazással azonban sajnos én is a tipikus hibába estem, hiszen a kultúrától eljutottam a finanszírozás kérdéséig, amit itt most nem is fejtegetnék tovább.

Én személy szerint hinni akarok a kultúra fellendülésében. Magam bizakodó vagyok, bár ez valószínűleg fiatal korom számlájára írható. Két hete a *Sacra Corona* rendezőjét, Koltay Gábort hívták meg Vácra, egy ingyenes előadásra. A rendező két és fél órán át beszélt, beszélgetett a közönséggel a művelődési ház zsúfolásig telt termében, ahol minden korosztály képviseltette magát. Végül egy másik adat. Szülővárosomban, Kecskeméten az elmúlt évben 6000 eseményt bonyolított le a város művelődési háza, folyamatos érdeklődéstől övezve. Szóval érdemes tenni, alkotni kis hazánk és persze a határon túli magyarság kulturális fennmaradásáért; én osztom Klebelsberg Kuno felfogását, miszerint egy nemzetet kultúrája emelheti a többi nemzet felé.

Tibay Éva: Mi lett az egykori csodákból?

Nehéz találni mondatokat fogalmazni egy olyan sokarcú, annyiféle irányból megközelíthető dologról, mint a kultúra. Főleg arról a kultúráról, amely éppen „körülöttünk zajlik”, amelynek a sodrásában benne élünk, ami épp ezekben a pillanatokban is épül, alakul.

„Magyarország kultúrája az ezredfordulón.” – ez a mondat számos asszociációt kelthet az emberben. Mindenkinek más az, ami először az eszébe jut róla. Talán egy hangulat, amelyet egy-egy színházi élmény felidézése vagy egy kortárs filmalkotás, irodalmi mű újragondolása vált ki, vagy esetleg van, aki némi indultal gondol a *Dáridóra*, Balázs Palira vagy éppen Zámbo Jimmyre. Sokszor hallani szélsőséges véleményeket globalizálódó kultúránk milyenségéről. Azt hiszem azonban, hogy nehéz általános értékitéletet alkotni, s nem is lehet bizto-

san. A „posztmodern karnevál” sokszínűségében, kultúránk forgatagában „körül kell néznünk”, hogy mindenki megtalálja azt a szeletét, amely igazán neki szól, amely számára a legtöbbet jelenti.

Nem sok olyan jelenség van, ami olyan hű tükre lenne egy ország kultúrájának, mint a *nyelv*. Ha az utcán járva vagy egy szórakozóhelyen „hallgatózunk”, hogy miként beszélnek embertársaink, vagy éppen egy manapság divatos tévé-műsort nézve arra is odafigyelünk: mit és hogyan mondanak, nem kevés tanulságot vonhatunk le a mai kultúra állapotáról és alakulásáról. Vlagyimir Jelisztratov szlengkutató szerint: „A szleng a kultúra alkotásában részt vevők nyelve.” S így is van: a mai a szleng például főleg a számítógépek világának nyelvét, az internetes kultúra sajátosságait tükrözi, s nem kevés amerikanizmust tartalmaz. Vagyis: számtalan, napjainkban zajló folyamatnak mutat tükröt, sokat elárul a „mai világ” kultúrájáról. Vagy talán úgy fogható fel, mint az „eljövendő kultúra piszkozata”?

Ma szinte nem is beszélhetnénk a kultúráról anélkül, hogy meg ne említenénk a televízió hatását, az általa nyújtott kulturális lehetőségeket. Persze igaz, hogy a legnézettebb tévéadók fő profilja a szórakoztatás, a show, a csillogás... Elkeseredésre azonban igazából nincs ok, hiszen színvonalas műsorokat mindig lehet találni, csupán szelektálni kell... A legtöbben azonban sajnos nem ezt teszik. Egyszer alkalmam nyílt beszélgetni egy egész csoportnyi óvodással. Néhány megdöbbentő tapasztalattal lettem gazdagabb: a gyerekek többségét szüleik leültetik a televízió elé, nézik a *Xénát*, a *Herkulest*, sőt, válogatás nélkül mindent. Mesélni sem sok gyereknek mesélnek a szülei, hiszen ott a videó... Ezekből a sorozatokból bizony sokat nem tanulhat a felnövekvő nemzedék... Pedig a mesélés nem csak a kulturális hagyományok átadásának fontos tényezője lehetne, hanem – ha már az előbb a nyelvről beszéltem – más funkciója is van: a mese nyelvezete a kisgyermek nyelvi fejlődésére is jelentős hatást gyakorol. Ha viszont csak a *Tom és Jerry*-t nézi a kicsi...

A társadalom kulturális rétegzettségének egyik mutatója, hogy milyen szórakozási formákat, kulturális programokat választanak az emberek. A kínálat azonban nem mindenhol egyforma. Egy kisvárosból származom, ahol túl sok lehetőség sajnos nincs; ide csöppenve Pécsre viszont csak „ámultam” a rengeteg program láttán. Persze az igények is feltehetően mások egyetemekkel büszkélkedő nagyvárosban. Ami pedig a fővárost illeti, elég akár egyetlen hetet eltölteni ott, hogy megtapasztalja az ember: bármelyik nap, bármihez van kedve, megtalálja az „étlapon”, tényleg csak választania kell.

A kortárs művészetekben sajnos kevesen jártasak igazán. Még mi, egyetemisták is a legtöbben inkább csak itt-ott belekóstolgatunk, mintsem igazából ismer-nénk. Egy átlagos középiskolában nem sok ismeretet szerezhethet napjaink kultúrájáról a diák: időhiány miatt még az 1945 utáni irodalomról sem esik sok szó a magyarórákon, más művészeti ágak megismerésére pedig még kevesebb a lehetőség.

Tíz évvel ezelőtt, még általános iskolásként fogalmazást kellett írunk arról, hogy milyennek képzeljük a világot 2000-re. Képzeletünkben akkor ez a bűvös évszám űrhajókat, bolygóközi utazásokat idézett fel. Ma, immár túl az ezredfordulón, sok egykori „csodát” érzünk természetesnek; a tőlünk fiatalabbak már

beleszülettek a számítógépek kultúrájába. Minden villámgyorsan változik körülöttünk, éppen ezért nehéz is „pillanatképet” festeni a mai kultúráról.

Szemerédi Fanni: Hogy mit gondolok a mai magyar kultúra helyzetéről?

...Nem is tudom. Nem sok jót lehet hallani felőle. Sőt: hallani se igazán lehet felőle. Azon kívül persze, hogy azok a kevesek, akik foglalkoznak vele, többnyire siránkoznak, hogy milyen katasztrofális állapotok uralkodnak a "mai magyar kultúrában". A baj igazából az, hogy bár ezzel mindenki tisztában van, mégsem kapcsol be a fejében ariadójelzés, vagy ha mégis, az még nem sokat ér, ha tenni nem teszünk semmit.

Én magam ez idáig még nem igazán tudtam megbizonyosodni az emberek kultúrához való viszonyának természetéről. Itt az egyetemen (hál' Istennek) olyan körben vagyok, ahol – és olyan emberek vesznek körül, akiknek – fontos a kultúra, szívügyüknek tekintik. Szerencsémre vagy szerencsétlenségemre ezen a körön kívül nem nagyon mozgok, így nem látok túl rajta. Bár a buszon utazva olykor a fogaim közt szűrve kérdezgetem magamtól, hogy miért nem tudnak normálisabban viselkedni az emberek egymással. Vagy: miért nem tudják rendben tartani a környezetüket (már annyi is elég lenne, ha nem szemetelnének össze-vissza)?

Lehetnének tehát általában egy kicsit kulturáltabbak is... A fontos (szerintem) itt a tudatosság lenne, hogy az emberek foglalkozzanak a kultúrával, egyáltalán: tudják, mi tartozik ebbe a körbe (nemcsak a múzeum- és színházlátogatás, hanem a mindennapi élet apróbb mozzanatai is). Tudatában kell lenni annak, hogy "én itt és most épp kultúrával foglalkozom, annak része, de egyben alkotója is vagyok". És tudatosan válogatni, ha pl. leül az ember a tévé elé. Tegnap olvastam Boccaccio egyik írását, melyben harcosan, indulatosan védte a költészetet és a költőket, akiket szó szerint üldöztek holmi "nagyszájú okoskodók". Meglepődtem: a reneszánszban léteztek olyan emberek, akik ócsárolták Vergiliust vagy Homéroszt? Ma legalább nem támadja őket senki. Nem, mert azt sem tudják, kik voltak.

Napjainkban egyszerűen nem foglalkoznak az emberek ilyen "haszontalan dolgokkal", elrohannak mellette, a munkába, boltba igyekeznek vagy a gyerekért az iskolába... Ez utóbbinak egyébként éppen az lenne az egyik feladata, hogy ne csak beleverje a nebulók fejébe a sok adatot, hogy bemagoltassa velük az évszámokat, képleteket, hanem hogy valamiféle szellemiséget közvetítsen, hozzáállást, viszonyulást a világhoz. Bizony meg kell szerettetni a gyerekekkel a művészeteket, tudományokat; hogy kedvvel üljön le olvasni, az elsősorban az iskola feladata. Hogy tévé-bámulás helyett inkább olvasson, az viszont a szülőé, vagyis az otthoni életmódmintán múlik.

A gyerekek kényszerű kötelességnek érzik a tanulást. Ha le kell ülni délután az asztalhoz házi feladatot csinálni, a kötelességtudóbbak, szófogadóbbak megteszik, de igazából a pokolba kívánják az egészet. Nem azért tanulnak, mert érdekes, izgalmas, hanem mert muszáj. Ez ilyenkor már régen rossz. Belső indíttatásból kellene tanulni. Persze nem lehet egyszerre az összes tantárgy iránt érdeklőd-

ni, de legalább egy-két terület mindenkit jobban megmozgat, mint a többi, és szívesen, önszorgalomból, önmagáért a tudásért is tanulna. Ezt kellene elérni.

Én nem a tanárokat akarom hibáztatni, sőt, őket becsülöm, mert ilyen körülmények között is vállalják ezt a feladatot. Igaz, sokszor teljesen alkalmatlan emberek kapnak tanári diplomát, de nem is a szakmai tudással van baj, hanem a pszichológiai-pedagógiai ismeretek, a megértés, türelem képességének hiányával. Azt hiszem, ahhoz, hogy valaki jó tanár legyen, *jó embernek* is kell lennie. Mert rábízunk, hogy a gyerekeinkben kialakítson egy képet a világról. Ez persze nem egyedül az iskola feladata, az első a szülő, és persze ott van (mert már mindenhol ott van) a média. Magam akkor kapcsolom be a tévét, ha érdemesnek látom. Csakhogy ezek a ritkán felbukkanó és sajnos (?) kevésbé látványos (de nem kevésbé izgalmas) műsorok valahogy elvesznek a sok rózsá- vagy vérszínű, ragacsos, harsány, de teljességgel semmitmondó, üres "szórakoztató" programok között. Mintha pici világító pontocskák lennének a nagy sötét égen. De azért ott vannak; ha tényleg odafigyelünk, látni őket. Csak sajnos nem figyelünk oda. Nem olyan látványosak, fárasztó is fölfelé nézni, meg különben is: van nekünk épp elég bajunk. Ez azért elkésztető, mint ahogy az is, hogy a többi "komoly" tudomány egyetemi karaira járók szinte felesleges időpocsékolásnak tartják azt, amivel mi foglalkozunk, ti. a kultúraközvetítést.

De azért nem szeretnék elmerülni az önsajnálatban (meg hát minden valamirevaló dolgozat végére kell egy kis biztatás). A pécsieknek ilyen "aktuális" biztatás volt a mostani nyár eleje: az *ünnepi könyvhét* programjai még le se futottak, máris kezdődik a *POSZT (Pécsi Országos Színházi Fesztivál)*, amelyen az évad és az ország legjobb előadásai szerepelnek. Egy hétig színház egész Pécs, sőt az egész világ! A harmadrendű jegyeket még egy egyetemista is ki tudja fizetni (ha kicsit átcsoportosítja költségvetését). Persze a jegyek pár nap alatt elfogytak, annál is inkább, mert nagy részét nem is adták ki (hogy megmaradjon a szakmai nézőknek); szóval ez a fesztivál csak félig-meddig a „külsősöké” (annak ellenére, hogy „a tizenkét dühös ember”, azaz a zsűri idén az utca egyszerű embereiből került ki). Jó lenne, ha nem csak egyetlen héten kerülne a középpontba a színház, hanem egész évben folyamatosan. Vagy jó lenne egyszer egy olyan színházi fesztivál, ami amellet, hogy nívós, egyúttal olcsó és mindenki számára elérhető is. Ez persze az anyagiak miatt egyelőre csak szép álmom. De hát: legalább van tennivalónk.

Nekünk, tanároknak, művelődésszervezőknek, kulturális menedzsereknek lenne a dolga megértetni az emberekkel, hogy a művészetek, a kultúra egyáltalán nem haszontalan (bár nem lehet pénzre váltani), sőt: a mindennapi életben segít, hogy boldoguljunk, hogy legyen kedvünk csinálni azt, amit csinálunk, hogy legyen értelme az „egész”-nek. Hogy miként fogjuk ezt a „küldetést” teljesíteni? Ez ma még rejtély. De bízom magunkban, majd csak kitalálunk valamit...

Lengyel Levente: Az én mai magyar kultúráim

Az én mai magyar kultúráim a választások, a lehetőségek, az átjárhatóság kultúrája. „Nem az a fontos, hogy a fogyasztó a mézet vagy a grapefruitot választja-e,

hanem hogy a legjobb mézet és a legjobb grapefruitot válassza!” – mondta valaki a magas és a tömegkultúra viszonyáról.

Azt hiszem, az újabb generációkban egyre szűkebb lesz az a réteg, amely kizárólag a magas kultúra keretein belül találja meg a művelődéstől a kikapcsolódásig terjedő széles skálájú szórakozási formákat. Másfajta szórakozást jelent a *Művészetek Házába*, mást egy Kispál-koncertre és megint mást a PEK-be (a Pécsi Egyetemi Klubba) menni. Más élmény egy hollywoodi vígjáték (vagy thriller, vagy akciófilm) és más a *Werckmeister harmóniák*. De számomra az jelenti a teljes életet, ha mindez, együtt jelen van – persze nem mindegy, milyen arányban. A határokat néha átlépő, a szegmenseket olykor váltogató kultúrafogyasztót többre becsülöm, mint a magas kultúra elefántcsonttornyába bezárkózó, onnan csak lenéző fölénnyel ki-kikacsintgató, a frankfurti iskola gögjével eltelt értelmiségit (lásd Havas Henrik szerepét a *Heti Hetesben*). Úgy gondolom, az ember élete szegényebb volna, ha nem szabadulna ki néha abból az életformából, amelyben egyébként esetleg teljesen jól érzi magát. Ha néha nem látogatna el a kultúra más övezeteibe is. Főleg, ha ez lesz a szakmája.

Szóval ezt jelenti számomra az ezredforduló magyar kultúrája (több értelemben is): a határok átjárhatóságát. (Természetesen nem gondolom, hogy a józsefvárosi munkás vagy a nyírmadai földműves lesz az, aki néha ellátogat az *Operaházba* is egy kis Wagnerre kiéhezve.)

Nem szeretnék a politikára sem tintát, sem papírt pocsékolni. Tudjuk, hogy a magyar kulturális élet (immáron hány éve – évtizede – évszázada is?) túlságosan is átpolitizált, túlságosan is kiszolgáltatott az aktuális hatalomnak – tartson az négy, huszonöt vagy akár negyvenöt évig. Szerintem az volna jó – bár ez valószínűleg sohasem fog megvalósulni –, ha a politikának (az oktatáson kívül) az egyetlen szerepe a kultúrával kapcsolatban annyi volna, hogy megteremti a tartós gazdasági növekedés stabil alapjait, és biztosítja annak fenntarthatóságát. S így nemzedékek múlva talán valamivel pezsgőbb, nagyobb tömegeket megmozgató, színesebb lesz a magyar kulturális élet. Mert az anyagi gyarapodás mellett és után egyszer csak a művelődés terén is igényesebbek lesznek az emberek. És akkor majd létrehozzák azokat az intézményeket, tereket, ahol művelődni akarnak.

Addig azonban teljesen fölösleges fenntartani a tipikus magyar sóhajtozós, láblógatós művházás nénik és bácsik tömegét. Heti egy filmvetítésért, meg olcsó könyv-, cipő-, ruhavásárért kár fenntartani milliárdokért ezt a rendszert. Cseréljék le az alkalmatlan, inaktív alkalmazottakat, és meglátják, milyen hatalmas potenciál rejtőzik a művházakban! De ha ehhez nincs elég bátorsága valakinek, legalább zárja be őket! Sok kezdő zenekar, filmes, színész stb. örülne az így föl szabaduló pénznek! (Ugye már mindenki látja a szeme előtt az újságcímlapokat, amelyek a hirtelen megszorodott milliárdok elosztása körüli botrányokról tudósítanak?!)

Persze a helyzet nem olyan elkésérítő. Néhány évtized múlva divat lesz adományokkal, alapítványokkal halhatatlanná válni. Addig is éljenek a kitartó tehetségek, és vesszen a tehetségtelen tömeg – természetesen a menedzserek és producerek szűk köre által artikulált piaci szabályok szerint!

Grexa Izabella: Határokon innen és túl

A magyar kultúra igen tág körű, sokrétegű és természetesen mindenkinek mást és mást jelent, még akkor is, ha azonos a nyelvünk, vallásunk és hasonló közegben nevelkedtünk. Színessége magyarázható az ország földrajzi helyzetével és az ebből eredő sajátos történelmi múltunkkal is. A rendszerváltás hozzájárult a nyugati, főleg az amerikai kultúra átvételéhez, ami nem mindig előnyös a magyar kultúra számára. A popkultúra (ami a McDonald's-tól a szappanoperákig terjedhet) itthon is nagy népszerűsége tette szert. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy a magaskultúra nem jut el hozzánk, hanem azt, hogy kevésbé népszerű, ami érthető is. Azért azt eléggé abszurdnak vélem, hogy Magyarország lakossága jelentős részének figyelmét a *Vad angyal* éppen aktuális epizódja vagy Jean Claude van Damme és Bruce Willies világmegmentő akciója tudja lekötni. Míg a *Sacra Corona*-nak csak azért lesz nagy a nézettsége mert a középiskolásoknak kötelező megnézni. Ezzel nem azt akartam mondani, hogy vetélkedhetne az előzőleg említett sztár bármelyik szuperfilmjével, hanem azt, hogy e filmet mégiscsak érdemes megnézni, hiszen rólunk szól, a történelmünkről, akármennyire áthatja is az ideológia és az illúzió.

Az állandó anyagi gondok ellenére igen színvonalas, színes kulturális programok várják a hazai és külföldi látogatókat, gondolok a filmszemlére, Budapest és más nagyvárosok tavaszi fesztiváljára, a színháztalálkozókra és még bővíthetném e sort. A színházak is folyamatosan működnek, a rendszerváltás után egyetlen színházat sem kellett felszámolni, igaz: tavaly a szegedi balett társulat anyagi gondokkal küszködött, így évad előtti „bezárásra” kényszerült. A szegedi balett-társulat mellett említhetném a győri balettet, amely igen nagy sikereket könyvelhet el itthon és külföldön. A hazai filmgyártás is küzd az életben maradásért, a rendezők külföldi és belföldi szponzorokat keresnek, hogy megcsinálhassák a színvonalas, sajátos atmoszférájú kis közönségű művészfilmet, ami teljesen elmentmond a piac elvárásainak. Gondolok a mostanában bemutatott *Werkmeister harmóniákra*, amely a filmes szakmában igen nagy port vert fel, ez érthető is, hiszen a „történet” sem mindennapi, nem szólva a kameraállásokról, a jelenetekről, az alkalmazott, szinte egyedülálló technikáról. Természetesen megjelennek a hazai filmgyártásban az amerikai típusú vígjátékok: pl. *A miniszter félrelép* vagy *Meseautó*.

Mindenképpen néhány szót szólnék a határokon túl élő magyarok kultúrájáról. Az országhatárok elválasztanak bennünket, de a közös nyelv, a közös múlt összeköt bennünket, így az ő kultúrájuk is szerves része a nemzeti kultúrának. Művészetüknek, kultúrájuknak sajátossága, hogy alkotásaikon, műveiken keresztül jobban kicsendül a magyarságtudat, azonosságtudat, de ez érthető is, hiszen szlovák, szerb és román nemzetiségűek között kisebbségben élnek, így egyik legfontosabb céljuk nyelvük, hagyományaik, történelmük megőrzése, ápolása. A határainkon kívül élő magyarság kultúrája anyagi szempontból igen nehéz helyzetben van, de nem adják fel, harcolnak minden erejükkel, hogy egy-egy folyóirat, amatőr szintársulat létrejöjjön és működni tudjon.

Somogyi Beáta: A szappanoperáktól a filmszemlékig

A *kultúra* fogalmát nehéz meghatározni, hisz ez a szó minden embernek mást jelent és másféle kulturális szokásokkal is jár együtt. Lehetséges, hogy egy, valaki által giccsesnek tartott dolog másnak kulturális értéket jelent. Abban azonban mindenki egyetért, hogy a kultúra megjelenési formáinak változatos típusai vannak.

Magyarországon a rendszerváltás óta a kulturális intézmények átalakultak és finanszírozási rendszerük is nagymértékben megváltozott. Eltűnt az előző rendszerben használt „3 T” (támogat, tűr, tilt). Napjainkban minden kulturális termék és szolgáltatás megjelentethető, legyen az akár a legdurvább pornográfia is. Ez nagy szabadságot és hatalmas lehetőségeket jelent a kultúra minden területén, de nem minden esetben valósult meg. A könyvek eladása nem emelkedett a várt mértékben, köszönhető ez a magas könyváraknak, illetve a könyvkultúra napjainkban megfigyelhető hanyatlásának. Ma már a gyerekek előbb tudják kezelni a számítógépes játékokat, mint hogy megtanulnának olvasni. Az pedig csak a szülők és pedagógusok beállítottságán és orientációján múlik, hogy később a gyerek belép-e a könyvek varázslatos világába. Persze a kulturális fejlődés szempontjából az sem elhanyagolható, hogy milyen jellegű könyveket fog olvasni. Hisz a mai fiatalok szépirodalmat szinte csak kötelező olvasmányként olvasnak, s ha egyáltalán könyvet vesznek a kezükbe, akkor az általában vagy szerelmes füzetregény vagy valamilyen aktuális bestseller.

Akik mégis a számítógépnél maradnak, azok számára találták ki az „I-book” rendszert, amely egy házi számítógép képernyőjére alkalmazott olvasmányt jelent. Így az interneten böngészve akár klasszikusoktól is olvashatnak, remélve, hogy ez által újra felfedezik az olvasás szépségét. Az internet elterjedésével kitágul számunkra a világ, másodpercek alatt juthatunk friss információkhoz, olyan embereket, kultúrákat, tájakat ismerhetünk meg, amelyeket az internet segítségével nélkül talán soha sem érthettünk volna el. De ha mindenki, elzárva a kézzelfogható világtól, egy monitor előtt ülve, számítógépen cseveg a barátaival és a virtuális net-shopokban vásárol, akkor hová tűnnek az emberi érintkezések és kapcsolatok? A technika gyors fejlődésével és változásával egy időben a magyar nyelvi kultúra is átalakul. Új fogalmak épültek be a köznyelvbe, amelyeknek sokszor még magyar megfelelője sincs, illetve a már meglévő szavaink némelyike többtartalommal töltődött meg.

A más kultúrák felé való eltolódás nem csak itt figyelhető meg. Hódítanak az amerikai akciófilmek, a brazil, mexikói szappanoperák. Sok ember számára ezek jelentik a kikapcsolódást és megnyugvást ebben a rohanó, karrierorientált világban, hisz itt az előre kiosztott szerepek szerint történik minden. A jók elnyerik méltó jutalmukat, a rosszak pedig megbűnhődnek. Bár ilyen egyszerűen leírható ezeknek a történeteknek a tartalma, mégis százazrek izgulnak a kis cselédlányért, aki szembe mer szállni mindenkivel, ha kell, a főnökével is, nem félve attól, hogy a jövő hónapban az utcára kerülhet. Talán azzal magyarázható ezeknek a szappanoperáknak a hatalmas nézettsége, azért igazítják emberek százazrei napirendjüket, életüket e sorozatokhoz, mivel itt élhetik ki azokat az érzelmeiket, indulataikat, amelyeket saját életükben nem mertek vagy nem tudtak felvállalni, nem voltak képesek elérni.

Aki mégsem ezekre vágyik, sajnos nehéz helyzetben van, mivel szappanoperát egész nap talál valamelyik kereskedelmi adón, de magasabb kultúrát képviselő műsort csak ritkán. És akkor még nem biztos, hogy ezek érdekesek vagy izgalmasak is. Manapság a mozikban is már csak amerikai vér folyik, magyar művészfilmeket csak ritkán láthatunk. A Filmszemlének helye és rangja van a magyar szellemi életben, de az ott vetített filmeket, alacsony nézettségük miatt ritkán tűzik műorra. Arról nem is beszélve, hogy az elmúlt évtizedekhez képest sokkal kevesebb magyar novellából, regényből készítenek filmfeldolgozást (pl. *Jadviga párnája*), pedig nem csak a kötelezők olvasását ily módon megkerülő diákok néznék szívesen a Baradlay család vagy Tímár Mihály történetéhez hasonló filmeket. A történelmi filmek tekintetében viszont előremozdulás látszik a *Sacra Corona* elkészítésével, aminek témaválasztását az ezer éves államiságunk iránt megnyilvánuló érdeklődés is magyarázza. Ez a film beletartozik azon történelmi filmek sorába, mint a *Honfoglalás*, vagy a korábbi évtizedekben készített *Egri csillagok*, *A kőszívű ember fiai* stb. Előkészületben van a *Bánk bán* forgatása, az elkövetkező években pedig sor kerül egy *Mátyás király*ról szóló monumentális film elkészítésére is.

Akik másfajta magas kultúra iránt érdeklődnek, járhatnak színházba, koncertekre, hangversenyekre, kulturális fesztiválokra. Ám itt a *magas* szó nem csak arra utal, hogy az ember valamiféle kulturális vagy szellemi többletet kap, hanem, hogy a belépőjegyek árának magassága a csillagos égig is felérhet. Így akik mindezt nem tehetik meg, maradnak a mindenki számára elérhető „alacsonyabb szinten” és meghívathatják magukat Lajcsival a sztárok világába.

Megválaszolatlan kérdés, hogy a szerényebb jövedelmű rétegek hogyan juthatnak igényesebb kultúrához. Hiszen az állami finanszírozási rendszer átalakult, túlsúlyba kerültek a vállalkozások, amelyek a magas belépődíjakból próbálnak megélni. Montecuccoli szellemes mondása óta bebizonyosodott, hogy nem csak a háborúhoz kell az a bizonyos három dolog, ti. a pénz. De talán az egyre inkább terjedő nonprofit szervezetek, amelyek a kultúra felvirágoztatását tűzték ki célul, erre is megoldást jelenthetnek.

Borbély Péter: Kulturális szemszögből nézve...

– „Bartók Rádió Budapest, dél van, híreket mondunk!”

Felébredek.

A rádió előtt szobatársaim nekilátnak egy kis hazainak.

Inkább kinézek az ablakon. A Mecsek oldala halványan átdereng a délutáni napsütésben felszálló párás pamacsok alól. Ez mindig bejön! Felkelek.

Teázás közben sikerül megkaparintanom a szoba első számú tömegmédiuma feletti korlátlan hatalmat, és a világ hangversenyermeinek mai programja helyett a *Vágtázó Halottkémek* mai mondanivalójával elégítem ki lelkem telhetetlen kulturális étvágját. Ám, elkerülendő, hogy szellemem ismét a táltosok álomvilágába repüljön, nekilátok a földi dolgokkal való egész napos elfoglaltságomnak. *Magyar Narancs*, *PécsiEst* és egy rövid kis beszélgetés az időjárásról. Garantált recept a valóságba való visszazökkenésre. Álmodhatunk bármi szépet és csudát,

azok legközelebb csak egy *déjà vu* kapcsán villanhatnak át agyunk viszonylagosan ellenőrzésünk alatt álló „tudatos területén”.

Ebéd után magaskultúra. Először benézek a *Bagolyfészekbe* (a könyvesboltba), hátha jött valami érdelemes és megfizethető csemege. Nem jött, talán majd jövő héten... Irány a könyvtár. Itt mindig új erőre kap a civilizációba és haladásba vetett hitem, hisz valamit mindig képesek újítani. De legalábbis a be- és kiléptető rendszert heti rendszerességgel megvariálják, szigorítják. Így mindig remek kalanddá alakulnak kultúrdélutánjaim. Mindenesetre az is nagy meglepéssel tölt el, hogy a tudásra oly kiéhezett fiataloktól ennyire kell védeni az itt fellelhető remek minőségű könyvritkaságokat.

Napnyugta előtt még a *Plazába* is sikerül eljutnom, úgy hírlík cipőleárazás van. Valóban, 15 ezertől már olyan is van, melynek hossza felülmúlja talpának magasságát. Mindenesetre, ha már itt vagyok, körülnézek. Tavalyi látogatásom óta biztató mértékben szüntek meg üzletek, egyre több a szép, spártai stílusban berendezett kirakat. Viszont a mozi, az nagyon jól tartja magát. Ami végül is nem nehéz, konkurencia hiányában...

Mivel egész ott-tartózkodásom alatt valami „danubiusz-zene” harsogott, kész felüdülés volt kimenekülni a hangos, bűdös, koszos kertvárosi csúcsgalambba. A koleszba még sikerült visszaérnem a *Barátok közt* előtt, így megúsztam a szokásos emberáradatot, ami ilyenkor megindul a tévék felé. Viszont Vágó Pista kemény kérdése, amit egy kedves, szőke hölgyhöz intézett, feltartóztatott. Talán 800 000 Ft volt a tétje annak, hogy eltalálja-e: melyik erdélyi fejedelmünk volt később lengyel király is. Sokáig gondolkodott, így érdeklődésemet vesztettem iránta és otthagytam. Ám később örömmel hallottam, hogy rosszul tippelt.

Vacsora után FEEFI-s mozi, mégpedig a *Blöff* című remek, angol filmcsemege. Kiválóan alkalmas arra, hogy utána a *Papucsban*, szivar és vörösbor segítségével kialakuljon egy „egyetemista beszélgetés”. Ennek a különös, kizárólag egyetemistáknál megfigyelhető jelenségnek az a fő ismertetőjele, hogy az enyhén becsípett beszélők elmondják egymásnak a véleményüket minden „fontos” kérdésben. Közben pedig gondosan ügyelnek arra, hogy véletlenül se hallják meg, amit a másik mond. Mikor végeztek, fizetnek, és csendben távoznak, azzal a boldog tudattal, hogy véleményük bizonyára mindenkit mélyen lenyűgözött. Ez a jelenség egyeseknél odáig fokozódhat, hogy mindezt egyedül is végig tudják csinálni; persze kicsit több alkohol szükséges hozzá.

Ha valaki valódi beszélgetésre vágyik egy ilyen helyen, annak csakis egy *volt bányászt* tudok ajánlani. Alig akad olyan szak az egyetemen, ahol ne fogadnának el egy ilyen „multikulturális kincsesbánya” visszaemlékezései alapján írt diplomadolgozatot. Hihetetlen tárházai az orvosi, történelmi, szociológiai, pszichológiai, földrajzi és orosz anekdotáknak. Egyetlen hátrányuk, hogy mesélőkedvük egyenes arányban áll az általunk rendelt alkoholtartalmú fogyasztási cikkekkel (sör, bor, pálinka).

Zárás után séta a koliba. A friss hajnali levegő és az éjszaka különösen szép belvárosi remek hatással van a kissé zsibbadt agy feltámadására. Hihetetlen összefüggések, új elméletek és jobbnál jobb ötletek kezdenek el cikázni gondolataimban. Aztán ez a folyamat szépen lelassul, ahogy egyre beljebb hatolunk a kihalt

és unalmas Uránvárosba. A koleszba érve talán már a legrosszabbakra gondolnék, ha nem lenne nyitva még a „számtech” terem.

Így azonban végtelen lehetőségek hatalmas tárháza jelenik meg lelki szemem előtt. Lehuppanok egy szabad gép elé, és már száguldok is a világhálón. Nagy lelkesedésemben egy óra alatt minden helyet végigjárom, ahol némi érdekességre számítok. Megtudom a legújabb híreket a nagyvilágról, a kis Magyarországról, a fontos vagy érdekes emberekről, a számítástechnika és az internet újdonságairól és még mennyi mindenről... Megnyugszom, most már mindent tudok, és nem maradtam le semmiről. Jöhet a szórakozás. Ez nálam elsősorban a játékokat jelenti, így mindjárt utána is nézek a magyar nyelvű játékportáloknak. Utoljára frissítve: egy hónapja. Jellemző. Irány a nagyvilág. Itt már egy fokkal kedvezőbb a helyzet, legalábbis Amerikában. Kellő friss infó birtokában vissza a magyar cyberspace-be, azon belül is egy jól menő chat csatornára. Kezdődhet az információk csere-beréje. Ha az ember belejön, nehéz abbahagyni. A sok infó meg csak jön és jön.

Odakint pedig elkezd világosodni, a fejemben viszont elkezd egyre nagyobb homály gyülekezni. Nehéz meghozni a döntést, de végül a józan ész győzedelmeskedik. Hagyom a szörfözést másra, elmegyek föl a szobámba.

Elalvás előtti utolsó gondolatomban pedig már hallani vélem:

– „Bartók Rádió Budapest, dél van, híreket mondunk!”

DR. ZINHÓBER FERENC

Professor Emeritus
1927–2001

1952-ben okleveles közgazdász, majd a kandidátusi címét 1960-ban szerezte meg. 65-től egyetemi tanárrá nevezték ki. 57-től a Pécsi Jogtudományi, majd a Közgazdaságtudományi Karon oktatott, egyben tanszékvezető és intézeti igazgató. Tudományos kutatómunkát a növekedési elméletek és tulajdonelméletek körében fejtette ki. Az ország három jogi karának egységes jegyzeteinek szerzője, társszerzője és szerkesztője. A Közgazdasági Társaság Elméleti Szakbizottságát két évtizeden keresztül vezette.

A 90-es évektől – mint nyugdíjas – a Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézetében a „Bevezetés a mikroökonómiába” és a „Közgazdasági elméletek történetét” adta elő.

Zinhaber Ferenc professzor úr elhagyott bennünket. Milyen volt ő? Nagyszerű ember. Korrekt professzor, aki magasra állította a vizsgázók előtt a szakmai mércét, sikeréhez adott is kellő muníciót. Karizmatikus tanáregyenység, aki még hetven év felett is megőrizte a charme-ját. Feri bácsi, aki évtizedek óta dacolt és ellenállt a betegségnek, aki akármilyen beteg és fáradtan érkezett az egyetemre, lenyűgözte a hallgatót, az első percek után megfiatalodott, a szeme huncutul csillogott és természetesen kiváló előadást tartott. A professzor úr nagyszerű beszélgető partner volt, nagy tudása ellenére senkivel sem volt lekezelő, tanáros. Amilyen ő volt, olyanokra mondják: sokoldalú és művelt ember. Szellemisége és tudományos meggyőződése sosem bírta a dogmatizmust, véleményét és a szakmájáról való felfogását azokban az időkben is bátran kifejtette, amikor az még nem volt sikk.

Szerencsés volt az a generáció, aki ismerhette, és a tanítványa lehetett. Azok az egyetemisták, akiknek ez nem adatott meg, csak könyveiből, írásából, vagy mások emlékezéseiből nyerhetnek képet róla.

ABSTRACTS

Hidy Péter: Career-vision and Role-perspective of Students Studying Cultural Management 3

The research study titled „Career-vision of Students Studying Cultural Management” (OTKA T 0327460) takes a look at how graduated Cultural Managers understand their role as employees. According to our hypothesis understanding this role is based on schooling, profession, value selection, but is possibly unaffected by workstructure, demography and financial situation.

The results of a survey prove how these people judge the value of their degree and education, and also shows what they consider to be the most important element of their profession.

Szabó János: Culture-change in the Defence Sector 27

The author is a professor at Zrínyi Miklós National Defence University, and also Head of the HM Strategic Defence Research Office. As a sociologist he analyses what organizational culture is the one that we *would like to get rid of* since the transition, what should *that* culture be like which we do believe would be *acceptable for us*, and which are those *methods, processes and treatments* that would trustworthily help change the culture of military organizations.

Zeller Gyula: Before Taylor- Some Addition to The History of Management 47

A few years ago I read an interview with a foreign scientist, who proudly said that 90% of all scientist ever living on the Earth are among us now. Maybe it was this statement that encouraged me to turn to the other 10% and read what they had to say. This is how I found those who used to study the theory of leadership.” -says the author, the Doctor of Economics, a University Professor.

Krisztián Béla: Closer to Graphology- Understanding Handwriting, and Its Use in Practical Personnel Management 68

In personnel management there is a wide range of possibilities to understand one’s personality and to analyse one’s behaviour. Graphology is one of the tools used to learn about individuals. As an interdisciplinary science it significantly relies on psychology. We can separate other related fields just in theory, because the problems graphology deals with could occur in any other science. The definition of a smaller circle of related sciences raises a special question: Why is it psychology that takes the leading role as a mediator among the sciences.

Husz Mária: The Paradoxes of The Concept „Taste” 74

The paper seeks out to examine the phenomenon of taste as both the creative force for experiencing life enjoyments and the capacity to perform aesthetic judgement. To study taste involves interdisciplinary approaches. An overview of empirical and theoretical-historical frames of thinking is covered by the paper. Taste has the power to generate social groups, is founded upon a certain level of education and presupposes the acquisition of different codes and the artistic habitus.

In the context of postmodernity there are no valid claims to distinguish between bad taste or good taste however experiencing artistic pleasures on aesthetic grounds can be seen as an essential form of meaningful enjoyment. Lack of artistic competence and habitus deprives the social subject of having a capacity for the reception of art works and form taste-judgement.

Bodó László: „Nice and Ugly, Ugly and Nice” – Macbeth and The Witches 80

Is the fortune-telling of witches a miraculous element in Shakespeare’s Macbeth? According to the author of this article the witches are „political scientists”, who know that Macbeth has two good reasons to murder the king: one of them is derived from natural law, the other is a

right of the citizen: to break the rule of the king who is incapable of acting according to the new social contract.

Forintos Klára: Analysing The Experiences of Training Programs Based on Students' Feedback 94

This study is dealing with a very up-to-date issue, that is the training programs provided for the students studying at the Institute of Adult Education. Through the method of training certain abilities can be developed like how to react in a situation filled with conflicts, how to negotiate, how to stimulate team-spirit, how to lead a group, how to learn about one's own self, etc. The Department of Human Resources Development Methodology supervises the training programs at the Institute. This study is based on 523 questionnaires received from participants, and are used to get feedback on how to embetter these programs, and how to make them more effective and useful. Those giving answers evaluated the trainings on a scale of seven indicating the usefulness, the strong and weak points of these programs. They also talk about whether they enjoyed the training program, and if they would like to participate in further training programs as well.

The feedbacks show that the skills acquired are well-used, and essential in real life situations.

Háry Eszter: Differences and Similarities Between Language Teaching of Adults in Hungary and The United States 98

The article discusses what adult language education focuses on in the respective countries, what problems occur on the part of the students or the teacher, what challenges are to be faced in the classroom, and how a successful language learning process can be developed and followed by the participants. The article also examines what kind of motivation creates a real need for language learning, and what methods are used in order to help students actively participate in the learning they chose. Internalizing a foreign language or a second language is a significant part of the learning process both for younger and older adults, but it is often a struggle for the older generation to achieve the desired goal.

Jakab Julianna: Thoughts About Skills-Developing Method in Adult Learning Processes 105

This is a short analysis of social development in training groups as an adult learning method based on an International Adult Learning Conference in Pécs, 2001. The study shortly summarises the process of training trainers in Hungary during the last two decades. The study discusses the differences between traditional in class-room situation and the training process; the competences required for trainers in groups; strengths and weaknesses of skills-development; and the place and role of trainings in the Hungarian adult learning practice today.

On Books 112

„Knowledge Factory or Paper Factory” was the title of Polonyi István and Tímár János' collection of essays (Új Mandátum Kiadó, 2001). Eszik Zoltán conducted an interview with Polonyi István, a University Professor, about some of the issues of higher education also discussed in the book. Dr. Soós Pál's collection of selected essays titled *Education- Politics- Science* was published in 2000 by Stúdium Kiadó. Sári Szilvia introduces the book under the title „Half a Century in The Service of Culture”.

Maczák Nóra: Changes and Interpretation of European Time-Perspective 120

This article is based on the Thesis of Nóra Maczák, with the title of “Explanation of Time and Time-Consumption” at the University of Pécs (TTK, FEEFI). The Thesis deals with the concept time, which topic is actual as societal developments are going on creating time as barrier in our rushing world. Together with the developments time has different roles in our life, different attitudes and relations. The process of changes can be followed through in the work as how people's visions are generated, how time can rule everyday life, and how people's behaviour, lifestyle and consumer behaviour change according to all of this.

The Culture of Hungary at The Turn of The 20th Century – from Youth perspective 127

In the first volume of this periodical the reader could find Péter Agárdi's analysis on the present condition of national culture and its chances in the foreseeable future heavily shaped by the challenges of globalization. Having taken the discourses there as a stepping point the students of Prof. Agárdi comment on the theme in this issue. The 20-year olds' personal perspectives cover a wide range of topics from university lifestyles to local experiences, from the seducing power of soap operas to plaza culture in the postmodern carnaval.